

4 Inkomensherverdeling

4.1 Inleiding

De primaire inkomensverdeling is het resultaat van verschillende maatschappelijke en economische processen, waarop de overheid slechts beperkte invloed heeft. De primaire inkomensverdeling wordt zelden als maatschappelijk aanvaardbaar eindresultaat gezien (Wolfson, 1977). De overheid voert aanzienlijke correcties uit in de secundaire inkomenssfeer om alle burgers een ‘minimaal’ of ‘volwaardig’ bestaan te garanderen. In een moderne verzorgingsstaat leidt dit tot omvangrijke overdrachten van hogere naar lagere inkomens. In 1999 werd door huishoudens in Nederland een bedrag van bijna 230 miljard euro aan primair inkomen verdiend. In de secundaire sfeer werd voor een bedrag van ruim 60 miljard euro aan uitkeringen verstrekt. Mede om deze uitkeringen te financieren werd door de huishoudens 25 miljard euro aan loon- en inkomstenbelasting afgedragen en 95 miljard aan sociale premies. Hiermee wordt duidelijk dat inkomensoverdrachten in de secundaire sfeer tot aanzienlijke inkomensherverdelende effecten kunnen leiden.

Aan inkomensherverdeling kunnen twee aspecten worden onderscheiden: de omvang en de scheefheid. De omvang heeft betrekking op het gemiddelde niveau van de overdracht, doorgaans uitgedrukt als een fractie van het inkomen (zoals de belastingdruk). De scheefheid heeft betrekking op de verdeling van overdrachten over de bevolking, doorgaans uitgedrukt in de mate van proportionaliteit met het inkomen (zoals de progressiviteit van de belastingheffing). Omvang en scheefheid hoeven niet samen te lopen. Het is goed mogelijk dat een verzorgingsstaat geringe overdrachten realiseert, maar wel volgens een progressief systeem; het omgekeerde is ook mogelijk: een omvangrijk stelsel van overdrachten dat de bestaande ongelijkheid in tact laat. Zo blijkt dat sommige liberale staten (Engeland, Verenigde Staten, Australië) een lagere gemiddelde belastingdruk combineren met een progressiever systeem, terwijl de meer sociaal-democratische staten (Denemarken, Zweden, Noorwegen) een hogere gemiddelde belastingdruk combineren met een minder progressief systeem (Ervik 1998, Wagstaff et al 1999, SCP 2000: 61-68).

Aangezien een belangrijke doelstelling van de moderne verzorgingsstaat is om haar burgers een minimumbestaan te garanderen, vormt de scheefheid van de inkomensherverdeling, naast de omvang, een belangrijk aspect van de prestaties van de moderne verzorgingsstaat. Bij de scheefheid van de inkomensherverdeling kan een onderscheid worden gemaakt in horizontale en verticale herverdeling. Dit onderscheid heeft opgang gemaakt in de theorie van de belastingheffing (Musgrave en Musgrave 1984: 232). In deze theorie schrijft het principe van de draagkracht voor dat personen met gelijke draagkracht een gelijke heffing betalen (horizontale rechtvaardigheid) en personen met een hogere draagkracht een hogere heffing (verticale rechtvaardigheid).

Horizontale herverdeling heeft bij inkomensherverdeling betrekking op de mate waarin huishoudens met een vergelijkbare inkomenspositie te maken krijgen met vergelijkbare inkomensoverdrachten. Verticale herverdeling betreft de mate waarin huishoudens die een verschillende positie innemen in de inkomensverdeling te maken krijgen met ongelijke inkomensoverdrachten. Anders gezegd: horizontale herverdeling heeft betrekking op de ongelijkheid binnen inkomensgroepen, verticale herverdeling heeft betrekking op de ongelijkheid tussen inkomensgroepen. De horizontale ongelijkheid ontstaat doordat de rechtsgrond voor de overdracht niet altijd op inkomen betrekking heeft, maar ook op andere kenmerken als leeftijd (pensioenuitkeringen) of de aanwezigheid van kinderen (kinderbijslag). Daardoor ontstaan er inkomensoverdrachten tussen groepen met een vergelijkbaar inkomen. Voorbeelden hiervan zijn inkomensoverdrachten tussen generaties (bij leeftijdsgebonden uitkeringen als de AOW) en inkomensoverdrachten tussen huishoudens zonder en met kinderen (bij kindgebonden uitkeringen als de kinderbijslag). Omdat de horizontale component betrekking heeft op de mate waarin huishoudens met een 'gelijk' inkomen te maken krijgen met ongelijke overdrachten, leidt deze vorm van herverdeling tot een vergroting van de inkomensongelijkheid.¹ Omdat dit rapport gericht is op verschillen tussen inkomensgroepen, kan de horizontale ongelijkheid gezien worden als een noodzakelijke component, zo men wil een correctiefactor voor de bepaling van de verticale herverdeling.

Verticale herverdeling wordt bepaald door de progressiviteit of regressiviteit van het stelsel van inkomensoverdrachten tussen inkomensgroepen en de relatieve omvang van de betrokken inkomensoverdrachten (Kakwani 1986: 72-84). De progressiviteit geeft de mate aan waarin een overdracht meer dan proportioneel met het inkomen ten gunste komt van de lagere inkomensgroepen (regressiviteit geeft het omgekeerde aan). Bij proportionaliteit blijven de bestaande inkomensverhoudingen ongewijzigd. Progressiviteit wordt hier dus opgevat als de mate waarin een overdracht de inkomensverschillen verkleint. Deze keuze is bepaald niet triviaal, omdat er ook auteurs zijn, die niet – als hier – uitgaan van het effect op de resulterende inkomensverdeling (Jacobsson, 1976), maar van de mate waarin de overdrachten zelf proportioneel toenemen met het inkomen (Kakwani 1984, Lambert en Pfähler 1988).

Bij verticale herverdeling is het van belang een onderscheid te maken tussen ontvangen overdrachten (uitkeringen) en betaalde overdrachten (heffingen), omdat zij een omgekeerde invloed hebben op de inkomensongelijkheid: als de betaalde heffingen steiler oplopen dan het inkomen, neemt de ongelijkheid af; als de ontvangen uitkeringen steiler oplopen dan het inkomen, neemt de ongelijkheid toe. Een stelsel van inkomensoverdrachten is progressief wanneer het inkomen ná de overdracht minder ongelijk is dan het inkomen vóór de overdracht. Anders gezegd: heffingen hebben een progressieve werking wanneer een huishouden meer betaalt naarmate het inkomen hoger is; uitkeringen hebben een progressieve werking wanneer een huishouden meer ontvangt naarmate het inkomen lager is. Een stelsel is regressief wanneer het omgekeerde het geval is.

Dit hoofdstuk beoogt inzicht te geven in het proces van inkomensherverdeling. Daarbij gaat het om de mate waarin inkomensherverdeling plaatsvindt, hoe dit is veranderd in de loop van de tijd en in welke mate dit de inkomensongelijkheid heeft veranderd. Daarbij is inzicht nodig in de progressieve of regressieve werking van verschillende soorten inkomensoverdrachten en veranderingen daarin. Deze veranderingen worden in verband gebracht met demografische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het overheidsbeleid. De algemene invalshoek is beschrijvend. Er wordt geen poging gedaan om de herverdelende werking van het stelsel van inkomensoverdrachten te toetsen aan bedoelingen van achterliggende instituties als overheid, sociale fondsen, ziektekostenverzekeraars en pensioenfondsen.

Samenvattend moet dit hoofdstuk antwoord geven op de volgende vragen:

- 1 Wat is de omvang van de verschillende overdrachten die tot herverdeling leiden?
- 2 In welke mate vergroten of verkleinen deze overdrachten de inkomensongelijkheid?
- 3 In welke mate zijn de veranderingen in herverdeling toe te schrijven aan beleidsingrepen en maatschappelijke ontwikkelingen?

4.2 Omvang en verdeling van overdrachten

4.2.1 Inleiding

In het Nederlandse belastingrecht worden drie hoofdbronnen van primair inkomen onderscheiden: arbeid, onderneming en vermogen.² Voorwaarden om activiteiten uit arbeid, onderneming of vermogen als bron van inkomen aan te kunnen merken zijn de deelneming aan het economisch verkeer, het oogmerk om voordeel te behalen en de verwachting dat het voordeel ook redelijkerwijs wordt genoten. De eerste voorwaarde sluit in de praktijk allerlei activiteiten in huishoudelijk verband uit, waaronder doe-het-zelf activiteiten en opbrengsten uit eigen tuin. De laatste twee voorwaarden sluiten in de praktijk allerlei hobbyactiviteiten uit die niet bedoeld zijn om economisch voordeel te behalen, zoals het aanleggen van een postzegelverzameling.

Geen enkele moderne samenleving zal de inkomensvorming van huishoudens overlaten aan het vrije spel van krachten in de primaire inkomenssfeer. Veel huishoudens ontberen geheel of gedeeltelijk de middelen om deel te nemen aan het economisch verkeer en zijn voor hun bestaan derhalve geheel of gedeeltelijk aangewezen op sociale zekerheid. Het doel van de sociale zekerheid is om inkomensbescherming te bieden voor bepaalde risico's die individueel niet of nauwelijks gedragen of verzekerd kunnen worden. Het gaat met name om de kans op ziekte, arbeidsongeschiktheid, werkloosheid, ouderdom en weduwschap. Daarnaast zijn er regelingen die een minimumbestaan moeten garanderen: bijstand (voor volwassenen), kinderbijslag (voor kinderen) en studiefinanciering (voor studerende(n)).

Er zijn drie belangrijke verschillen tussen de heffingssfeer en uitkeringssfeer. In de eerste plaats worden sommige uitkeringen uit een combinatie van bronnen gefinancierd, waaronder rijksbijdragen, sociale premies en vermogensinkomsten. Voorbeelden zijn de ziektenfondsverzekering (gefinancierd door rijksbijdragen, wettelijke bijdragen en premies) en de pensioenverzekering (gefinancierd door vermogensinkomsten en premies). In de tweede plaats omvat de sociale zekerheid ook risico's die niet direct op inkomensvervanging maar op bijzondere bestaanskosten zijn gericht. Dit betreft met name ziektekosten. De financiering van deze risico's maakt in dit onderzoek wel deel uit van het stelsel van inkomensoverdrachten, de uitkeringen (in natura) echter niet.³ Ten slotte zijn er ook heffingen, zoals de loon- en inkomstenbelasting, die niet alleen worden aangewend om uitkeringen te financieren maar die ook door de overheid worden gebruikt om collectieve voorzieningen te financieren. Hierbij kan men denken aan voorzieningen als politie, justitie, defensie, buitenlandse betrekkingen, openbaar bestuur en de infrastructuur. Deze voorzieningen worden echter ook uit andere overheidsmiddelen gefinancierd, zoals de omzetbelasting en niet-belastingmiddelen.

Het begrip herverdeling veronderstelt een stelsel van inkomensoverdrachten. Deze inkomensoverdrachten worden doorgaans door de publieke sector tot stand gebracht middels heffingen en uitkeringen. Het begrip 'overdracht' veronderstelt een gevende en ontvangende partij. In dit rapport wordt uitgegaan van huishoudens. Herverdeling heeft daarmee betrekking op overdrachten tussen overheid en huishoudens. Deze overdrachten kunnen middels wetgeving door de publieke sector tot stand worden gebracht, maar kunnen ook het gevolg zijn van collectieve arbeidsovereenkomsten in de private sector. Deze private arrangementen hebben voor de betrokken huishoudens een vergelijkbare status als de publieke arrangementen. Een voorbeeld hiervan is het bedrijfspensioen en het ondernemingspensioen. Dit neemt niet weg dat er ook zuivere private arrangementen zijn op huishoudelijk niveau die functioneel vergelijkbaar zijn met de collectieve arrangementen. Voorbeelden hiervan zijn particuliere arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, particuliere verzekeringen tegen weduwschap, particuliere ziektekostenverzekeringen en particuliere pensioen- en levensverzekeringen. Deze zijn uit consistentie-overwegingen in de hier uitgevoerde analyses betrokken en maken derhalve deel uit van de inkomensherverdeling.

In de uitkeringssfeer worden de regelingen ingedeeld naar de aard van het risico. Hier wordt dus een functioneel criterium gevolgd. In de heffingssfeer kan zowel een functioneel als een institutioneel criterium worden gevolgd. Het functionele criterium heeft betrekking op het soort risico dat wordt verzekerd. Het institutioneel criterium heeft betrekking op de heffingsstructuur. Daarbij kunnen twee hoofdvormen worden onderscheiden: heffingen voor de verzekering tegen risico's die in loondienst kunnen ontstaan (premie werknemersverzekeringen) en heffingen voor de verzekering tegen risico's die de hele bevolking kunnen treffen (premie volksverzekeringen). Omdat de heffingsstructuur voor pensioenvoorzieningen en ziektekostenverzeke-

ringen enigszins afwijkend is, worden deze afzonderlijk onderscheiden. Uiteraard komt ook de loon- en inkomstenbelasting als afzonderlijke heffing aan de orde. De progressiviteit van deze heffing, en die van sommige andere heffingen, wordt niet alleen bepaald door de tariefstructuur, maar ook door het stelsel van aftrekposten. De effecten hiervan zullen ook in de analyse worden betrokken.

Het kiezen van een basis, die als grondslag dient voor de berekening van een herverdelend effect, is niet triviaal. Kakwani (1986: 130-139) onderscheidt vier mogelijke grondslagen, die een combinatie vormen van twee invalshoeken: primair en bruto-inkomen en ongestandaardiseerd en gestandaardiseerd inkomen.⁴ Deze grondslagen kunnen zowel betrekking hebben op personen als huishoudens. De keuze van de grondslag hangt af van het inkomensbegrip waarop een overdracht betrekking heeft (primair of bruto-inkomen) en van het al dan niet rekening houden met behoefteverschillen tussen huishoudens (gestandaardiseerd en ongestandaardiseerd). Omdat uitkeringen gezien kunnen worden als een aanvulling op het primair inkomen en heffingen als een correctie op het bruto-inkomen, ligt het voor de hand om bij uitkeringen de verdeling van het primair inkomen als grondslag te kiezen en bij heffingen de verdeling van het bruto-inkomen. Wanneer het stelsel van inkomensoverdrachten in een welvaartspectief wordt geplaatst, ligt het voor de hand om uit te gaan van gestandaardiseerde inkomens van huishoudens. Daarmee worden de gevolgen van veranderingen in omvang en samenstelling van huishoudens op de inkomensherverdeling impliciet verdisconteerd.

4.2.2 Het stelsel van inkomensoverdrachten

De verzorgingsstaat pretendeert de burger te beschermen tegen bestaansonzekerheid door te voorkomen dat een sterke terugval in inkomen optreedt of dat een minimumbestaansgrens wordt overschreden. Deze taak van de overheid is vastgelegd in artikel 20 van de Grondwet. De bestaanszekerheid wordt in belangrijke mate gegarandeerd door het stelsel van sociale zekerheid, dat langs publieke weg min of meer op solidariteit gebaseerde waarborgen moet scheppen voor de continuïteit van de individuele beschikkingsmacht over goederen en diensten, in situaties waarin deze bedreigd wordt door gebeurtenissen die men redelijkerwijze zelf niet kan beïnvloeden (Wolfson 1988: 167). Continuïteit, solidariteit en inkomensrisico's staan dus centraal. Dit neemt niet weg dat er een grote variëteit is in deze grootheden, en dat sommige risico's meer zijn te beïnvloeden (het krijgen van kinderen en daarmee kinderbijslag) dan andere risico's (ouderdom).

Het stelsel van sociale zekerheid wordt traditioneel onderscheiden in vier sectoren:

- 1 de *werknemersverzekeringen*, waarin risico's voor terugval in inkomen worden beperkt; deze risico's kunnen het gevolg zijn van ziekte, arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en ziektekosten;
- 2 de *volksverzekeringen*, waarin een minimuminkomensgarantie wordt gegeven voor inkomensrisico's en bijzondere bestaanskosten die voor alle Nederlanders gelden,

- zoals risico's voor arbeidsongeschiktheid, ouderdom, weduwschap, kosten van kinderen en bijzondere ziektekosten;
- 3 de sociale voorzieningen, die als vangnet fungeren voor personen die niet op basis van een verzekering minimale bestaanszekerheid kunnen verkrijgen;
 - 4 *privaat- en publiekrechtelijke verzekeringen* die bij collectieve arbeidsovereenkomst zijn geregeld, en doorgaans een aanvullend karakter dragen, zoals regelingen voor (vervroegde of aanvullende) pensionering en werknemersverzekeringen bij overheidspersoneel (wachtgeld, invaliditeitspensioen).

In de loondervingsverzekeringen (1 en 4) is nog het traditionele equivalentiebeginsel te herkennen, waarbij recht op een uitkering alleen ontstaat wanneer premie is betaald en waarbij de premie is gerelateerd aan de uitkering. Deze relatie komt tot uitdrukking in een proportionele premie, die aan een maximum is gebonden.⁵ Deze premiegrens correspondeert met de begrenzing van de hoogte van de uitkering, die eveneens aan een maximum is gebonden. Ook de volksverzekeringen kennen een proportionele premie, maar deze verzekering wordt door een ontbrekende relatie met de hoogte van de uitkering meer beheerst door het solidariteitsbeginsel.

De sociale voorzieningen zijn geheel gebaseerd op het solidariteitsbeginsel en worden betaald uit de algemene middelen van de overheid, waaronder de loon- en inkomstenbelasting. De loon- en inkomstenbelasting worden ook gebruikt om collectieve voorzieningen te financieren. Het herverdelend effect dat voortvloeit uit deze voorzieningen blijft hier buiten beschouwing, en maakt onderdeel uit van de tertiaire inkomensverdeling (Pommer en Ruitenbergh 1994).

Het stelsel van sociale zekerheid is het laatste kwarteeuw volop in beweging geweest. Globaal kan deze beweging van inkomensondersteunend naar arbeidsreïntegrerend worden gekarakteriseerd, waarbij activering mede werd gezocht in beperkingen in toetreding en uitkeringsniveau. Door meer financiële prikkels richting de arbeidsmarkt in het stelsel van sociale zekerheid te bouwen, verwachtte de overheid op lange termijn de inkomenszekerheid die de verzorgingsstaat moest bieden, via werkgelegenheid en reïntegratie trajecten veilig te stellen, hoewel dit ten koste zou kunnen gaan van de kortetermijn inkomenszekerheid (via een uitkering).

Verzekerde risico's

In de werknemersverzekeringen komt de eigen verantwoordelijkheid van de burger tot uitdrukking, waarbij de dekking van beroepsrisico's vooropstaat (gebaseerd op het gedachtegoed van Bismarck). Werknemers beschermen zich tegen risico's waarop zij zelf weinig invloed kunnen uitoefenen, zoals ziekte, invaliditeit en ontslag. In de volksverzekeringen en de sociale voorzieningen komt de verantwoordelijkheid van de samenleving tot uitdrukking, waarbij de vrijwaring van gebrek voor al haar burgers vooropstaat (gebaseerd op het gedachtegoed van Beveridge). Naast voorzieningen die bij collectieve arbeidsovereenkomst of wet zijn geregeld, zijn er ook voorzieningen die via de private sector tot stand komen en doorgaans een aanvullend karakter hebben. Voorbeelden hiervan zijn levensverzekeringen met een lijfrenteclausule, aanvullende verzekeringen van zelfstandigen om risico's tegen

ziekte, arbeidsongeschiktheid en weduwschap beter te verzekeren en aanvullende verzekeringen van werknemers op vergelijkbare risico's, die mede door beperkingen in de wettelijke regelingen (zoals het zogenaamde WAO-gat en ANW-gat) als te groot worden ervaren. Deze inkomensoverdrachten worden in dit rapport in de herverdeling betrokken, voorzover belastingplichtigen de betrokken premies als fiscale aftrekpost hebben opgevoerd.

Naast wettelijke en bovenwettelijke verzekeringen zijn er ook regelingen die zonder tussenkomst van een verzekeraar tot stand komen en volgen uit wettelijke of publiekrechtelijke verplichtingen. Bekende voorbeelden hiervan zijn doorbetalingsregelingen bij ziekte, vervroegd uittreden en de wachtgelden voor overheidspersoneel. Deze regelingen hebben in de tweede helft van de jaren negentig een grote vlucht genomen door de afschaffing van de Ziektewet. Zo is het bedrag van de doorbetaling bij ziekte rechtstreeks aan betrokkenen toegenomen van twee miljard euro in 1993 tot bijna zes miljard euro in 1999, een stijging van 1% naar 2½% als aandeel van het primair inkomen van huishouden (CBS, Statistiek van de Sociale verzekering). Vanwege het geringe aandeel van de risicodekking in het totaal van ziektedagen van werknemers en het ontbreken van adequate informatie over doorbetaling van individuele werknemers bij ziekte is de ziektewet niet in de herverdelingsanalyse betrokken. Dit betekent dat de rechtstreekse doorbetalingen in dit rapport evenmin tot de inkomensoverdrachten worden gerekend. De sociale uitkeringen van de overheid aan (voormalig) overheidspersoneel wegens (vervroegde) pensionering en werkloosheid (wachtgeld) worden wel tot de inkomensoverdrachten gerekend en derhalve als herverdelend aangemerkt.⁶ Deze voorzieningen hebben immers goed vergelijkbare pendanten in de marktsector.

De eerste ingrepen in het uitkeringsstelsel: de jaren tachtig

Hoewel de eerste crisisverschijnselen van een haperende economie zich al in 1973 manifesteerden (eerste oliecrisis), zijn ingrepen in het stelsel van sociale zekerheid in de jaren zeventig nagenoeg uitgebleven. Hoewel langzaam het besef doordrong dat de samenleving de last van het socialezekerheidsstelsel nog maar moeilijk kon dragen, bleven fundamentele ingrepen achterwege en werden tot medio jaren tachtig voornamelijk tijdelijke maatregelen toegepast (waaronder de ont koppeling van uitkeringen en de introductie van echte minimabeleid) om de betaalbaarheid van het stelsel overeind te houden. Pas in de tweede helft van de jaren tachtig werden ingrijpende wijzigingen in het stelsel van sociale zekerheid gerealiseerd, die niet alleen beperkend zouden moeten zijn voor de instroom, maar ook verruimend voor de uitstroom. Markante jaren in dit verband zijn 1987, 1993 en 1996.⁷ De stelselherziening van 1987 kwam voort uit de wens de overdrachtsuitgaven te beperken, de regelgeving te vereenvoudigen en de gelijke behandeling van mannen en vrouwen mogelijk te maken (De Kam et al.: 66). De belangrijkste onderdelen betroffen de integratie van de Werkloosheidswet en de wet Werkloosheidsvoorziening, de verdiscontering van de werkloosheidscomponent in de arbeidsongeschiktheidsuitkering en de invoering

van de Toeslagenwet om een terugval vanuit een werknemersverzekering op de Algemene bijstandswet te voorkomen. Al enige jaren eerder werden, vooruitlopend op de stelselwijziging van 1987, de uitkeringsniveaus verlaagd van 80% naar 70% van het laatstverdiende loon en werden de uitkeringen krachtens de Algemene ouderdomswet geïndividualiseerd.

Verdere ingrepen in het uitkeringsstelsel: de jaren negentig

Ondanks de betrekkelijk ingrijpende verandering van de arbeidsongeschiktheidswetgeving in 1987 bleef een kentering in het stijgende gebruik en de kosten van deze voorziening uit. Met de invoering van een nieuwe wet in 1993 werd opnieuw een poging ingezet om het beroep op de arbeidsongeschiktheidsverzekering te matigen door het arbeidsongeschiktheids criterium te verscherpen en in een reeks van herkeuringen toe te passen op het bestaande bestand van arbeidsongeschikten. Tevens werd voor bepaalde categorieën arbeidsongeschikten (instromers, jongeren) een vervolgutkering ingevoerd, die doorgaans lager is dan de arbeidsongeschiktheidsuitkering.⁸ In 1996 is de zekerheid van inkomen bij ziekte verschoven van een overdrachtsstelsel naar een doorbetalingsstelsel. De eerste aanzet hiertoe werd reeds in 1994 gegeven door een verplichting van de werkgever om de eerste zes weken door te betalen. Deze verplichting is in 1996 verlengd tot 52 weken en vastgelegd in het Burgerlijk wetboek. De werkgever kan het ziekterisico verzekeren op de particuliere markt. De ziekwet is daarmee gereduceerd tot een vangnetvoorziening voor bijzondere groepen (flexwerkers, werklozen, zwangere vrouwen).

Veranderingen in de kinderbijslag

Ook het stelsel van de kinderbijslagverzekering is in de waargenomen periode veelvuldig gewijzigd. De jaren 1980, 1983, 1986 en 1995 markeren belangrijke systeemwijzigingen. In 1980 zijn verschillende regelingen geïntegreerd in de Algemene kinderbijslagwet (AKW), waarbij de totale kinderbijslag afhankelijk is gesteld van de gezinsomvang. Elk extra kind ontving in beginsel een hoger bedrag aan kinderbijslag. In 1983 is de kinderbijslag per kind niet alleen afhankelijk gesteld van de gezinsomvang, maar ook van de leeftijd van het kind. Dit systeem heeft het, met kleine mutaties, volgehouden tot 1995. Wel is in 1986 met de invoering van de Wet studiefinanciering de kinderbijslag voor achttienjarigen en ouder nagenoeg uit de AKW verdwenen. In 1995 is het recht op kinderbijslag beperkt door afschaffing van de progressie naar gezinsomvang en verlaging van het basisbedrag.

Veranderingen in de belastingheffing

De inkomsten van de gehuwde vrouw werden tot 1973 grotendeels samengevoegd met haar partner bij de bepaling van de verschuldigde inkomstenbelasting. Vanaf 1973 gold een beperkt samenvoegingsstelsel, waarbij de arbeidsinkomsten van de gehuwde vrouw afzonderlijk werden belast. In 1984 werd de eerste stap gezet naar volledige gelijke behandeling met de invoering van de 'tweeverdienerswet'. Belangrijke elementen waren de verdere individualisering van inkomsten uit uitkeringen,

de invoering van een alleenverdienerstoelage en de mogelijkheid tot integrale rolwisseling. Deze regelgeving werd in 1985 nog verder verbijzonderd door onder meer arbeidstoelagen en kinderopvangtoelagen op de heffingsvrije sommen. In 1990 is het fiscale stelsel zeer ingrijpend gewijzigd met de invoering van de zogenaamde 'Oortwetgeving'. De belangrijkste elementen van deze wijzigingen waren de integratie van inkomstenbelasting en premie volksverzekeringen, de verbreding van de heffingsgrondslag, de beperking van het aantal tariefschijven en de verlaging van de hogere tarieven. De premie volksverzekeringen wordt sinds 1990 geheven over de eerste belastingschijf, die inclusief de basisaftrek een lager maximum kent dan de oude premiegrens. De verbreding van de heffingsgrondslag werd bereikt door de beperking van aftrekbare bedragen en het tarief werd verlaagd door het aantal tariefklassen te verminderen van negen naar drie en het hoogste tarief van 72% naar 60%.⁹ In 1994 is het eersteschijftarief verlaagd, deels ter verlichting van de lasten voor huishoudens in economische zwaardere tijden, deels ter compensatie van de verhoging van de premie volksverzekeringen over de eerste belastingschijf wegens (verdere) fiscalisering van enkele volksverzekeringen. Deze fiscalisering betreft met name de arbeidsongeschiktheidswetgeving (AAW), die voorheen uit de algemene middelen van de overheid werden gefinancierd en tot 1990 uit bijdragen van de werkgevers.

Veranderingen in de ziektekostenverzekering

Een van de meest ingrijpende veranderingen in de ziekenfondsverzekering heeft in 1986 plaatsgevonden met de opheffing van de vrijwillige verzekering en de bejaardenverzekering. De betreffende verzekerden zijn grotendeels naar het verplichte ziekenfonds overgegaan. Daarnaast is een deel van de vrijwillig verzekerden overgeheveld naar de particuliere markt, hetgeen mede mogelijk werd gemaakt door de invoering van solidariteitsbijdragen van de particuliere verzekering aan het ziekenfonds (MOOZ-bijdrage) en onderlinge solidariteit in de particuliere verzekering zelf (WTZ-bijdrage voor de medefinanciering van betaalbare polissen voor ouderen). Door deze stelselwijziging werd het werknemerskarakter van het ziekenfonds verminderd, hetgeen nog meer het geval werd bij de invoering van de wet Van Otterloo in 1994, waarbij de toetreding van gepensioneerden werd verruimd. Verder hebben er verschillende verschuivingen plaatsgevonden in het verzekerde pakket (richting AWBZ in 1989 en 1992, terug in 1996) en zijn er in sommige perioden bescheiden eigen bijdragen geheven.¹⁰

Behalve de eerder genoemde pakketverschuivingen is het verstrekkingenpakket van de AWBZ in de loop van de tijd verder uitgebreid.¹¹

Tabel 4.1 vat de meest markante wijzigingen in het stelsel van inkomensoverdrachten in de periode 1970-1998 samen, voor collectieve voorzieningen die bij wet zijn geregeld.

Tabel 4.1 Overzicht ingrijpende wijzigingen in de sociale zekerheid en de inkomstenbelasting, 1970-1999

regeling	uitkeringsvoorwaarden	uitkeringsniveau/financiering
werknemersverzekeringen		
- ziekte	1994 invoering wachtperiode van 2-6 weken	1985 verlaagd van 80% naar 75%
	1996 invoering loondoorbetaling volgens CAO	1986 verlaagd van 80% naar 70%
	1996 invoering vangnetregeling voor bijzondere groepen	
- arbeidsongeschiktheid	1993 aanscherping arbeidsongeschiktheids-criterium en differentiatievervolguitkering (TBA)	1984 vervallen minimumdagloon (vangnet AAW)
	1998 toevoeging rijksinvaliden aan WAO-verzekerden;	1985 verdiscontering werkloosheid verlaagd van 80% naar 70%
		1987 invoering van vervolguitkering naar leeftijd
		1993 invoering premiedifferentiatie (pemba)
- werkloosheid	1987 integratie van WWV en WW in nWW	1985 verlaagd van 80% naar 70%
	1991 herziening criteria uitkeringsduur (arbeidsverleden)	1987 integrale premieheffing
	1995 aanscherping arbeidsverleden eis	
- ziektekosten (ZFW)	1986 opheffing vrijwillige/bejaardenverzekering	1989 psychiatrische zorg, hulpmiddelen naar AWBZ
	1989 invoering nominale premie naast procentuele	1992 geneesmiddelen naar AWBZ
	1994 verruiming toetreding van ouderen	1996 hulpmiddelen, geneesmiddelen naar ZFW
	1997 invoering eigen bijdragen t/m 1998	
volksverzekeringen		
- arbeidsongeschiktheid	1976 invoering AAW, ingebouwd in de WAO	1984 vervallen rijksbijdrage
	1994 overheveling voorzieningen AAW naar WVG/AWBZ	1990 medefinanciering overheid via fiscus
	1998 vervanging AAW door WAZ/Wajong	1994 fiscalisering premieheffing
- bijzondere ziektekosten		1989 toevoeging psychiatrische zorg, hulpmiddelen
		1992 toevoeging geneesmiddelen
		1994 fiscalisering premieheffing
		1996 verwijdering hulpmiddelen, geneesmiddelen
		1997 toevoeging thuiszorg, verzorgingshuizen

Tabel 4.1 **vervolg**

- ouderdom	1985	individualisering AOW	1970	verhoging AOW tot minimumloon (tot 1974)
	1987	gelijkstelling samenwonenden en gehuwden in AOW	1983	beëindiging rijksbijdrage
	1995	andere koppeling AOW door ouderenaftrek	1990	fiscalisering premieheffing
- weduwschap	1989	gelijke behandeling weduwnaars	1970	verhoging AOW tot minimumloon (tot 1974)
	1996	vervanging AWW door beperktere ANW met invoering van inkomenstoets in de ANW	1983	beëindiging rijksbijdrage
			1990	fiscalisering premieheffing
			1994	vervallen rijksbijdrage
- kinderen	1978	overheveling kinderaftrekregeling naar AKW	1983	herziening uitkeringsstelsel
	1980	integratie en herziening kinderbijslagregelingen	1989	rijk betaalt kinderbijslag uit eigen middelen
	1986	overheveling kinderbijslag 18+ naar WSF 18+	1995	herziening en beperking uitkeringsstelsel
sociale voorzieningen				
- algemene bijstand	1987	invoering toeslagenwet (TW)	1993	beperking uitkeringen voor jongeren
	1996	decentrale toeslagen (nieuwe bijstandswet)		
- werkloosheid	1996	opheffing RWW (opgenomen in bijstand)		
loon- en inkomstenbelasting				
	1990	invoering 'Oortwetgeving'	1992	verhoging arbeidskostenforfait
			1998	verhoging ouderenaftrek (invoering: 1995)
			1994	verlaging eerste schijf, deels lastenverlichting, deels ter compensatie fiscalisering AAW

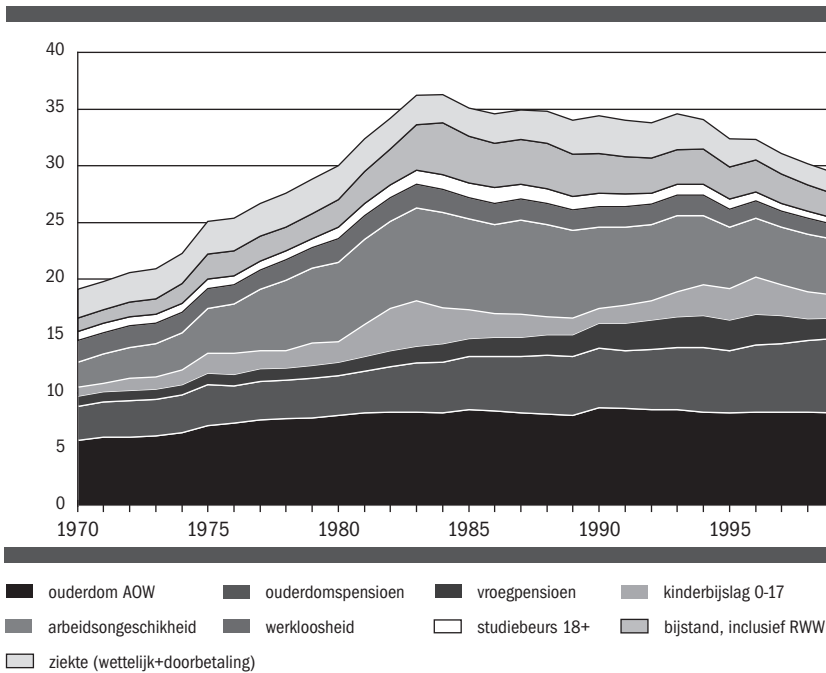
4.2.3 Uitkeringen

De Nederlandse verzorgingsstaat brengt een aanzienlijke herverdeling van het nationaal inkomen tot stand. Er worden uitkeringen betaald en premies en belastingen geheven. Figuur 4.1 geeft een overzicht van het totaal aan uitkeringen in de secundaire inkomenssfeer, uitgedrukt als percentage van het totaal primair inkomen van huishoudens op basis van de Nationale rekeningen.¹² Deze bedragen kunnen bij de latere analyses op huishoudensniveau afwijken vanwege andere definities of waar-

nemingsproblemen. Zo worden in de Nationale rekeningen niet alleen de werkelijk betaalde pensioenpremies als premie-inkomsten aangemerkt, maar ook de inkomsten uit belegde premies. In de figuur is ter illustratie ook het bedrag opgenomen dat is gemoed met de wettelijke doorbetalingsverplichting bij ziekte (ter vervanging van de Ziektewet in 1996). Zoals gezegd worden deze aan ziekte gerelateerde uitgaven niet in de herverdelingsanalyse betrokken (zie paragraaf 4.2.6 en volgende) maar worden geheel als loon en derhalve primair inkomen aangemerkt.

Uitkeringen verstrekt in het kader van de sociale werkvoorziening zijn als (doorbetaalde) 'looncomponent' opgenomen in het 'primaire' inkomen. De kinderbijslag omvat alle relevante regelingen, exclusief belastinguitgaven.¹³ De kinderbijslag voor achttienjarigen en ouder is wegens de integratie in de WSF in 1986 systematisch gerubriceerd onder de studiefinanciering. Onder de rubriek 'vroegpensioen' zijn de collectieve regelingen voor vervroegde uittreding (uit de arbeidsmarkt en uit het leven) begrepen.¹⁴

Figuur 4.1 Som van bruto-uitkeringen als aandeel van de som van primair inkomen, 1970-1999 (in procenten)

Bron: CBS (Nationale rekeningen) SCP-bewerking

De figuur biedt hier en daar een nogal grillig verloop, dat deels een reële achtergrond heeft (mate van gebruik) en deels een institutionele (titel van het gebruik). Zo is de sterke stijging van de werkloosheidsuitkeringen in het begin van de jaren tachtig toe te schrijven aan de neergang van de economie in deze periode; iets vergelijkbaars – maar in geringere mate – geldt voor het begin van de jaren negentig.

Uit figuur 4.1 blijkt verder dat het totale bedrag aan bruto-uitkeringen, uitgedrukt als percentage van het primair inkomen, in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig continu is gestegen van 19% in 1970 tot 36% in 1984. Daarna is het niveau iets gedaald tot 34% in 1994, waarna een gestage daling heeft ingezet tot een niveau van iets onder de 30% aan het eind van de jaren negentig.¹⁵

De sterke stijging tot medio jaren tachtig had zowel demografische, economische als sociale oorzaken. Een belangrijke demografische factor is de vergrijzing van de bevolking, waardoor het aandeel van ouderdomspensioenen is gestegen. Deze stijging is in de jaren tachtig getemperd door beperking van de AOW-voorziening. Deze beperking is tot stand gekomen door het wettelijk minimumloon, waaraan de AOW is gekoppeld, niet meer in de pas te laten lopen met de loonontwikkeling. Ook andere minimumuitkeringen, waaronder de bijstand, zijn in hun groei getemperd door uitschakeling van dit koppelingsmechanisme in de jaren tachtig en de eerste helft van de jaren negentig.

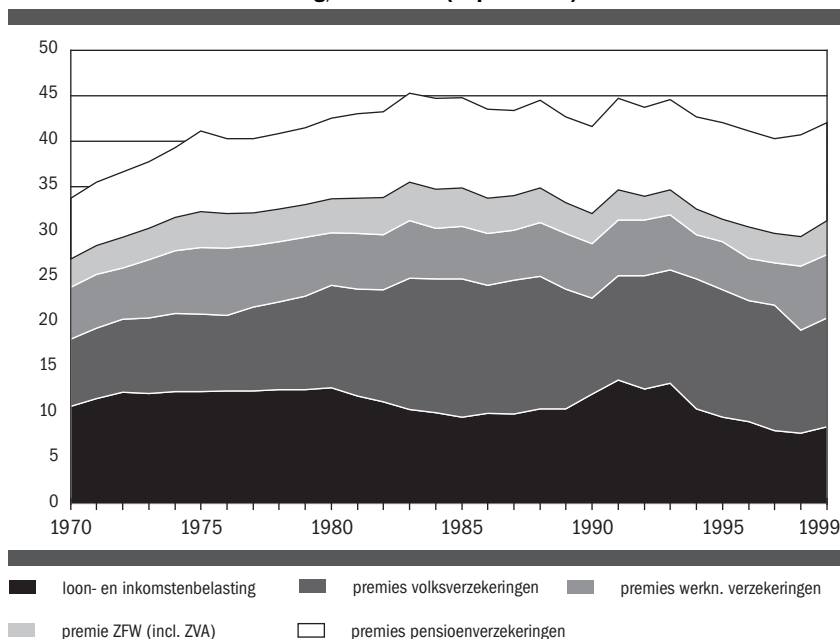
De economische terugval in het begin van de jaren tachtig komt onder andere tot uitdrukking in een sterke stijging van de werkloosheidsuitkeringen. Het aandeel van deze uitkeringen steeg van ruim 2% eind jaren zeventig tot 6% medio jaren tachtig. Een belangrijke sociale factor is de invoering van de algemene arbeidsongeschiktheidsverzekering (AAW) medio jaren zeventig geweest. Deze heeft, mede door sociale en economische redenen, tot een forse groei van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen geleid van bijna 4% medio jaren zeventig tot ruim 6% begin jaren tachtig.

4.2.4 Heffingen

Heffingen in de secundaire inkomenssfeer treffen huishoudens direct. Zij zijn zichtbaar op het loon- of uitkeringsstrookje. De grondslag voor heffingen verschilt per regeling. Sommige heffingen hebben uitsluitend betrekking op arbeidsinkomsten, andere op arbeidsinkomsten plus overdrachten en weer andere op de som van alle inkomsten. Zo zijn pensioenpremies en werknemerspremies voornamelijk verschuldigd over arbeidsinkomsten, ziektekostenpremies voornamelijk over arbeidsinkomsten plus overdrachten en premies volksverzekeringen en loon- en inkomstenbelasting over alle inkomsten, inclusief vermogensinkomsten.

Figuur 4.2 geeft een beeld van de opbrengst van de heffingen, als aandeel van het totale bruto-inkomen (het primair inkomen plus alle bruto-uitkeringen). Figuur 2a geeft een institutionele opsplitsing, figuur 2b een functionele opsplitsing. De volksverzekeringen worden gevormd door de AOW, AWW, AKW en AWBZ, de werknemersverzekeringen door de ZW, WW, WAO, VUT en (tot 1980) de Kinderbijslagwet voor loontrekkenden (KWL).

Figuur 4.2a Opbrengst van heffingen als aandeel van de som van bruto-inkomen, institutionele indeling, 1970-1999 (in procenten)

Bron: CBS (Statistiek sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering en Nationale rekeningen)

Uit figuur 2a blijkt dat de heffingen een ander verloop hebben dan de uitkeringen. Het aandeel van de heffingen in het bruto-inkomen is geleidelijk gestegen van circa 35% begin jaren zeventig naar omstreeks 45% in 1993, waarna het ongeveer tien jaar rond dit niveau is gebleven. Daarna is het aandeel iets gedaald tot iets boven de 40% eind jaren negentig.

Het aandeel van de loon- en inkomstenbelasting beweegt zich in deze periode tussen de 10% en 13% van het bruto-inkomen. Twee duidelijke dippen zijn waarneembaar in de jaren tachtig en medio jaren negentig. Het relatieve dieptepunt medio jaren tachtig houdt verband met de minder gunstige economische ontwikkeling. De relatief sterke stijging begin jaren negentig en de relatief sterke daling medio jaren negentig is hoofdzakelijk toe te schrijven aan institutionele ontwikkelingen die verband houden met de invoering van de Oortwetgeving in 1990 en een financieringsverschuiving door de overname van een groot deel van de financiering van de algemene arbeidsongeschiktheidsverzekering (AAW) in de periode 1990-1994.¹⁶ Financieringsverschuivingen bepalen in belangrijke mate het beeld bij de volksverzekeringen, waardoor het verloop nogal grillig is. Het laagste niveau wordt in 1970 bereikt (ruim 7%) en het hoogste niveau in 1985 (bijna 14½%). De stijging van de premie-opbrengst voor volksverzekeringen medio jaren zeventig kan in belangrijke mate worden toegeschreven aan de invoering van de arbeidsongeschiktheidsverzekering (AAW) in 1977, waardoor een deel van de premieheffing voor de

WAO (werknemersverzekering) is verschoven naar de AAW (volksverzekering).¹⁷ Een andere factor die tot de stijging van het aandeel volksverzekeringen heeft bijgedragen is de overheveling van de kinderbijslag voor loontrekkenden (KWL) naar de volksverzekering (AKW) in 1980. Aan de financiering van de kinderbijslagverzekeringen is in de daaropvolgende jaren fors gesleuteld.¹⁸ De daling in het aandeel volksverzekeringen in 1990 houdt verband met de verschuiving van de financiering van de AAW en AWW naar de algemene middelen van de rijksoverheid, die in 1994 weer is teruggedraaid. De overheid heeft de extra benodigde middelen verkregen door een navenante verhoging van het tarief van de eerste schijf van de loon- en inkomstenbelasting, waardoor deze verschuiving een zuiver cosmetisch karakter had. De resulterende daling van het aandeel volksverzekeringen is enigszins getemperd door de brutering van de ouderdomswet (AOW) en nabestaanden wet (AWW) als gevolg van de Oortoperatie, die heeft geleid tot premieverhoging. Tenslotte verdient de stijging van het premieaandeel volksverzekeringen in 1992 aandacht. Deze stijging met een kleine 1 procentpunt is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de pakketverschuiving van de ziekenfondsverzekering (ZFW) naar de bijzondere ziektekosten verzekering (AWBZ).

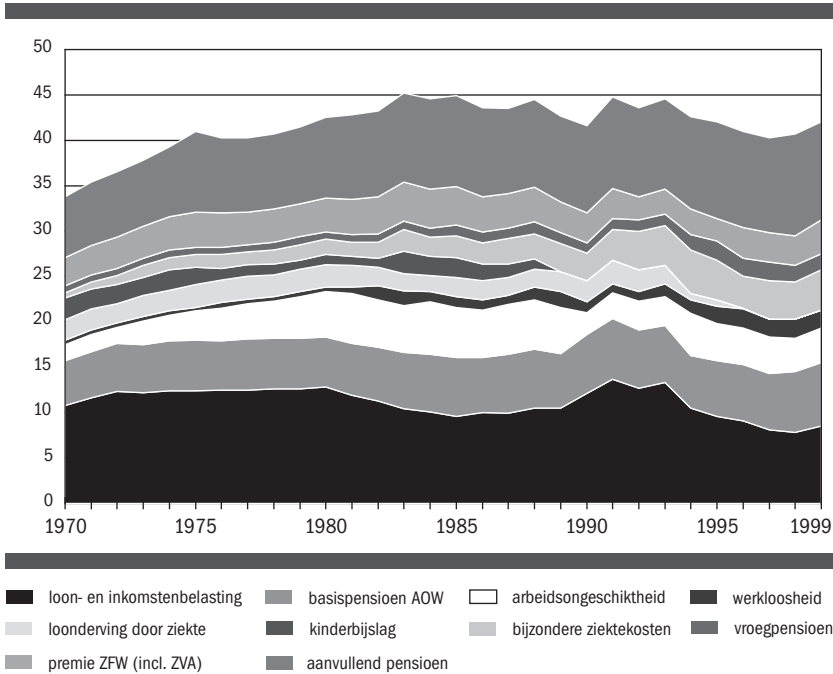
In vergelijking met de volksverzekeringen is het premieverloop bij de werknemersverzekeringen betrekkelijk stabiel. Het premie-aandeel varieert met een totale bandbreedte van 2% omstreeks de 6½% in de waargenomen periode. De stijging in het begin van de jaren zeventig houdt verband met een stijgend uitkeringsvolume van met name de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) en ziektewetuitkeringen (ZW). De relatieve daling in 1977 houdt verband met de invoering van de volksverzekering voor arbeidsongeschiktheid (AAW), die in de werknemers sfeer (WAO) als bodemvoorziening is gaan fungeren. Daardoor zijn de uitgaven voor de WAO structureel gedaald. De relatieve daling in 1980 houdt verband met de overheveling van de KWL naar de AKW. Pas in 1994 zijn weer structurele veranderingen waarneembaar door een eenmalige overheidsbijdrage in het werkloosheidsfonds en de gedeeltelijke privatisering van de ziektewet.

Het aandeel van de ziekenfondsverzekering (ZFW) varieert tussen de 2% en 4% van het bruto-inkomen. In het begin van de jaren zeventig lag dit aandeel op ruim 2%, waarna het geleidelijk is opgelopen tot bijna 4% medio jaren tachtig. Daarna is het aandeel door institutionele wijzigingen teruggebracht tot ongeveer 2% medio jaren negentig. De belangrijkste wijzigingen betreffen de opheffing van de niet-verplichte verzekeringsvormen (1986) en pakket overhevelingen richting bijzondere ziektekostenverzekering (AWBZ) in 1989 (psychiatrische hulpverlening en hulpmiddelen) en in 1992 (medicijnen), die hebben geleid tot evenredige premieverschuivingen. Voorts is in 1995 de tandartsenhulp voor volwassenen uit het ziekenfondspakket verwijderd en is de rijksbijdrage substantieel verhoogd, waardoor de premie kon dalen.

Tegenover een stijgend aandeel van aanvullende pensioenuitkeringen (zie figuur 4.1) staat per saldo een dalend aandeel van de pensioenpremies, van een kleine 5% in

1970 naar een kleine 3% in 1990, waarna stabilisatie van dit aandeel optreedt. Dit is hoofdzakelijk toe te schrijven aan een stijgend aandeel van de vermogensinkomsten (lees: beleggingsresultaten) van de pensioenfondsen, met name in de eerste helft van de jaren tachtig. Was in 1970 nog slechts 25% van de inkomsten van de pensioenfondsen uit vermogen, dit aandeel is in de loop van de tijd opgelopen tot ruim 60% in 1990.

Figuur 4.2b Opbrengst van heffingen als aandeel van de som van bruto-inkomen, functionele indeling, 1970-1999 (in procenten)

Bron: CBS (Statistiek sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering en Nationale rekeningen)

De uitkomsten in figuur 4.2b bieden – met name na 1980 – een nogal grillig verloop. De verklaringen hiervoor zijn bij de bespreking van de uitkomsten in figuur 4.2a tussen de regels door te vinden. Op hoofdlijnen kunnen nog enige veranderingen worden samengevat. Het verloop van de arbeidsongeschiktheidsverzekering wordt getekend door de invoering van de volksverzekering AAW (1977) en de bekostiging daarvan door de loon- en inkomstenbelasting (1990-1993). Het verloop van de premies voor regelingen voor loonderving wegens ziekte wordt eind jaren negentig sterk bepaald door gedeeltelijke privatisering van de ziektewet (1994). De kinderbijslag-verzekering heeft een moment van integratie gekend met andere regelingen voor kinderbijslag (1980) en gehele bekostiging uit de algemene middelen van de rijksoverheid (1989). De premies voor bijzondere ziektekosten (AWBZ) ten slotte zijn mede sterk gestegen door verschillende uitbreidingen van het pakket (1989 en 1992).

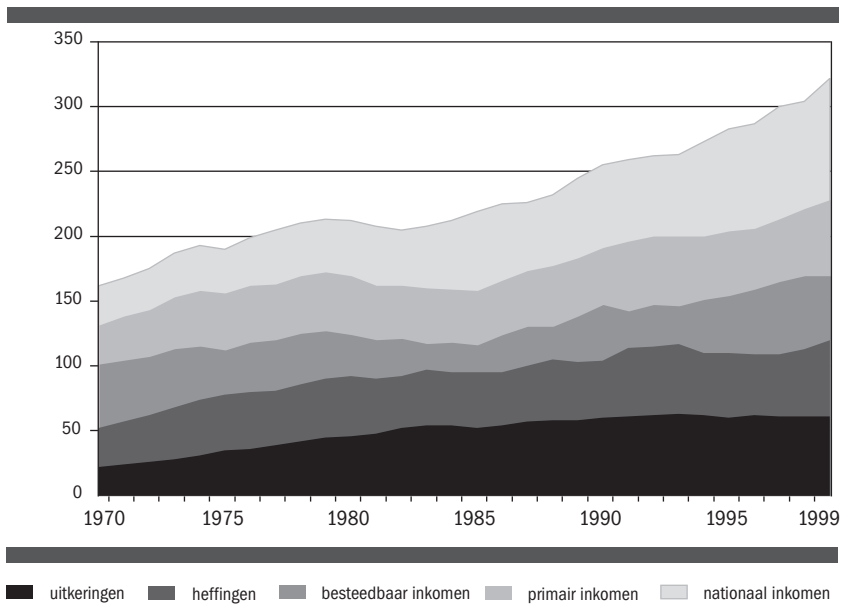
4.2.5 Herverdeling op nationaal niveau

Het nationaal inkomen is een belangrijke indicator voor de welvaart van een land. Het wordt gevormd door de som van primaire inkomens van alle sectoren in de economie: huishoudens, private bedrijven, verzekeringsinstellingen en overheid. In 1999 viel ruim 70% van het nationaal inkomen direct toe aan huishoudens.¹⁹ Een derde van het resterende deel (bijna 10 procentpunt) bestaat uit opbrengsten uit beleggingen van pensioenverzekeraars, die leiden tot toekomstig inkomen van huishoudens.²⁰ Het dan nog resterende deel (bijna 20 procentpunt) komt via investeringen (bedrijven) en voorzieningen (overheid) indirect aan huishoudens ten goede.

De verdeling van de primaire inkomens van huishoudens is het resultaat van verschillende maatschappelijke en economische processen, waarop de overheid slechts beperkte invloed heeft.

Figuur 4.3 geeft voor alle huishoudens tezamen het saldo van inkomens en inkomensoverdrachten en de resulterende besteedbare inkomens voor de periode 1970-1999, in prijzen van 1999. In de figuur is tevens de ontwikkeling van het nationaal inkomen opgenomen.

Figuur 4.3 Ontwikkeling van inkomens en overdrachten in prijzen van 1999 (mid. euro), 1970-1999

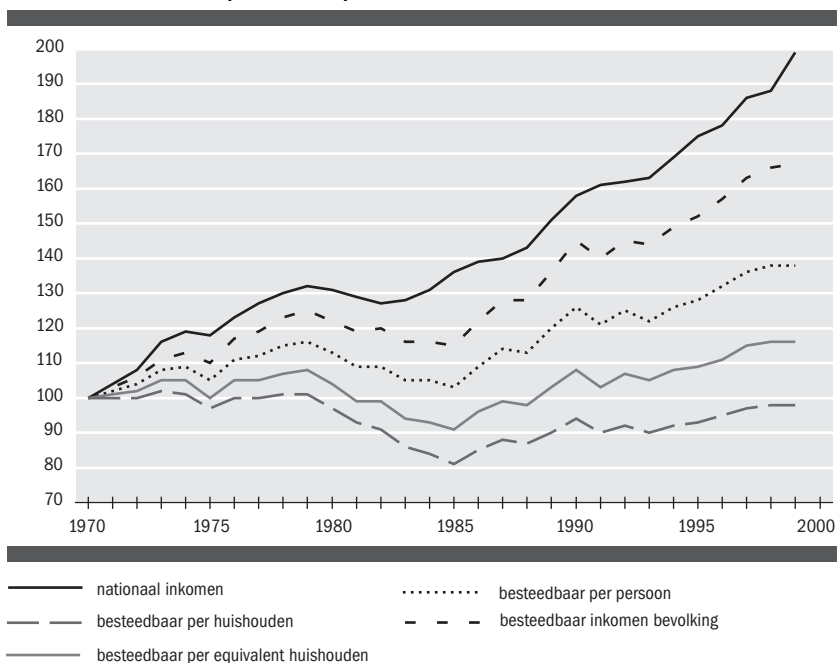
Bron: CBS (Statistiek sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering en Nationale rekeningen)

Uit figuur 4.3 blijkt dat het besteedbaar inkomen in de beschouwde periode vrij sterk in de pas loopt met het primair inkomen van huishoudens.²¹ Wel is het aandeel van het nationaal inkomen dat bij huishoudens terecht komt geleidelijk gezakt van ruim

80% in de jaren zeventig naar ongeveer 75% in de jaren tachtig, waarna dit aandeel eind jaren negentig is uitgekomen op ruim 70%. Het nationaal inkomen is in de periode 1970-1999 vrijwel verdubbeld, hetgeen een gemiddelde groei impliceert van bijna 2½% per jaar. Het primair inkomen en het besteedbaar inkomen van huishoudens zijn in deze periode met ongeveer 70% toegenomen, een gemiddelde stijging van bijna 2% per jaar. Het einde van de jaren zeventig vormde een kink in de inkomensontwikkeling: de groei van het primair inkomen sloeg om in een krimp. Vervolgens trad een stabilisatie op. Pas vanaf het midden van de jaren tachtig ging het primair inkomen weer monotoon stijgen, zij het afvlakkend in het begin van de jaren negentig en klimmend in de tweede helft van de jaren negentig.

Figuur 4.4 geeft de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen in constante prijzen, waarbij de waarde voor 1970 op honderd is gesteld. Dit besteedbaar inkomen is vervolgens berekend per inwoner, per huishouden en per equivalent huishouden in Nederland. Het besteedbaar inkomen per equivalent huishouden is berekend door het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden te delen door de gemiddelde equivalentiefactor (zie paragraaf 2.2). De equivalentiefactor geeft aan hoeveel meer inkomen een bepaald huishouden nodig heeft dan een zeker standaardhuishouden (hier: een alleenstaande) om eenzelfde welvaartsniveau te bereiken. Deze factor is door de gezinsverdunding geleidelijk gedaald van gemiddeld 1,70 in 1970 tot 1,45 in 1999.

Figuur 4.4 Ontwikkeling van het besteedbaar inkomen in prijzen van 1999, 1970-1999 (1970 = 100)

Bron: CBS (Statistiek sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering en Nationale rekeningen)

Uit figuur 4.4 blijkt dat het totale besteedbaar inkomen met 67% is toegenomen, maar dat de spoeling dunner wordt door de bevolkingsgroei (met 21%) en nog aanmerkelijk dunner door de forse toename van het aantal huishoudens (met 41% extra). Door de bevolkingsgroei (meer personen) en de gezinsverdunding (meer huishoudens) is de groei van het besteedbaar inkomen in Nederland geheel geabsorbeerd. Daar staat tegenover dat de draagkracht per huishouden door de gezinsverdunding is toegenomen. Het aandeel gezinnen met kinderen is afgenomen, evenals het gemiddeld aantal kinderen per huishouden. Wordt hiermee rekening gehouden, dan is het beeld iets gunstiger. Doordat de gemiddelde demografische draagkracht per huishoudens met 18% is toegenomen, is de koopkracht per huishouden in de periode 1970-1999 per saldo 16% toegenomen. In figuur 4.4 is dit weergegeven door het besteedbaar inkomen per equivalent huishouden.

Hoewel gezinsverdunding op het microniveau van huishoudens tot meer draagkracht leidt, leidt dit op macroniveau van de samenleving tot welvaartsverlies omdat het aantal huishoudens sterker is toegenomen dan het aantal personen. Dit welvaartsverlies is het gevolg van het wegvallen van schaalvoordelen die optreden bij gezamenlijke huishoudensvoering. Dit welvaartsverlies komt in figuur 4.4 tot uitdrukking als het gebied dat wordt begrensd door het besteedbaar inkomen per equivalent huishouden en het besteedbaar inkomen per persoon. Het totale welvaartsverlies in de beschouwde periode zou dan uitkomen op 22%.

4.2.6 Herverdeling op huishoudensniveau

Huishoudens kunnen gerangschikt worden naar verschillende inkomensbegrippen. Wanneer huishoudens naar primair inkomen worden ingedeeld, zal een aanzienlijk aantal huishoudens met weinig of geen inkomen in de onderste regionen van de inkomensverdeling verblijven. Door inkomensoverdrachten in de secundaire inkomenssfeer zal een rangorde van inkomens, ingedeeld naar besteedbaar inkomen, er nogal anders uitzien.

Tabel 4.2 geeft een beeld van de overdrachten in de secundaire inkomenssfeer naar 10%-inkomensgroepen voor het jaar 1999, het meest recente jaar met definitieve gegevens. Daarbij zijn de huishoudens drie keer naar oplopend inkomen gerangschikt: eerst naar primair inkomen, vervolgens naar bruto-inkomen en ten slotte naar besteedbaar inkomen. Telkens is op basis van een van deze rangschikkingen het relevante herverdelingsproces beschreven: bij de primaire rangschikking worden de uitkeringen opgeteld (resultaat: bruto-inkomen); bij de brutorangschikking worden de heffingen in mindering gebracht (resultaat besteedbaar); ten slotte wordt bij de rangschikking van het besteedbaar inkomen de verdeling – terugkijkend – van het totaal van uitkeringen en heffingen gegeven.

Met deze tabel wordt globaal antwoord gegeven op drie vragen:

- 1 In hoeverre veranderen de uitkeringen de primaire inkomensverdeling?
- 2 In hoeverre veranderen belastingen en premies de bruto-inkomensverdeling?
- 3 In hoeverre hebben inkomensoverdrachten bijgedragen aan de verdeling van het besteedbaar inkomen?

De tabel is gebaseerd op gegevens uit het Inkomenspanelonderzoek (IPO) van het CBS, die grotendeels afkomstig zijn van de fiscale administratie. In deze administratie ontbreken de pensioenpremies, omdat deze zijn vrijgesteld van belastingheffing. Om de herverdeling toch zo volledig mogelijk in beeld te brengen, zijn de pensioenregelingen zeer globaal gesimuleerd, conform de standaard die het CPB gebruikt bij de koopkrachtsimulaties. Dit betekent dat voor overheids personeel de ABP-regeling wordt gesimuleerd en bij overig personeel een ‘gemiddelde marktregeling’.

Een andere afwijking van de voorgaande beschrijving van de herverdeling op nationaal niveau is de behandeling van de ziektewetuitkeringen. Deze worden in het IPO onvolledig waargenomen, en sinds de invoering van het doorbetalingssysteem zelfs in het geheel niet. Daarom is de ziektewetuitkering in het vervolg van dit hoofdstuk geheel als onderdeel van het loon en derhalve van het primair inkomen aangemerkt.

Tabel 4.2 Inkomensoverdrachten in de secundaire sfeer naar 10%-inkomensgroepen primair, bruto- en besteedbaar inkomen, 1999

	bedrag (mld.)	procentuele verdeling									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(huishoudens ingedeeld naar primair inkomen)											
primair inkomen ^a	203	1	1	1	4	7	10	13	16	19	30
+ uitkering bijstand	4	85	85	85	10	3	1	1	1	0	0
+ uitkering ouderdom of weduwschap	35	69	69	69	16	5	3	2	2	1	1
+ uitkering arbeidsongeschiktheid	8	53	53	53	14	10	7	6	4	3	3
+ uitkering werkloosheid	3	39	39	39	17	11	9	8	6	6	4
+ uitkering studiefinanciering	1	33	33	33	14	8	8	8	9	9	10
+ uitkering kinderbijslag	3	10	10	10	6	8	13	16	16	16	15
+ totaal uitkeringen ^b	54	63	63	63	15	6	4	4	3	3	2
totaal: primair + uitkeringen	257	14	14	14	6	7	9	11	13	16	24
(huishoudens ingedeeld naar bruto-inkomen)											
bruto-inkomen	257	2	4	5	6	8	9	11	13	16	25
- premie pensioenverzekering ^c	13	0	0	1	3	6	8	11	15	20	36
- premie werknemersverzekeringen	15	0	1	3	5	8	11	14	16	19	22
- premie volksverzekeringen	33	1	3	4	6	9	10	13	15	18	21
- loon- en inkomstenbelasting	21	1	1	2	3	4	5	7	10	17	51
- premie ziektekostenverzekeringen ^d	14	4	6	7	8	9	11	12	14	14	15
- totaal heffingen ^e	98	1	2	3	5	7	9	11	14	18	30
totaal: brutoheffingen	159	3	5	6	7	8	10	11	13	15	21
(huishoudens ingedeeld naar besteedbaar inkomen)											
besteedbaar inkomen	159	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22
kinderbijslag	3	1	4	6	6	10	13	14	15	15	14
inkomensvervangende uitkeringen	52	10	11	11	11	11	10	9	9	9	9
totaal heffingen	98	2	3	4	6	7	9	11	14	17	28

a Inclusief ziekte (ZW), sociale werkvoorziening (WSW) en regelingen (wachtgeld) voor ambtenaren.

b Inclusief overige uitkeringen, zijnde geen ZW of WSW (23 mld. euro).

c Gesimuleerd door het SCP.

d Inclusief premies particuliere en publiekrechtelijke verzekeringen.

e Inclusief overige heffingen (23 mld. euro).

Bron: CBS (IPO 1999) SCP-bewerking

Uit tabel 4.2 blijkt dat 30% van de huishoudens in 1999 niet of nauwelijks beschikt over enig primair inkomen. Deze zijn daarom in de tabel samengevoegd tot één inkomensklasse. Uit de verdeling van uitkeringen over deze primaire inkomensgroepen blijkt duidelijk het inkomensvervangende karakter van de meeste uitkeringen, met name van de bijstand als sluitstuk van het socialezekerheidsstelsel. Alleen de

kinderbijslag blijkt een geheel ander verdelingspatroon te volgen, omdat dit geen (primaire) inkomensvervangende uitkering maar een aanvullende uitkering vormt op het besteedbaar inkomen van huishoudens, ter (gedeeltelijke) compensatie van de kosten van kinderen.

De invloed van de uitkeringen op de inkomensverdeling kan worden afgelezen aan het verschil tussen de primaire inkomensverdeling en de verdeling die resulteert als de uitkeringen daarbij worden opgeteld. Het inkomensaandeel van de 30% laagste primaire inkomens stijgt daardoor van 1% naar 14%, ten koste van de hogere inkomensgroepen. Omdat door toevoeging van uitkeringen de inkomensrangschikking iets wijzigt, geeft de rangschikking naar bruto-inkomen een iets anders verdelingsbeeld. De verdeling van bruto-inkomen blijkt iets ongelijker te zijn dan de verdeling die resulteert wanneer wordt uitgegaan van het 'primaire inkomen plus uitkeringen'. Dit betekent dat de nivellerende werking van uitkeringen enigszins wordt gematigd door huishoudens die door de toevoeging van uitkeringen opschuiven in de inkomensverdeling.

Bij de indeling van huishoudens naar oplopend bruto-inkomen blijkt dat heffingen in verhouding zwaarder drukken op de hogere inkomensgroepen, conform de vele draagkrachtelementen die onderdeel uitmaken van het financieringsstelsel. Dit draagkrachtelement komt het meest tot uitdrukking in de verdeling van de loon- en inkomstenbelasting, die voor de helft wordt opgebracht door de 10% huishoudens met het hoogste bruto-inkomens. De minste draagkrachtwerking is terug te vinden in de premie ziektekostenverzekering, die voor 10% ten laste komt van de 20% met de laagste bruto-inkomens en voor 15% ten laste van de 10% huishoudens met de hoogste bruto-inkomens. Opmerkelijk is ook het betrekkelijk geringe herverdelende effect dat uitgaat van de premieheffing volksverzekeringen.

De inkomensongelijkheid neemt duidelijk af bij de toevoeging van respectievelijk uitkeringen aan het primaire inkomen (eerste deel) en – in veel mindere mate – bij de afdracht van heffingen uit het bruto-inkomen (tweede deel), hetgeen tot uitdrukking komt in een vlakke verdeling van het besteedbaar inkomen (derde deel). Zo wordt door de 20% huishoudens met de hoogste primaire inkomens in 1999 bijna 50% van het primaire inkomen ontvangen, door de 20% huishoudens met de hoogste bruto-inkomens ruim 40% van het bruto-inkomen en door de 20% huishoudens met de hoogste besteedbare inkomens 37% van het besteedbaar inkomen. Hieruit blijkt ook dat de invloed van het stelsel van uitkeringen op de inkomensongelijkheid aanzienlijk groter is dan het stelsel van heffingen. Dit is grotendeels toe te schrijven aan het ontbreken van (voldoende) primaire inkomen bij een groot aantal huishoudens. Deze zijn aangewezen op inkomensvervangende uitkeringen, en de bijdrage van deze uitkeringen aan het gelijktrekken van primaire inkomensverhoudingen is uiteraard groter dan de egaliserende werking van heffingen op het bruto-inkomen.

Het totale bedrag van 54 miljard euro aan uitkeringen in 1999 komt voor 63% terecht bij huishoudens zonder primair inkomen (laagste 30%) en voor 5% bij de 20% huishoudens met het hoogste primair inkomen. Bij het bedrag van 98 miljard euro aan heffingen is het beeld gespiegeld: 6% van de heffingen wordt opgebracht door de 30% huishoudens met het laagste bruto-inkomen en 48% door de 20% huishoudens met het hoogste bruto-inkomen.

Kijken we naar de indeling van huishoudens naar oplopend besteedbaar inkomen, dan blijkt dat de armste 30% huishoudens 32% van de inkomensvervangende uitkeringen hebben ontvangen en de rijkste 20% huishoudens 18% van de inkomensvervangende uitkeringen. Daar staat tegenover dat de armste 30% huishoudens 9% van de heffingen heeft betaald en de rijkste 20% huishoudens 45% van de heffingen.

Tabel 4.3 geeft een globaal beeld van de herverdeling van inkomensoverdrachten in de periode 1977-1999. Daarbij geeft tabel 4.3a het beeld vanuit de beginsituatie, de verdeling van het primair inkomen, om via uitkeringen en heffingen bij het besteedbaar inkomen uit te komen. Tabel 4.3.b gaat uit van de eindsituatie (huishoudens ingedeeld naar hun besteedbaar inkomen), en laat zien in welke mate het primair inkomen, de uitkeringen en de heffingen hieraan bijdragen.

Tabel 4.3a Inkomensoverdrachten in de secundaire sfeer naar 10%-inkomensgroepen primair, bruto- en besteedbaar inkomen, 1977-1998

	bedrag ^a (mld.)	procentuele verdeling									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
primair inkomen		(huishoudens ingedeeld naar primair inkomen)									
1977	142	3	3	3	7	9	10	12	14	17	28
1981	141	2	2	2	6	9	11	12	15	18	28
1985	132	1	1	1	4	8	11	13	15	19	30
1990	176	1	1	1	4	8	10	13	15	19	30
1994	178	1	1	1	3	7	10	13	16	20	31
1998	193	1	1	1	4	7	10	13	16	20	30
+ totaal uitkeringen											
1977	34	67	67	67	9	5	4	4	4	4	4
1981	40	63	63	63	13	6	4	4	4	3	4
1985	43	58	58	58	17	7	4	4	3	3	3
1990	53	58	58	58	16	7	5	4	3	3	3
1994	58	55	55	55	17	9	5	4	4	3	3
1998	55	61	61	61	16	7	5	4	3	3	3
bruto-inkomen		(huishoudens ingedeeld naar bruto-inkomen)									
1977	177	3	4	6	7	8	9	11	12	15	24
1981	181	3	4	6	7	8	10	11	13	15	23
1985	175	3	4	5	7	8	9	11	13	15	24
1990	230	3	4	5	7	8	10	11	13	16	24
1994	236	2	4	5	6	8	10	11	13	16	24
1998	249	2	4	5	6	8	9	11	13	16	25
- totaal heffingen											
1977	69	1	2	5	7	8	9	11	13	16	28
1981	70	1	2	4	7	8	10	11	13	16	28
1985	67	1	2	4	6	8	9	11	13	17	29
1990	93	1	2	4	6	8	9	11	14	17	28
1994	94	1	2	3	5	7	9	11	14	17	28
1998	93	1	2	3	5	7	9	11	14	18	30
bestedbaar inkomen		(huishoudens ingedeeld naar besteedbaar inkomen)									
1977	107	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1981	110	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1985	108	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1990	137	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22
1994	142	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22
1998	156	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22

a In prijzen van 1999.

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Tabel 4.3 geeft over de jaren weinig beweging te zien. In 1977 en 1981 waren er in verhouding iets meer huishoudens met inkomsten uit arbeid (zie tabel 1.1) en was het primair inkomen zelf iets minder scheef verdeeld. Wanneer de uitkeringen gerangschikt worden naar primair inkomen van huishoudens, zijn alleen aan de onderkant enige bewegingen waar te nemen, maar hierin is nauwelijks een trendmatig verloop te onderkennen. De verdelingsprofielen van bruto- en besteedbaar inkomen zijn de afgelopen twee decennia opmerkelijk gelijk. Deze opmerkelijke constantheid lijkt voor de periode 1977-1985 echter wel het resultaat van twee tegengestelde bewegingen. Enerzijds is er een toegenomen ongelijke verdeling van het primair inkomen, anderzijds is er een toegenomen nivellerende werking van inkomensoverdrachten doordat zowel het aandeel van uitkeringen bij lagere inkomens is gestegen als het aandeel van heffingen bij hogere inkomens is gestegen. De periode 1985-1999 biedt in alle inkomenssferen een betrekkelijk onbeweeglijk beeld.

Tabel 4.2b Inkomensoverdrachten naar 10%-inkomensgroepen besteedbaar inkomen, 1977-1998

	bedrag (mid. euro)	procentuele verdeling									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
primair inkomen											
1977	142	1	2	5	7	9	10	11	13	16	26
1981	141	1	2	4	7	9	10	11	13	16	26
1985	132	1	2	3	6	8	10	12	14	17	28
1990	176	1	2	3	6	8	10	12	14	18	28
1994	178	1	1	3	5	7	10	12	15	18	28
1998	193	1	2	3	5	7	9	12	14	18	28
+ totaal uitkeringen											
1977	34	11	14	11	8	8	8	9	9	10	11
1981	40	10	13	11	9	8	9	9	9	10	12
1985	43	10	12	12	10	9	8	9	9	10	11
1990	53	9	12	11	10	10	9	9	9	9	11
1994	58	8	11	11	11	10	10	10	9	9	11
1998	55	9	11	11	11	11	10	9	9	9	9
- totaal heffingen											
1977	69	1	3	5	7	8	9	11	13	16	27
1981	70	1	3	5	7	8	10	11	13	16	26
1985	67	1	3	4	6	8	9	11	13	16	27
1990	93	2	3	4	6	8	10	11	13	16	26
1994	94	2	3	4	6	8	9	11	14	17	27
1998	93	2	3	4	6	7	9	11	14	17	28
bestedbaar inkomen											
1977	107	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1981	110	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1985	108	4	5	6	7	8	10	11	12	15	21
1990	137	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22
1994	142	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22
1998	156	3	5	6	7	8	10	11	13	15	22

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

De verdeling van inkomensoverdrachten over huishoudens gerangschikt naar hun besteedbaar inkomen geeft een verschuiving te zien van de onderkant naar het middegebied van de inkomensverdeling. In 1977 kwam 25% van de sociale uitkeringen terecht bij de 20% huishoudens met het laagste besteedbaar inkomen. In de daaropvolgende jaren is dit aandeel geleidelijk gedaald naar 20% in 1998, ten gunste van de naastgelegen inkomensgroepen. Deze verschuiving houdt in belangrijke mate verband met de vergrijzing van huishoudens en de daarmee verbonden ouderdomsoverdrachten (zie ook tabel 1.1). Ook aan de bovenkant van de inkomensverdeling is het aandeel van uitkeringsinkomsten gedaald van 22% in 1977 voor de 20% rijkste

huishoudens naar 19% in 1999. Deze afname houdt verband met de sterke groei van de arbeidsinkomsten.²²

De verdeling van heffingen over huishoudens gerangschikt naar hun besteedbaar inkomen is in de afgelopen twee decennia nauwelijks gewijzigd, zij het dat in de tweede helft van de jaren negentig de hoogste inkomensgroepen in verhouding een iets groter aandeel in de totale opbrengst leveren.

4.3 *Het meten van herverdeling*

Inleiding

Tot nu toe is de herverdeling van inkomen op nationaal niveau geanalyseerd. Herverdeling komt echter tot stand door overdrachten tussen huishoudens die door tussenkomst van de overheid tot stand worden gebracht. Het is dus van belang om de herverdeling op het niveau van huishoudens te analyseren, om meer zicht te krijgen op de mate waarin deze overdrachten tussen en binnen inkomensgroepen verschillen.

Inkomensherverdeling in de secundaire inkomenssfeer heeft enerzijds tot doel om huishoudens die geen relatie meer hebben tot de arbeidsmarkt of die via de arbeidsmarkt niet kunnen voorzien in hun bestaan een voorziening te geven die hun voorziet van voldoende inkomen, en anderzijds om inkomsten te genereren om die bestaansvoorziening in stand te houden alsmede om andere voorzieningen in de collectieve sfeer tot stand te brengen. De vraag is nu in welke mate de herverdeling van inkomen de ongelijkheid van inkomens vergroot of verkleint. Het herverdelende effect van een inkomensoverdracht wordt doorgaans ontleed in een horizontale en een verticale component.

Horizontale ongelijkheid heeft betrekking op de ongelijke behandeling van 'gelijken' en verticale ongelijkheid op de ongelijke behandeling van 'ongelijken'. Dit onderscheid komt voort uit de economische theorie van de publieke heffingen (Atkinson 1983: 93-105). Wanneer de positie van twee personen vanuit een bepaald criterium als 'gelijk' kan worden aangemerkt, ontstaat horizontale ongelijkheid wanneer de ene persoon wel een inkomensoverdracht ontvangt (of betaalt) en de andere persoon met hetzelfde inkomen niet. Wanneer gelijkheid en ongelijkheid vanuit een inkomensperspectief wordt benaderd, ontstaat horizontale ongelijkheid wanneer gelijke inkomensposities met ongelijke inkomensoverdrachten te maken hebben. Maar deze ongelijke inkomensoverdrachten kunnen gerechtvaardigd zijn op andere gronden dan inkomen, zoals leeftijd (AOW) of kindertal (kinderbijslag).²³ Horizontale en verticale herverdeling worden hier dus niet gehanteerd als morele maar als statistische begrippen. Dit betekent dat de onderscheiden vormen van herverdeling geen inzicht geven in de mate waarin ze sociale rechtvaardigheid tot stand brengen (Lambert and Yitzhaki 1995), maar de mate waarin ze feitelijk bijdragen aan de herverdeling van het inkomen tussen inkomensgroepen (verticaal) en binnen inkomensgroepen (horizontaal). Bij een statistische interpretatie van inkomensherverdeling zal het

mogelijk zijn dat horizontale herverdeling wordt waargenomen, waar de overheid 'ongelijke posities' aanneemt op basis van bepaalde omstandigheden. Wat onder 'gelijken' wordt verstaan bepaalt dus in belangrijke mate de verhouding tussen horizontale en verticale ongelijkheid.

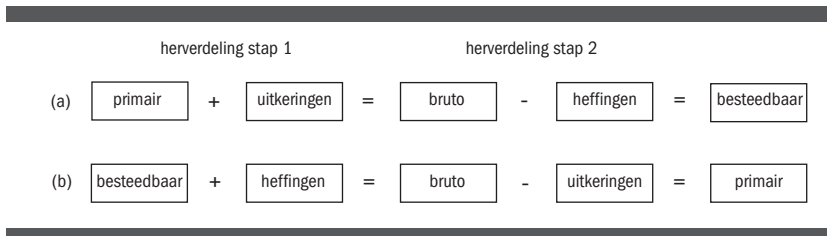
Afbakening

Hoe nu horizontale herverdeling te operationaliseren? In een klassieke benadering wordt horizontale herverdeling geïndiceerd met 'reranking' van inkomenseenheden (Plotnick 1981).²⁴ Het idee hierachter is dat als twee nevensgeschikte inkomenseenheden van positie wisselen, en de inkomenseenheden verschillen uitsluitend in hun inkomen, dit door horizontale herverdeling (ongelijke behandeling van gelijken) tot stand is gebracht. De mate waarin inkomenseenheden van positie wisselen is daarmee bepalend voor de omvang van de horizontale herverdeling.²⁵

De decompositie van herverdeling in een horizontale en verticale component blijkt in de praktijk op problemen te stuiten. In de eerste plaats wordt een impliciete norm geïntroduceerd bij de keuze van de uitgangssituatie. Wat 'gelijk' is en wat niet wordt bepaald door de keuze van een bepaald inkomensbegrip. Dit inkomensbegrip kan vanuit een bepaalde optiek bepaalde vormen van ongelijkheid in zich dragen. Zo houdt het besteedbaar inkomen geen rekening met verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens, zodat gelijke posities in deze verdeling vanuit deze optiek geen gelijke welvaartsposities indiceren.²⁶ Een tweede probleem is dat de meting van horizontale ongelijkheid beïnvloed kan worden door onregelmatigheden in de verdeling. Zo kunnen er ongelijke overdrachten plaatsvinden bij nevensgeschikte inkomenseenheden, zonder dat dit gevolgen heeft voor de onderlinge rangordening. Door horizontale ongelijkheid gelijk te stellen aan 'reranking' wordt de horizontale herverdeling in dit geval dus onderschat.

Er zijn twee benaderingen van herverdeling mogelijk, die verschillen naar vertrekpunt van de analyse. De ene benadering vertrekt vanuit het primair inkomen en analyseert de gevolgen van herverdeling die daarop volgen (de Kakwani-Lambertbenadering), de andere benadering gaat uit van het resultaat en analyseert de bijdrage die herverdeling hieraan heeft geleverd (de Lerman-Yitzhakibenadering). Bij de Kakwani-Lambertbenadering wordt dus uitgegaan van de rangschikking van inkomens voor herverdeling en bij de Lerman-Yitzhakibenadering van een rangschikking van inkomens na herverdeling. De verschillen in benadering zijn gevisualiseerd in figuur 4.5.

Figuur 4.5 Herverdeling vanuit de Kakwani-Lambertbenadering (a) en de Lerman-Yitzhakibenadering (b)

In dit schema is duidelijk te zien dat de herverdelende werking van uitkeringen bij de eerste benadering wordt beoordeeld vanuit het primair inkomen en bij de tweede benadering vanuit het bruto-inkomen. De herverdelende werking van heffingen wordt bij de eerste benadering gezien vanuit het bruto-inkomen en bij de tweede benadering vanuit het besteedbaar inkomen.

Een specifiek nadeel van de eerste benadering (Kakwani en Lambert) is dat de herverdelende werking van de heffingen wordt beoordeeld op basis van de verdeling van het primair inkomen. In dit primair inkomen zijn uiteraard nog niet de uitkeringen verdisconteerd. Dit geeft een problematische interpretatie aan de herverdelende werking van de heffingen. Hieraan kan worden ontkomen door de introductie van de tussenstap van het bruto-inkomen.

De introductie van het bruto-inkomen is ook noodzakelijk omdat er doorgaans heffingen verschuldigd zijn over uitkeringen. Dit maakt de interpretatie van de herverdelende werking van de heffingen op basis van de primaire inkomensverdeling moeilijk. Over nagenoeg alle uitkeringen is premie volksverzekeringen, premie ziekenfondsverzekering en loon- en inkomstenbelasting verschuldigd en over loon- en inkomstenbelasting verschuldigd. Alleen de kinderbijslag is vrijgesteld van heffingen. Dit betekent dat ook voor de tweede benadering (Lerman en Yitzhaki) de tussenstap van het bruto-inkomen noodzakelijk is.

Decompositie in horizontale en verticale herverdeling

De totale herverdeling van inkomen (R) wordt uiteengelegd in een horizontale component (H) en een verticale component, waarbij de verticale component wordt onderscheiden in een factor die de herverdelende werking van ontvangen inkomensoverdrachten weergeeft (V_u) en een factor die de herverdelende werking van betaalde inkomensoverdrachten weergeeft (V_i):

$$R = (V_u + V_i) + H \tag{4.1}$$

De berekening van de decompositie in horizontale en verticale herverdeling vindt plaats op basis van Lorenzkrommen van inkomens en overdrachten en daarvan afgeleide samengestelde maten als de Ginicoëfficiënt en de concentratie-index.

De beide verticale componenten kunnen verder worden ontleed in een factor die het aandeel van de betrokken inkomensoverdracht in het inkomen weergeeft en een factor die de progressiviteit van de overdracht in relatie tot het inkomen weergeeft.

De eerste benadering van Kakwani en Lambert gaat uit van de beginsituatie en de bijdrage van de verschillende positieve en negatieve bronnen aan de herverdeling die daarna resulteert (benadering a in figuur 4.5). Deze benadering kan als volgt worden geformaliseerd (Kakwani 1986: 82-84; Lambert 1989: 251-259):

$$G_v - G_n = w_u * (G_v - C_{u,v}) + w_b * (C_{b,v} - G_v) + (C_{n,v} - G_n) \quad (4.2a)$$

waarbij:

G = Ginicoëfficiënt (zie § 2.5)

C = concentratie-index

w = weegfactor

v = inkomen voor overdrachten

n = inkomen na overdrachten

b = betaalde overdrachten (premies en belastingen)

u = ontvangen overdrachten (uitkeringen)

De Lorenzkrommen geven de cumulatieve frequentieverdeling van inkomens (of overdrachten), gerangschikt naar het betreffende inkomen zelf (Ginicoëfficiënt) of gerangschikt naar een ander inkomensbegrip, zoals het inkomen voor overdrachten (concentratie-index). De maatstaf (coëfficiënt of index) is gelijk aan het quotiënt van de oppervlakte die gevormd wordt door de betreffende kromme en de diagonaal ('banaan') en de oppervlakte van het hele gebied onder de diagonaal ('driehoek'). Omdat de concentratie-index is gebaseerd op twee inkomensbegrippen, is deze index voorzien van twee subscripten: de eerste geeft het inkomen aan waarvoor de index wordt berekend, de tweede geeft het inkomen aan waarmee de eenheden zijn gerangschikt (bij de Ginicoëfficiënt zijn beide inkomensbegrippen gelijk).

De verticale herverdeling is verder te ontleden in twee componenten die respectievelijk de omvang (w) en de progressiviteit (p) van de inkomensoverdrachten weergeven. De progressiviteit van een overdracht wordt vastgesteld door de scheefheid van de overdracht op basis van het betrokken inkomen (via de concentratie-index) te relateren aan de scheefheid van het inkomen zelf (via de Ginicoëfficiënt).

In formule 4.2a wordt de progressiviteit van betaalde inkomensoverdrachten (heffingen) weergegeven door:

$$p_b = C_{b,v} - G_v \quad (4.3.a1)$$

en de progressiviteit van ontvangen inkomensoverdrachten (uitkeringen) door:

$$p_u = G_v - C_{u,v} \quad (4.3.a2)$$

De progressiviteit van een overdracht geeft daarmee de mate aan waarin deze meer (plusteken) of minder (minteken) dan proportioneel met het inkomen ten goede komt aan lagere inkomensgroepen. De waarde nul geeft proportionaliteit weer en vormt derhalve het omslagpunt tussen regressiviteit en progressiviteit.²⁷

De progressiviteit van een stelsel van overdrachten (p_b of p_u) wordt gedefinieerd als het verschil tussen de concentratie-index van de overdracht (C_b of C_u) en de corresponderende Ginicoëfficiënt van het inkomen.²⁸

Het waardebereik van de progressiviteitsindex varieert van -1 tot $+2$ bij uitkeringen en van -2 tot $+1$ bij heffingen. De extreme waarde van 1 wordt bereikt wanneer het oorspronkelijke inkomen geheel gelijk is en de inkomensoverdracht geheel ongelijk; de extreme waarde van 2 wordt bereikt wanneer het oorspronkelijke inkomen geheel ongelijk is en de inkomensoverdracht – in de andere richting – geheel ongelijk. Zo wordt in het geval van uitkeringen een progressiviteit van 2 benaderd wanneer degenen die het primaire inkomen ontvangen dit door inkomensoverdrachten aan personen zonder primair inkomen doen toekomen.

De benadering van Lerman en Yitzhaki (1995), die uitgaat van de bijdrage van de verschillende positieve en negatieve bronnen aan het eindresultaat (benadering b in figuur 4.5), kan als volgt worden geformaliseerd:

$$G_v - G_n = w_u * (G_n - C_{u,n}) + w_b * (C_{b,n} - G_n) + (G_v - C_{v,n}) \quad (4.2b)$$

waarbij de progressiviteit als volgt is gedefinieerd:

$$p_b = C_{b,n} - G_n \quad (4.3.b1)$$

$$p_u = G_n - C_{u,n} \quad (4.3.b2)$$

De mate van horizontale herverdeling wordt gevormd door het verschil tussen de Ginicoëfficiënt van het inkomen en de concentratie-index van het inkomen vóór (4.2b) of na (4.2a) inkomensoverdrachten. De concentratie-index van het inkomen is gebaseerd op het inkomen vóór respectievelijk na inkomensoverdrachten, maar de inkomens zelf zijn gerangschikt naar het inkomen na (4.2b) respectievelijk vóór (4.2a) inkomensoverdrachten. Daarmee is de horizontale herverdeling gelijk aan de omvang van rangordewisselingen gezien vanuit de eindsituatie (Lerman en Yitzhaki) respectievelijk de beginsituatie (Kakwani en Lambert).

Het waardebereik van de horizontale herverdeling varieert van -2 tot 0 ; de

extreme waarde van -2 wordt bereikt wanneer het oorspronkelijke inkomen perfect ongelijk is en de ongelijkheid door inkomensoverdrachten geheel gespiegeld is na positiewisseling. De herverdelende werking van betaalde overdrachten en ontvangen overdrachten kan afzonderlijk worden bepaald door de andere factor uit vergelijking 4.2 weg te laten.

De mate van verticale herverdeling wordt bepaald door het gewicht van de betaalde overdrachten (w_b) en het gewicht van de ontvangen overdrachten (w_u). Deze gewichten kunnen als volgt worden bepaald:

$$w_b = f_b / (1 - f_b + f_u) \quad (4.4.1)$$

$$w_u = f_u / (1 - f_b + f_u) \quad (4.4.2)$$

waarbij:

f_b = fractie (of aandeel) van de betaalde inkomensoverdrachten

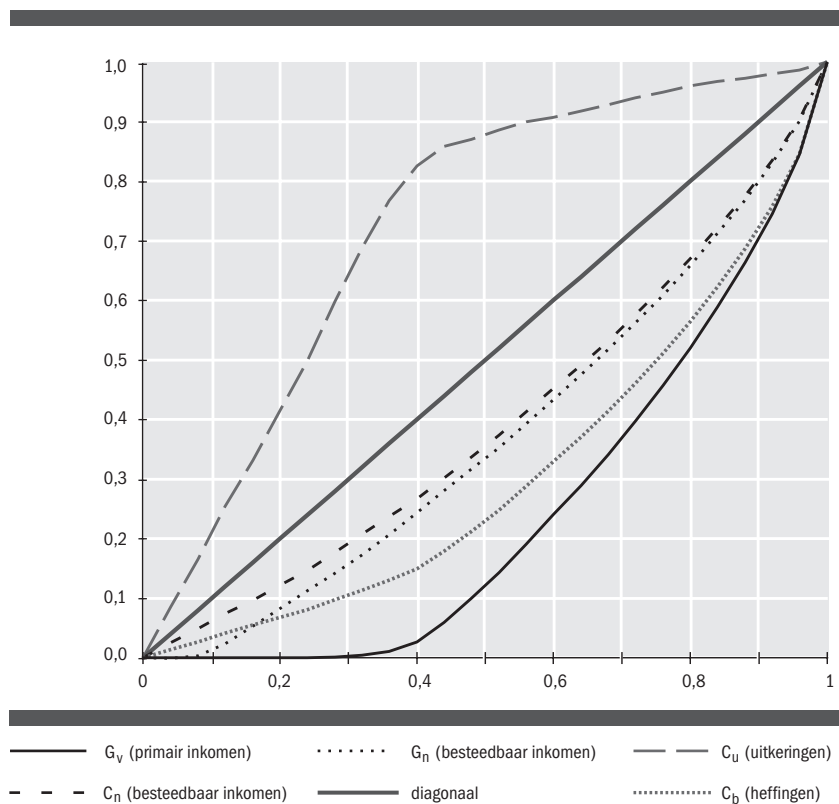
f_u = fractie (of aandeel) van de ontvangen inkomensoverdrachten

De fractie van een overdracht wordt gevormd door de som van de overdrachten over huishoudens gedeeld door de som van het inkomen voor de inkomensoverdrachten.

Er zijn verschillende pogingen ondernomen om een zuiverder beeld te krijgen van horizontale ongelijkheid.²⁹ Aronson en Lambert (1994) stellen voor om 'homogene' inkomensgroepen te onderscheiden, waarmee 'reranking' kan worden onderscheiden van horizontale ongelijkheid, die het gevolg is van ongelijke behandeling van homogene inkomensgroepen. Probleem in deze benadering is de definitie van homogene inkomensgroepen.³⁰ Naarmate het aantal homogene groepen het aantal inkomenseenheden nadert, wordt horizontale ongelijkheid 'opgepikt' door 'reranking'. Bovendien wordt door de keuze van homogene inkomensgroepen niet alleen de horizontale herverdeling onderschat, maar tevens de verticale herverdeling overschat (Lerman en Yitzhaki, 1995: 5).

Figuur 4.6 geeft een illustratie van de decompositie van inkomensherverdeling voor 1997 in termen van Lorenzkrommen op basis van de Kakwani-Lambertbenadering (zie formule 4.2a).

Figuur 4.6 Het meten van herverdeling volgens de benadering Kakwani-Lambert

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Uit figuur 4.6 kan de verticale herverdeling als volgt worden afgeleid. Uitgegaan wordt van het inkomen vóór inkomensoverdrachten. Voor dit inkomen wordt de Lorenzcurve bepaald (G_v). Vervolgens worden de cumulatieve aandelen van uitkeringen en de heffingen afgezet tegen het inkomen vóór inkomensoverdrachten, waardoor de concentratiecurven voor uitkeringen (C_u) en heffingen (C_b) ontstaan. Zo ontvangt de 20% huishoudens met het laagste primaire inkomen in figuur 4.7 ruim 40% van de totale uitkeringen (C_u). De mate waarin deze krommen gelijk lopen met de Lorenzcurve van het inkomen vóór inkomensoverdrachten (G_v) zegt iets over de progressiviteit (of regressiviteit) van deze overdrachten. Anders gezegd, het verschil tussen G_v en C_u en het verschil tussen G_v en C_b is bepalend voor de mate van progressiviteit respectievelijk regressiviteit van de betrokken inkomensoverdrachten. Uit de figuur blijkt dat de concentratiecurve van uitkeringen boven de diagonaal uitkomt, waarmee het progressieve karakter wordt geïllustreerd. Omdat heffingen progressief zijn naarmate lagere inkomens minder betalen, moet hier het teken van het verschil ($G_v - C_b$) worden omgekeerd, om dit verschil in termen van progressiviteit te interpreteren.

De horizontale herverdeling is gelijk aan de mate van ‘reranking’ als gevolg van inkomensoverdrachten. In termen van figuur 4.6: het verschil tussen de concentratiecurve van het inkomen ná inkomensoverdrachten C_n (het inkomen ná inkomensoverdrachten, cumulatief afgezet op het inkomen vóór inkomensoverdrachten) en de Lorenzcurve van het oorspronkelijke inkomen G_v is bepalend voor de horizontale herverdeling. Uit de figuur blijkt dat dit een negatieve waarde oplevert omdat de oppervlakte tussen de diagonaal en de concentratiecurve (C_n) kleiner is dan de oppervlakte tussen de diagonaal en de Lorenzcurve (G_v). Dit betekent dat horizontale ongelijkheid een negatieve bijdrage levert aan de inkomensherverdeling.

In bovengenoemd voorbeeld (figuur 4.6) zijn uitkeringen sterk progressief en heffingen licht regressief. Dit komt omdat bij beide overdrachten wordt uitgegaan van primair inkomen. Veel huishoudens hebben niet of nauwelijks inkomsten uit primaire bron (gepensioneerden, werklozen, arbeidsongeschikten), waardoor uitkeringen vanzelfsprekend een sterk nivellerend effect hebben. Het omgekeerde geldt voor de heffingen (belastingen en sociale premies), die ook verschuldigd zijn over uitkeringen. Doordat deze uitkeringen geen deel uitmaken van het primair inkomen, ontstaat het licht regressieve beeld van heffingen. Het ligt dan ook voor de hand om het stelsel van uitkeringen en heffingen niet tegelijkertijd te analyseren, maar eerst de invloed van uitkeringen op het primair inkomen te analyseren en vervolgens de invloed van heffingen op het totale bruto-inkomen, zijnde de som van primaire inkomens en uitkeringen. Het bruto-inkomen vormt dan een tussenstap in de bepaling van de mate van herverdeling.

Meetproblemen

Bij de empirische analyse van herverdeling moeten eerst enkele problemen worden opgelost.

Een probleem bij de analyse van herverdeling vormt de definitie van de inkomenseenheid. Het proces van herverdeling heeft in deze studie betrekking op het traject van primair naar besteedbaar inkomen, en hangt daarmee sterk samen met de overgang van individuen (verwervingskant) naar huishoudens (bestedingskant). De keuze van de inkomenseenheid is des te meer van belang gezien de gekozen benadering, waarbij horizontale van verticale herverdeling wordt onderscheiden. Hierbij is immers de definitie van ‘gelijken’ van groot belang. Het is duidelijk dat een alleenstaande en een echtpaar met eenzelfde inkomen gezien de bestedingsmogelijkheden van dat inkomen niet ‘gelijk’ zijn. Daarom wordt hier gebruikgemaakt van het gestandaardiseerd inkomen (zie ook hoofdstuk 2).

Een tweede probleem is dat herverdelingsparameters onafhankelijk worden verondersteld van de hoogte van het inkomen. Dit hoeft niet altijd het geval te zijn. Zo blijkt dat de progressiviteit van de overdrachten niet altijd over de hele inkomensrange constant is (Formby et al., 1984). Zo kan er een situatie optreden waarbij de inkomensoverdrachten onder in de inkomensverdeling een progressief karakter

hebben en boven in de inkomensverdeling een regressief karakter. De 'overall'-uitkomst hangt dan af van de verhouding in de omvang van beide effecten.³¹ Vanuit het perspectief van inkomensherverdeling is het van belang om na te gaan of de verticale herverdeling over de hele inkomensrange constant is en of er geen omslagpunten optreden (van progressiviteit naar regressiviteit en omgekeerd). Door visuele inspectie van de Lorenzcurven (zie figuur 4.1) kan betrekkelijk eenvoudig worden afgelezen of de relevante krommen elkaar kruisen door de Ginicurve van het inkomen vóór de inkomensoverdrachten G_v te vergelijken met de concentratiecurve van de heffingen C_b respectievelijk de concentratiecurve van de uitkeringen C_u . Wanneer deze krommen elkaar kruisen, slaat progressiviteit om in regressiviteit, of omgekeerd. Wanneer deze krommen elkaar niet kruisen, is de verhouding tussen de krommen C_b / G_v respectievelijk G_v / C_u indicatief voor de omvang en het karakter van de totale verticale herverdeling.

Een laatste probleem ten slotte is dat overdrachten niet altijd relevant zijn voor de gehele populatie maar voor bepaalde groepen daaruit. Zo is de herverdelende werking van het pensioenstelsel met name relevant voor ouderen en de herverdelende werking van de kinderbijslag voor gezinnen met kinderen. Met dit 'populatie-effect' kan rekening worden gehouden door een analyse uit te voeren voor verschillende bevolkingsgroepen. Deze bevolkingsgroepen moeten dan zodanig worden afgebakend, dat de betreffende overdrachten relevant zijn voor alle huishoudens in de onderscheiden bevolkingsgroepen.

4.4 Herverdeling in 1999

In deze paragraaf wordt de herverdeling van het inkomen in 1999 beschreven. De beschrijving van de herverdeling voor één jaar geeft inzicht in de mate waarin de verschillende componenten van herverdeling en de verschillende inkomensoverdrachten bijdragen aan de herverdeling van inkomen. In de daaropvolgende paragrafen wordt het accent meer gelegd op veranderingen in de tijd.

De mate van inkomensherverdeling kan goed worden geanalyseerd op basis van het zeer omvangrijke Inkomenspanelonderzoek (IPO) van het CBS. Conform de uitgangspunten van dit rapport (zie hoofdstuk 2) wordt niet uitgegaan van het inkomen zelf, maar van *gestandaardiseerde* inkomens en inkomensbestanddelen. De uitkomsten kunnen daarmee in termen van welvaartseffecten worden geïnterpreteerd.

De ongelijkheid van de oorspronkelijke en de resulterende verdeling is uitgedrukt in Ginicoëfficiënten. De invloed van herverdeling door overdrachten wordt weergegeven als het verschil tussen de Ginicoëfficiënten van de oorspronkelijke en de resulterende verdeling.

De herverdeling in 1999 wordt zowel beschreven volgens de Kakwani-Lambert-benadering (vooruitkijkend van primair naar besteedbaar) als de Lerman-Yitzhaki-

benadering (terugkijkend van besteedbaar naar primair). Beide benaderingen zijn gespiegeld vanuit hun vertrekpunt, primair of besteedbaar inkomen, met bruto-inkomen als tussenstap (zie figuur 4.5).

Startpunt voor de berekening van de herverdeling van het inkomen volgens de eerste benadering is het primair inkomen. Door toevoeging van uitkeringen van de overheid, de sociale verzekeringen en pensioenverzekeringen aan het primair inkomen ontstaat het bruto-inkomen. In de tabel is elke uitkering afzonderlijk toegevoegd aan het primair inkomen om het herverdelend effect van de betreffende overdracht te bepalen. Daarnaast is het totale bedrag aan uitkeringen toegevoegd aan het primair inkomen om de herverdelende werking van het uitkeringsstelsel ten opzichte van het primair inkomen te bepalen.

De herverdelende werking van de heffingen wordt ten opzichte van het bruto-inkomen geanalyseerd. Na afdracht van sociale premies, premies voor de ziektekostenverzekering en loon- en inkomstenbelasting resulteert het vrij besteedbaar inkomen. Ook hier zijn de heffingen separaat afgetrokken van het bruto-inkomen om de herverdelende werking ten opzichte van het bruto-inkomen te kunnen bepalen. Daarnaast is ook de herverdelende werking van de heffingen bepaald ten opzichte van het bruto-inkomen.

Tabel 4.4 geeft de mate van inkomensherverdeling voor het jaar 1999 volgens de eerste benadering van herverdeling: van primair naar besteedbaar inkomen.

Tabel 4.4 Inkomensherverdeling in de secundaire inkomenssfeer, Kakwani-Lambertbenadering 1999

	Ginicoëf- ficiënt	herverdeling		aandeel progressiviteit			
		totaal	(%)	horizontaal	verticaal		
primair inkomen	0,499						
+ uitkering bijstand		0,021	(4)	-0,006	0,027	0,02	1,19
+ uitkering ouderdom of weduwschap		0,131	(26)	-0,045	0,176	0,21	1,00
+ uitkering arbeidsongeschiktheid		0,026	(5)	-0,012	0,038	0,04	0,93
+ uitkering werkloosheid		0,008	(2)	-0,004	0,011	0,02	0,76
+ uitkering studiefinanciering		0,004	(1)	0,000	0,004	0,01	0,70
+ uitkering kinderbijslag		0,004	(1)	0,000	0,004	0,01	0,41
+ totaal uitkeringen ^a		0,191	(38)	-0,041	0,232	0,32	0,97
bruto-inkomen	0,308						
- premie pensioenverzekeringen ^b		0,011	(2)	-0,001	0,012	0,05	0,24
- premie werknemersverzekeringen		0,004	(1)	-0,001	0,005	0,06	0,08
- premie volksverzekeringen		0,003	(1)	-0,001	0,004	0,13	0,03
- loon- en inkomstenbelasting		0,029	(6)	-0,001	0,030	0,08	0,33
- premie ziektekostenverzekeringen		-0,010	(2)	0,000	-0,010	0,05	-0,18
- totaal heffingen ^a		0,056	(11)	-0,009	0,065	0,38	0,11
besteedbaar inkomen	0,252						

a Inclusief overige overdrachten.

b Simulatie SCP.

Bron: CBS (IPO 1999) SCP-bewerking

Uit tabel 4.4 blijkt dat alle overdrachten, uitgezonderd de premies ziektekostenverzekeringen, bijdragen aan een verkleining van de inkomensverschillen in het traject van primair naar besteedbaar inkomen. In totaal halveert de inkomensongelijkheid van het inkomen in 1999 van 0,499 naar 0,252 Ginipunten. De regressieve werking van de premie ziektekostenverzekering wordt veroorzaakt door de maximering van procentuele premie in de ziekenfondsverzekering en het nominale karakter van de premieheffing in de particuliere sfeer.

De vermindering van de inkomensongelijkheid wordt vooral door sociale uitkeringen tot stand gebracht (38%). De brutoverdeling wordt in tweede instantie slechts in beperkte mate gelijkgetrokken door het stelsel van heffingen (11% ten opzichte van de uitgangssituatie). Dit is ook logisch omdat bijna 30% van de huishoudens geen primair inkomen heeft en dit tekort voornamelijk door uitkeringen wordt overbrugd. Dit heeft ook gevolgen voor de verschillen in progressiviteit van uitkeringen en heffingen. Mede omdat de progressiviteit van de uitkeringen is gerelateerd aan het primair inkomen en de progressiviteit van de heffingen aan het bruto-inkomen (inclusief

sociale uitkeringen), is de progressiviteit van uitkeringen (0,97) aanzienlijk hoger dan van heffingen (0,11). Wanneer het besteedbaar inkomen als ijkpunt wordt gekozen, zoals bij de Lerman-Yitzhakibenedering, zijn de verschillen minder groot (zie tabel 4.5): de progressiviteit van de uitkeringen blijkt aanzienlijk lager uit te komen (0,41) en de progressiviteit van de heffingen blijft op een vergelijkbaar niveau (0,12).

Uit tabel 4.4 blijkt verder dat de totale herverdeling in 1999 ($\{0,191 + 0,056\} / 0,499 = 50\%$) het resultaat is van verticale herverdeling ($\{0,232 + 0,065\} / 0,499 = 60\%$), die deels teniet wordt gedaan door horizontale herverdeling ($\{-0,041 - 0,009\} / 0,499 = -10\%$). Deze horizontale herverdeling doet zich voor in situaties waarbij binnen inkomensgroepen het ene huishouden wel in aanmerking komt voor een bepaalde overdracht (bijvoorbeeld omdat men 65 jaar of ouder is) en een ander huishouden met eenzelfde inkomen niet. Uit de tabel blijkt dat horizontale ongelijkheid vooral bij pensioen- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen voorkomt. Dit hangt samen met het feit dat het hier gaat om aanvullende uitkeringen en om grote aantallen huishoudens.

Hoewel horizontale herverdeling in theorie de ongelijke behandeling van 'gelijken' indiceert, moet het in deze benadering gezien worden als een ongelijke behandeling van huishoudens die weliswaar een gelijk inkomen hebben, maar op grond van een ander relevant kenmerk verschillend zijn (bijvoorbeeld wegens ouderdom of arbeidsongeschiktheid). Vanwege deze omstandigheid wordt horizontale ongelijkheid in dergelijke situaties ook wel gezien als een correctie (en de horizontale herverdelingscomponent als correctiefactor) op de bepaling van de verticale herverdeling (SCP 2000: 51-71).

De mate van verticale herverdeling hangt af van het gewicht van de inkomensoverdrachten in het inkomen en de progressiviteit van de inkomensoverdrachten ten opzichte van het inkomen. Het gewicht van de inkomensoverdrachten is niet gelijk aan het aandeel van de overdrachten in het inkomen (zie formule 4.4), maar wordt in het geval van de uitkeringen bepaald door het aandeel van de overdracht te delen door de factor $(1 + \text{aandeel})$ en in het geval van de heffingen door de factor $(1 - \text{aandeel})$. Het gewicht geeft na vermenigvuldiging met de progressiviteit de totale verticale herverdeling. Zo blijkt uit tabel 4.4 dat door de verticale herverdelende werking van de uitkeringen de inkomensongelijkheid met 0,232 Ginipunten daalt, hetgeen het product is van het gewicht van de uitkeringen ($0,32 / (1 + 0,32) = 0,24$) en de progressiviteit van het uitkeringsstelsel (0,97). Bij de uitkeringen blijkt de progressiviteit van aanzienlijk groter belang in de verticale herverdeling dan het aandeel van de overdrachten. Bij de heffingen is het beeld gespiegeld: het aandeel is doorgaans aanzienlijk belangrijker dan de progressiviteit.

De verschillen in verticale herverdeling worden bij de uitkeringen in sterke mate bepaald door de verschillen in aandelen, die immers aanzienlijk groter zijn (een factor 30) dan de verschillen in progressiviteit (een factor 3). Naar progressiviteit

gemeten is de bijstand zeer sterk progressief (loopt sterk proportioneel af met het inkomen) en de kinderbijslag matig progressief. De uitkeringen zijn globaal in drie klassen van progressiviteit in te delen: uitkeringen wegens onvoldoende middelen van bestaan (bijstand), ouderdom, weduwschap en arbeidsongeschiktheid zijn zeer sterk progressief, de uitkeringen wegens werkloosheid en studiefinanciering zijn sterk progressief en de uitkeringen wegens onderhoud van kinderen zijn matig progressief.

De progressiviteit van de heffingen is steeds lager dan die van de uitkeringen. De loon- en inkomstenbelasting is het meest progressief (0,33), maar de premieheffing voor de aanvullende pensioenverzekering volgt op de voet (0,24). Dit komt door de franchise in de pensioenvoorziening en het ontbreken van een maximum in de te betalen pensioenpremie. Een dergelijk maximum is wel aanwezig bij de werknemersverzekeringen en – in nog sterkere mate – bij de volksverzekeringen. Dit leidt ertoe dat bij de volksverzekeringen nauwelijks van progressiviteit gesproken kan worden, en proportionaliteit een betere aanduiding is. De premie ziektekostenverzekering is – als gezegd – licht regressief door het geheel nominale karakter van de premieheffing in de particuliere sfeer en het deels nominale karakter van de premieheffing in de collectieve sfeer door maximering van de procentuele premie in de ziekenfondsverzekering en het deels nominale karakter van de premie zelf.

Tabel 4.5 geeft de mate van inkomensherverdeling voor het jaar 1999 volgens de Lerman-Yitzhakibenadering, met de verdeling van het besteedbaar inkomen als ijkpunt. Het belangrijkste verschil met de voorgaande benadering is gelegen in de uitkeringssfeer, met name waar het gaat om uitkeringen met een inkomensvervangend of inkomensaanvullend karakter. Bij de inkomensaanvullende uitkeringen als de kinderbijslag en de studiefinanciering (gezien vanuit de ouders) is het verschil niet groot maar bij de inkomensvervangende uitkeringen is dit wel het geval. Bij deze benadering ligt de progressiviteit op een niveau dat 35-50% bedraagt van dat bij de Kakwani-Lambertbenadering.

De Lerman-Yitzhakibenadering gaat uit van het besteedbaar inkomen en daarmee van het resultaat van herverdeling. Volgens deze benadering zijn globaal zes niveaus van progressiviteit te onderscheiden. Het meest progressief, dus meer ten gunste van de lagere inkomensgroepen, is de bijstand, op enige afstand gevolgd door de studiefinanciering. Vervolgens komt er een peloton van vier overdrachten die onderling weinig verschillen: arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, kinderbijslag, ouderdomsuitkeringen en de loon- en inkomstenbelasting. Daarop lopen de werkloosheidsuitkeringen en de premies voor de aanvullende pensioenverzekering enigszins achter. Een zeer lichte mate van progressiviteit is te onderkennen bij de premies werknemersverzekeringen en volksverzekeringen. De mate van progressiviteit is echter zo laag, dat hier wellicht beter gesproken kan worden van proportionaliteit. De premie ziektekostenverzekering ten slotte heeft duidelijk een regressief karakter, en drukt relatief zwaarder op het inkomen naarmate dit lager is.

Tabel 4.5 Inkomensherverdeling in de secundaire inkomenssfeer, Lerman-Yitzhakibenadering, 1999 (index x 1.000)

	Gini-index	herverdeling		aandeel progressiviteit	
		totaal (%)	horizontaal	verticaal	
primair inkomen	0,499				
+ uitkering bijstand	0,021 (6)	0,002	0,019	0,02	1,02
+ uitkering ouderdom of weduwschap	0,127 (39)	0,056	0,071	0,19	0,37
+ uitkering arbeidsongeschiktheid	0,023 (7)	0,010	0,012	0,03	0,37
+ uitkering werkloosheid	0,005 (2)	0,004	0,002	0,01	0,14
+ uitkering studiefinanciering	0,004 (1)	0,000	0,003	0,00	0,71
+ uitkering kinderbijslag	0,003 (1)	0,000	0,003	0,01	0,37
+ totaal uitkeringen ^a	0,191 (58)	0,060	0,131	0,32	0,41
bruto-inkomen	0,308				
- premie pensioenverzekeringen ^b	0,018 (6)	0,003	0,015	0,07	0,21
- premie werknemersverzekeringen	0,008 (2)	0,003	0,004	0,08	0,05
- premie volksverzekeringen	0,012 (4)	0,003	0,009	0,17	0,05
- loon- en inkomstenbelasting	0,044 (13)	0,002	0,042	0,12	0,36
- premie ziektekostenverzekeringen	-0,010 (3)	0,000	-0,011	0,08	-0,14
- totaal heffingen ^a	0,056 (17)	0,011	0,045	0,38	0,12
besteedbaar inkomen	0,252				

a Inclusief overige overdrachten.

b Simulatie SCP.

Bron: CBS (IPO 1999) SCP-bewerking

Het verschil tussen de eerste benadering (Kakwani-Lambert) en de tweede benadering (Lerman-Yitzhaki) komt zoals verwacht vooral tot uitdrukking in de uitkerings-sfeer en betreft voornamelijk de progressiviteit van de uitkeringen. Bezien vanuit de eerste benadering zijn vooral de inkomensvervangende uitkeringen progressief, omdat deze terecht komen bij huishoudens zonder primair inkomen. Bezien vanuit de tweede benadering zijn vooral de minimumuitkeringen progressief, omdat deze terecht komen bij huishoudens die geen andere inkomensbronnen hebben en de uitkeringen zelf weinig variatie kennen (bijstand). Voor uitkeringen die aanvullend zijn op het inkomen (studiefinanciering, kinderbijslag) maakt het niet zoveel uit welke benadering wordt gekozen.

4.5 Herverdeling 1977-1999 op hoofdlijnen

In deze paragraaf wordt een globaal beeld gegeven van de herverdeling van inkomen in de periode 1977-1999. Daarbij wordt het stramien gevolgd, dat in formule 4.2 is weergegeven. Centraal hierbij staan de mate van horizontale en verticale herverdeling, waarbij verticale herverdeling wordt onderverdeeld in een component die het

effect van het aandeel van uitkeringen en heffingen in het inkomen weergeeft en in een component die de mate van progressiviteit van uitkeringen en heffingen ten opzichte van het inkomen weergeeft.

In de tabellen 4.5 en 4.6 wordt de totale herverdeling in het traject van primair naar besteedbaar inkomen in beeld gebracht. In tabel 4.6 wordt de herverdeling beschreven volgens de Kakwani-Lambertbenadering met het primair inkomen als ijkpunt en besteedbaar inkomen als eindpunt en in tabel 4.7 volgens de Lerman-Yitzhakibenadering met het besteedbaar inkomen als vertrekpunt en het primair inkomen als eindpunt. In deze paragraaf staat het totaalbeeld voorop, waarbij herverdeling als één proces wordt gezien. De tussenstap van het bruto-inkomen wordt daarbij niet gemaakt. Dit betekent dat het effect van de heffingen wordt bepaald ten opzichte van het primair inkomen, hetgeen uiteraard andere uitkomsten oplevert dan tabel 4.4 en 4.5. Zo hebben de heffingen ten opzichte van het bruto-inkomen een progressieve werking maar ten opzichte van het primair inkomen een regressieve werking omdat er huishoudens zonder primair inkomen belasting betalen over de uitkering die zij ontvangen.

Tabel 4.6a Totale herverdeling in de secundaire inkomenssfeer, 1977-1989 (Kakwani-Lambertbenadering)

	1977	1981	1985	1989
ongelijkheid primair inkomen (G_v)	0,451	0,472	0,506	0,507
totale herverdeling (R)	0,228	0,249	0,280	0,268
waarvan horizontaal (H)	-0,055	-0,062	-0,061	-0,058
waarvan verticaal uitkeringen (V_u)	0,336	0,378	0,416	0,393
waarvan verticaal heffingen (V_b)	-0,053	-0,067	-0,074	-0,067
verticale herverdeling uitkeringen (V_u)				
aandeel (f_u)	0,29	0,34	0,39	0,37
gewicht (w_u)	0,37	0,41	0,44	0,43
progressiviteit (p_u)	0,92	0,93	0,93	0,92
verticale herverdeling heffingen (V_b)				
aandeel (f_b)	0,50	0,51	0,52	0,50
gewicht (w_b)	0,63	0,62	0,60	0,57
progressiviteit (p_b)	-0,08	-0,11	-0,12	-0,12
ongelijkheid besteedbaar inkomen (G_n)	0,223	0,222	0,226	0,239

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Tabel 4.6b Totale herverdeling in de secundaire inkomenssfeer, 1990-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ongelijkheid primair inkomen (G_p)	0,502	0,502	0,506	0,513	0,519	0,515	0,514	0,511	0,506	0,499
totale herverdeling (R)	0,252	0,251	0,258	0,261	0,265	0,261	0,257	0,259	0,256	0,247
waarvan horizontaal (H)	-0,059	-0,060	-0,061	-0,062	-0,062	-0,060	-0,063	-0,061	-0,060	-0,059
waarvan verticaal uitkeringen (V_u)	0,410	0,412	0,427	0,429	0,425	0,406	0,409	0,402	0,385	0,372
waarvan verticaal heffingen (V_b)	-0,099	-0,102	-0,108	-0,105	-0,098	-0,086	-0,089	-0,081	-0,069	-0,065
verticale herverdeling uitkeringen (V_u)										
aandeel (f_u)	0,36	0,36	0,37	0,38	0,38	0,36	0,37	0,35	0,34	0,32
gewicht (w_u)	0,44	0,44	0,46	0,46	0,46	0,43	0,43	0,42	0,40	0,38
progressiviteit (p_u)	0,93	0,93	0,93	0,93	0,93	0,94	0,95	0,96	0,96	0,97
verticale herverdeling heffingen (V_b)										
aandeel (f_b)	0,54	0,55	0,57	0,56	0,54	0,52	0,52	0,51	0,49	0,50
gewicht (w_b)	0,66	0,67	0,70	0,68	0,65	0,62	0,62	0,60	0,59	0,60
progressiviteit (p_b)	-0,15	-0,15	-0,15	-0,15	-0,15	-0,14	-0,14	-0,14	-0,12	-0,11
ongelijkheid besteedbaar inkomen (G_n)	0,249	0,252	0,248	0,252	0,255	0,254	0,257	0,252	0,250	0,252

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Uit tabel 4.6 blijkt dat de totale herverdeling van het primair inkomen zich in de periode 1977-1990 heeft bewogen rond de 53%, met 1977 als laagste niveau (51%) en 1985 als hoogste niveau (55%). In de jaren negentig beweegt de totale herverdeling zich op een niveau van ongeveer 50%, met kleine afwijkingen naar boven (1994) en naar beneden (1999). Het relatief lage niveau in 1977 houdt verband met het toentertijd gunstige welvaartsniveau en het hoge niveau in 1985 met het toentertijd ongunstige welvaartsniveau (zie figuur 4.4, besteedbaar inkomen per equivalent huishouden). De relatief ongunstige economische wind heeft in de periode 1977-1985 geleid tot een grotere mate van verticale herverdeling (0,06 Ginipunten extra). Dit is het resultaat van een nog sterkere stijging van de verticale herverdeling van de uitkeringen (0,08 punten ten opzichte van 1977), die deels weer teniet is gedaan een dalende herverdelende werking van de heffingen (-0,02 punten). De toename van de herverdelende werking van uitkeringen is vooral tot stand gebracht door een toegenomen aandeel van de uitkeringen in het inkomen en de verticale herverdeling bij de heffingen door een afgenomen progressiviteit van de heffingen.

Wanneer de herverdeling terugblikkend in de periode 1977-1985 vanuit het resultaat wordt gezien, zoals in tabel 4.7 vanuit het besteedbaar inkomen, nemen we in 1985 een lichte stijging van het progressieve karakter van de heffingen waar. Dit is duidelijk een ander beeld dan de voorgaande benadering gaf. De toename van de verticale herverdeling volgens deze benadering (0,033 Ginipunten) komt eveneens in belangrijke mate voor rekening van de uitkeringen (0,025 punten, door een toegenomen uitkeringsvolume) en slechts in geringe mate voor rekening van de heffingen (0,008 punten, door een toegenomen progressieve werking). Het blijkt in dit geval nogal uit te maken of men de progressiviteit van de heffingen beschouwt vanuit het primair inkomen (exclusief uitkeringen) of vanuit het besteedbaar inkomen (inclusief uitkeringen). In het eerste geval nemen we in de periode 1977-1985 een afnemende progressieve werking van de heffingen waar, in het tweede geval een toenemende progressieve werking.

Het nagenoeg stabiele herverdelingsniveau van 0,25 Ginipunten in de jaren negentig is het resultaat van twee licht tegengestelde bewegingen, die vooral eind jaren negentig merkbaar zijn: een dalende verticale herverdeling in de uitkerings sfeer, die wordt gecompenseerd door een dalende verticale herverdeling van de heffingen. De daling van de verticale herverdeling van de uitkeringen eind jaren negentig is vooral tot stand gebracht door een dalend aandeel van de uitkeringen in het inkomen. De afgenomen invloed van de verticale herverdeling van heffingen eind jaren negentig hangt zowel samen met het afgenomen aandeel van de heffingen in het inkomen als de minder regressieve werking van de heffingen. De tweede benadering, die vertrekt vanuit het besteedbaar inkomen, geeft een geheel vergelijkbaar beeld: het aandeel van zowel de uitkeringen als de heffingen in het inkomen is afgenomen eind jaren negentig en de progressiviteit van de heffingen is iets toegenomen.

Tabel 4.7a Totale herverdeling in de secundaire inkomenssfeer, 1977-1989 (Lerman-Yitzhakibenedering)

	1977	1981	1985	1989
ongelijkheid primair inkomen (G_v)	0,451	0,472	0,506	0,507
totale herverdeling (R)	0,228	0,249	0,280	0,268
waarvan horizontaal (H)	0,106	0,123	0,125	0,110
waarvan verticaal uitkeringen (V_u)	0,064	0,071	0,089	0,092
waarvan verticaal heffingen (V_b)	0,058	0,055	0,066	0,065
verticale herverdeling uitkeringen (V_u)				
aandeel (f_u)	0,24	0,29	0,34	0,33
gewicht (w_u)	0,29	0,34	0,39	0,37
progressiviteit (p_u)	0,22	0,21	0,23	0,25
verticale herverdeling heffingen (V_b)				
aandeel (f_b)	0,41	0,44	0,46	0,44
gewicht (w_b)	0,50	0,51	0,52	0,50
progressiviteit (p_b)	0,12	0,11	0,13	0,13
ongelijkheid besteedbaar inkomen (G_n)	0,223	0,222	0,226	0,239

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Tabel 4.7b Totale herverdeling in de secundaire inkomenssfeer, 1990-1999 (Lerman-Yitzhakibenedering)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ongelijkheid primair inkomen (G_v)	0,502	0,502	0,506	0,513	0,519	0,515	0,514	0,511	0,506	0,499
totale herverdeling (R)	0,252	0,251	0,258	0,261	0,265	0,261	0,257	0,259	0,256	0,247
waarvan horizontaal (H)	0,109	0,107	0,112	0,112	0,110	0,106	0,110	0,110	0,109	0,105
waarvan verticaal uitkeringen (V_u)	0,095	0,096	0,093	0,093	0,097	0,093	0,092	0,089	0,086	0,083
waarvan verticaal heffingen (V_b)	0,048	0,048	0,053	0,056	0,058	0,062	0,055	0,060	0,061	0,059
verticale herverdeling uitkeringen (V_u)										
aandeel (f_u)	0,31	0,30	0,31	0,32	0,33	0,31	0,32	0,31	0,29	0,26
gewicht (w_u)	0,36	0,36	0,37	0,38	0,38	0,36	0,37	0,35	0,34	0,32
progressiviteit (p_u)	0,27	0,26	0,25	0,25	0,25	0,26	0,25	0,25	0,25	0,26
verticale herverdeling heffingen (V_b)										
aandeel (f_b)	0,46	0,46	0,47	0,47	0,47	0,45	0,45	0,44	0,43	0,42
gewicht (w_b)	0,54	0,55	0,57	0,56	0,54	0,52	0,52	0,51	0,49	0,50
progressiviteit (p_b)	0,09	0,09	0,09	0,10	0,11	0,12	0,11	0,12	0,12	0,12
ongelijkheid besteedbaar inkomen (G_n)	0,249	0,252	0,248	0,252	0,255	0,254	0,257	0,252	0,250	0,252

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

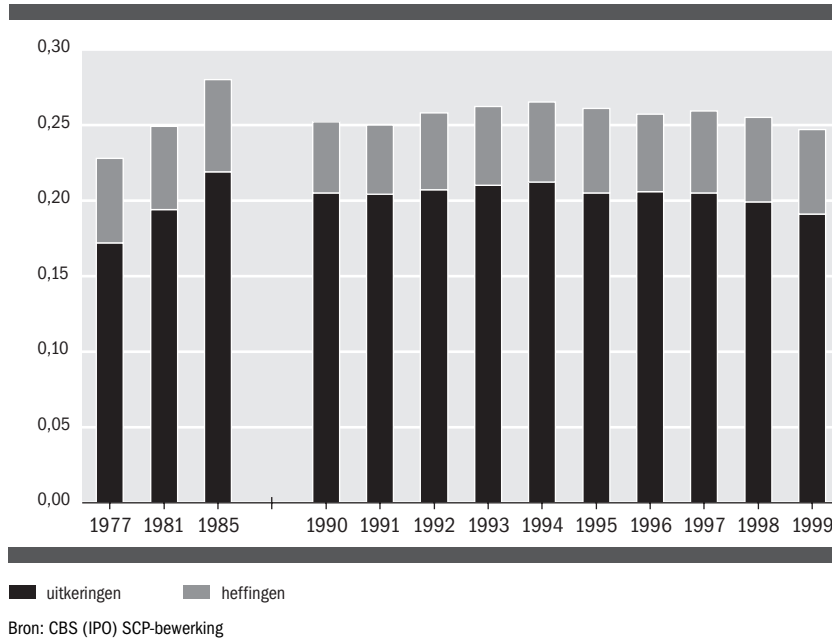
4.6 Trendanalyse naar inkomenscomponenten

In deze paragraaf komen de afzonderlijke herverdelende componenten voor de periode 1977-1999 aan de orde. Aan de orde komen respectievelijk de totale inkomensherverdeling, de verticale herverdeling, het aandeel van de overdrachten in de verticale herverdeling en de progressiviteit van de overdrachten bij de verticale herverdeling. De figuren die de uitkomsten weergeven zijn gebaseerd op de benadering waarbij het primair inkomen als ijkpunt dient voor de beoordeling van uitkeringen en het bruto-inkomen als ijkpunt voor de beoordeling van heffingen. De bijbehorende tabellen zijn in bijlage C opgenomen (voor de jaren negentig).

Totale herverdeling

De totale herverdeling heeft zich in de jaren negentig vrij nauw bewogen rond de 0,25 Ginipunten, en heeft daarmee consequent de primaire inkomensongelijkheid gehalveerd: door inkomensoverdrachten is in de jaren negentig minimaal 50% en maximaal 51% van de primaire inkomensongelijkheid tenietgedaan.

Figuur 4.7 Totale herverdeling voor rekening van uitkeringen en van heffingen, 1977-1999

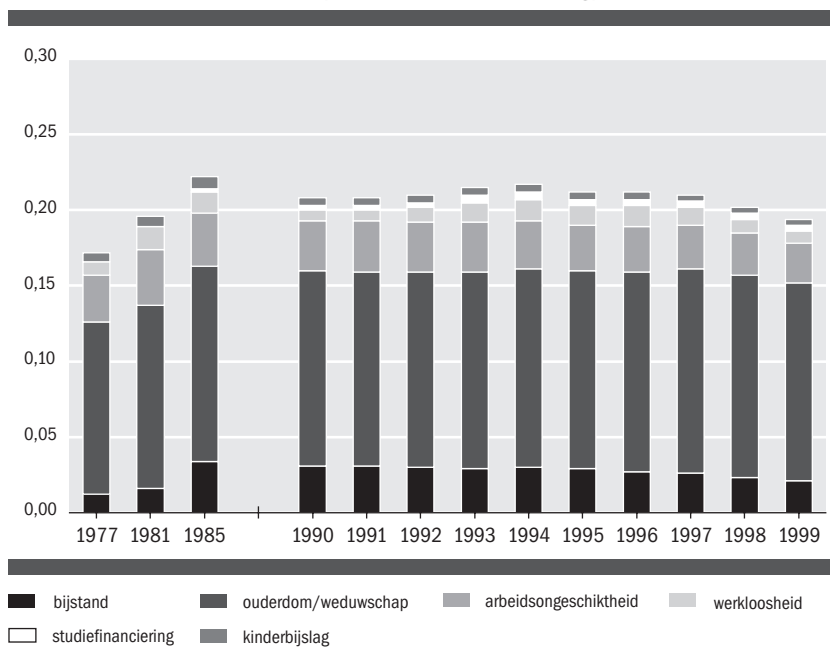
Uit figuur 4.7 blijkt dat de uitkeringen om en nabij de 0,20 Ginipunten (80% van de herverdeling) voor hun rekening hebben genomen en de heffingen, nadat de uitkeringen bij het primair inkomen zijn opgeteld tot bruto-inkomen, om en nabij de 0,05 Ginipunten (20% van de herverdeling). Hierbij doen zich nauwelijks verschillen tussen de jaren voor.

De stijging van de herverdeling tussen 1977 en 1985 is blijkens figuur 4.9a voornamelijk toe te schrijven aan de bijstand en de werkloosheidsuitkeringen; daarnaast hebben de ouderdomsuitkeringen eveneens bijgedragen aan de toename van de herverdeling. Uit figuur 4.10a zal blijken dat dit voornamelijk verband houdt met een toegenomen aandeel van dit type uitkeringen in het totaal van het verdiende inkomen en niet met een verandering in de progressiviteit van het uitkeringsstelsel (zie ook figuur 4.11a). De toename van het uitkeringsvolume houdt verband met de sterk toegenomen werkloosheid in de eerste helft van de jaren negentig (zie tabel 1.1), de toename van het aantal ouderen en de relatief gunstige ontwikkeling van hun aanvullende pensioenen.

In de jaren negentig is er nauwelijks sprake van veranderingen van de herverdeling in de uitkerings sfeer. De bijstand en de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen hebben per saldo bijgedragen aan een lichte daling van de herverdeling en de ouderdomsuitkering heeft onder invloed van de vergrijzing bijgedragen aan een lichte stijging van de

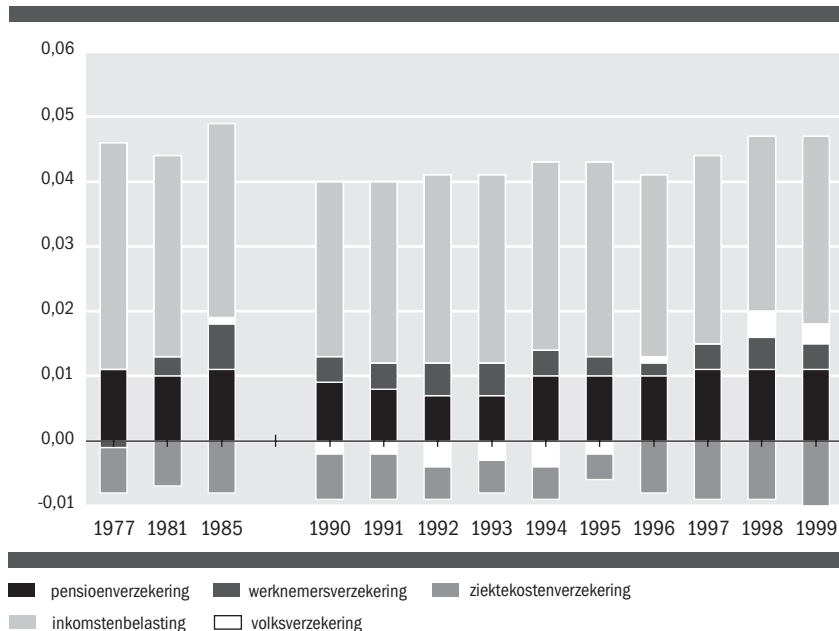
herverdeling. Per saldo heeft dit in de periode 1990-1999 geleid tot een vermindering van de herverdeling met 7% en daarmee tot een vergroting van de inkomensongelijkheid met 3%. Deze minieme afname van de herverdeling in de uitkeringssfeer is deels gecompenseerd door een toename van de herverdeling in de heffingssfeer met 19%, waardoor de inkomensongelijkheid met 2% is gedaald. Per saldo is de ongelijkheid van het besteedbaar inkomen met 1% gestegen. De lichte toename van de herverdeling in de heffingssfeer is voornamelijk toe te schrijven aan het feit dat de verticale herverdeling van de premie volksverzekeringen is omgeslagen van licht negatief naar licht positief (zie figuur 4.9b). Dit houdt blijkens de figuren 4.8b en 4.9b zowel samen met een toegenomen aandeel van de volksverzekeringen in het totaal van bruto-inkomen (1990-1994) als met een licht toegenomen progressiviteit van het stelsel van volksverzekeringen (1995-1999). Het gaat hier echter wel om relatief kleine wijzigingen in de inkomensherverdeling. Het geheel biedt, ook op het niveau van de afzonderlijke regelingen, een betrekkelijk weinig beweeglijk beeld.

Figuur 4.8a Totale herverdeling voor rekening van uitkeringen op basis van primair inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Figuur 4.8b Totale herverdeling voor rekening van heffingen op basis van bruto-inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Verticale herverdeling

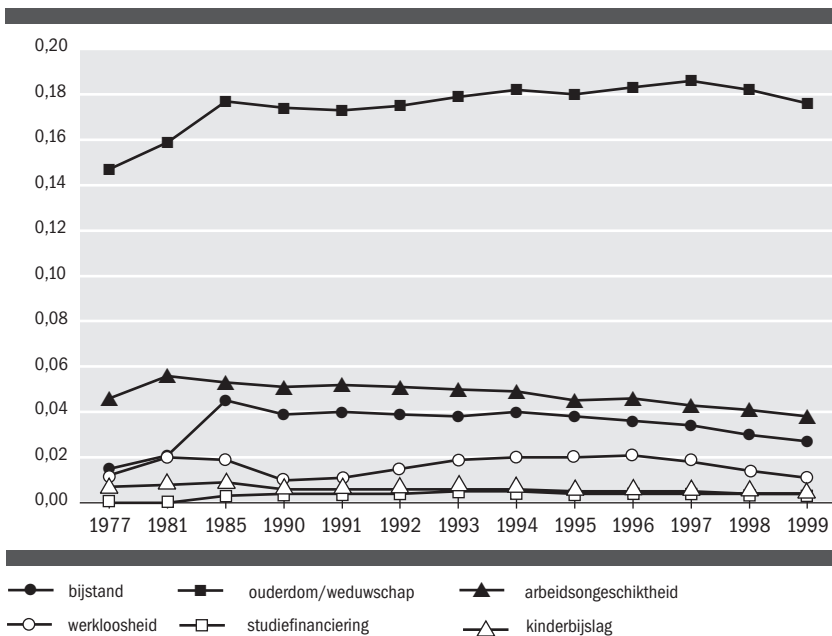
Horizontale herverdeling verwijst in dit rapport naar overdrachten aan huishoudens met een gelijk inkomen maar een verschillende achtergrond, waardoor het ene huishouden wel en het andere huishouden niet in aanmerking komt voor een overdracht. Zo komt een huishouden met jonge kinderen wel in aanmerking voor kinderbijslag en een huishouden met hetzelfde inkomen maar zonder jonge kinderen niet. De horizontale herverdeling blijkt in de beschouwde periode zeer stabiel te zijn (zie bijlage C, tabel 2). Dit betekent dat de zojuist besproken veranderingen in de totale herverdeling nagenoeg geheel bepaald worden door veranderingen in de verticale herverdeling. Deze verticale herverdeling is weergegeven in figuur 4.9.

Bij de verticale herverdeling van uitkeringen (figuur 4.9a) zijn twee duidelijke trendbreuken herkenbaar, die ook bij de totale herverdeling tot uitdrukking zijn gekomen: een stijging van de bijdrage aan de verticale herverdeling van de ouderdoms- en weduwschapsuitkeringen en de bijstand in de periode 1977-1985. Beide trendbreuken zijn blijkens figuur 4.10a toe te schrijven aan een toenemend aandeel van beide uitkeringstypen in het totaal van het verdiende inkomen. Voorts nemen we bij de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en de bijstand vanaf 1994 een nagenoeg monotoon dalende trend waar die voornamelijk is toe te schrijven aan een licht dalend aandeel van beide uitkeringstypen in het totaal verdiende inkomen (figuur 4.10a).

Bij de verticale herverdeling van heffingen (figuur 4.9b) is het beeld wat beweeglijker. De daling van de verticale herverdeling van de inkomstenbelasting in de periode 1977-1985 is blijkens figuur 4.10b geheel toe te schrijven aan een dalend aandeel van deze heffing in het bruto-inkomen. De daaropvolgende daling in de periode 1985-1990 is door een sterk toegenomen regressiviteit tot stand gekomen (figuur 4.11b), hetgeen enigszins is gemitigeerd door een stijgend aandeel van de belasting-inkomsten. De beweging van de verticale herverdeling van de (aanvullende) pensioenverzekering loopt geheel parallel met de beweging van het premieaandeel in het bruto-inkomen.

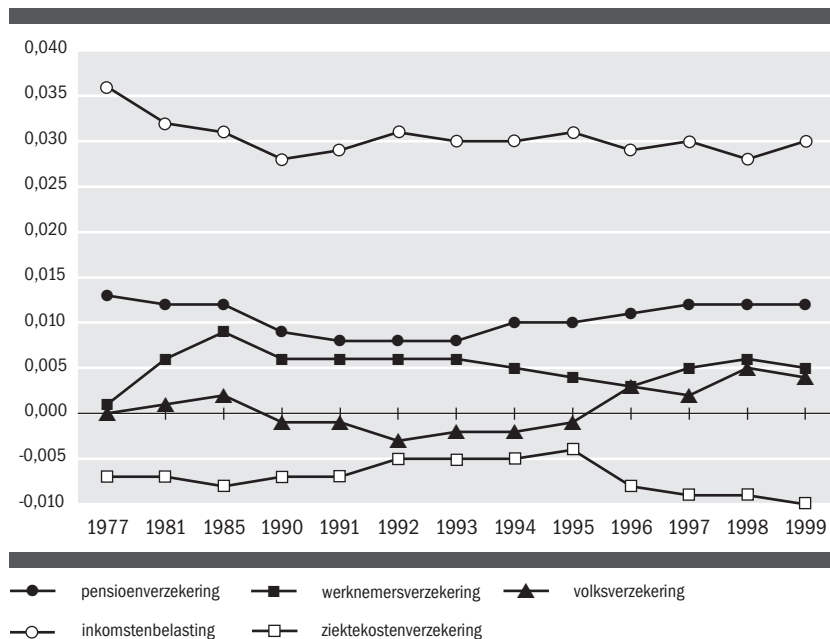
De andere opvallende bewegingen in het trendmatig verloop zijn hoofdzakelijk toe te schrijven aan veranderingen in de progressiviteit van het heffingstelsel. Het betreft hier de toename van de verticale herverdeling van de werknemersverzekering (1977-1985), de volksverzekering (1995-1998) en de ziektekostenverzekering (1991-1992) en de afname van de verticale herverdeling van de ziektekostenverzekering (1995-1996). De achtergronden hiervan zullen bij de decompositie van de verticale herverdeling in de figuren 4.8 (aandeeffect) en 4.9 (progressiviteitseffect) worden besproken.

Figuur 4.9a Verticale herverdeling voor rekening van uitkeringen op basis van primair inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Figuur 4.9b Verticale herverdeling voor rekening van heffingen op basis van bruto-inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

De mate van verticale herverdeling wordt bepaald door twee componenten: het aandeel van de overdrachten in het inkomen en de progressiviteit van het stelsel van inkomensoverdrachten. Deze componenten zijn weergegeven in de figuren 4.8 en 4.9.

Progressiviteit van uitkeringen en heffingen

De schaarse bewegingen in de aandelen van de uitkeringen zijn reeds aan de orde geweest, maar de progressiviteit van de verschillende uitkeringsstelsels verdient nadere aandacht.

In figuur 4.11a vallen drie trendbreuken op. In de eerste plaats blijkt het stelsel van werkloosheidsuitkeringen in de periode 1985-1990 aan progressiviteit te hebben ingeboet. Deze daling van de progressiviteit kan blijkens tabel 4.1 mede worden toegeschreven aan de stelselherziening van 1987. Dit blijkt eveneens uit het feit dat in deze periode ook de progressiviteit van de arbeidsongeschiktheidsverzekering iets is gedaald. De daling van de progressiviteit van de werkloosheidsverzekering werkt samen met een dalend aandeel van de betreffende uitkeringen (figuur 4.10a) door in een afname van de verticale herverdeling van deze verzekering in de periode 1985-1990 (figuur 4.9a). Een tweede opvallende beweging doet zich voor bij de studiefinanciering: een sterke daling van de progressiviteit in de periode 1985-1990, die werd gecompenseerd door een sterke stijging in de periode 1992-1993. De dalende

progressiviteit houdt vermoedelijk verband met de integratie van de kinderbijslag, de kinderaftrek en de studietoelage voor 18-plussers in een regeling voor studiefinanciering: de WSF. De stijgende progressiviteit houdt verband met een sterke stijging van de inkomensafhankelijke aanvullende beurs voor studenten in het voortgezet en middelbaar onderwijs in de periode 1992-1993.

Uit figuur 4.11b zijn enkele opmerkelijke bewegingen in het trendmatig verloop van de verschillende heffingen waar te nemen.

Bij het stelsel van loon- en inkomstenbelasting is de progressiviteit in de periode 1989-1990 duidelijk gedaald en in de periode 1993-1994 duidelijk gestegen (zie ook bijlage C, tabel 5). Deze trendbreuken houden verband met stelselwijzigingen, die ook in tabel 4.1 zijn terug te vinden. De minder progressieve werking van het fiscale stelsel in 1990 vloeit voort uit de vereenvoudigingsoperatie die uit de voorstellen van de commissie-Oort zijn voortgekomen. Een belangrijk onderdeel hiervan was het schrappen van enkele aftrekposten in combinatie met een vermindering van de progressie van het belastingtarief. In 1994 is deze verminderde progressie weer ongedaan gemaakt door een verlaging van het tarief van de eerste schijf (van 13% naar 7%), onder gelijktijdige verhoging van het premiedeel volksverzekeringen (met bijna 3 procentpunt bij 65-plussers en bijna 6 procentpunt bij overigen). Deze verschuiving van de belasting- naar de premiesfeer houdt verband met het vervallen van de in 1990 ingevoerde rijksbijdrage voor de arbeidsongeschiktheidsverzekering (AAW). Deze overheveling van de premie- naar de belastingssfeer is – tezamen met de lastenverlichting bij ouderen – in verhouding vooral de lagere inkomens ten goede is gekomen.

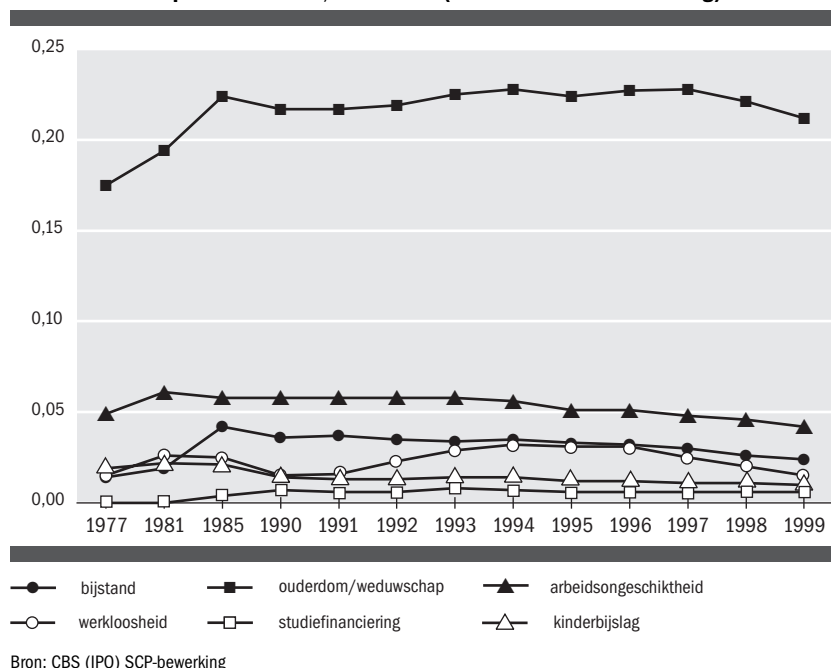
De veranderde progressieve werking van de loon- en inkomstenbelasting in 1990 en 1994 heeft echter nauwelijks geleid tot een verandering in de verticale herverdeling doordat tegelijkertijd het aandeel van de loon- en inkomstenbelasting in het bruto-inkomen (figuur 4.10b) is gestegen (in 1990), respectievelijk gedaald (in 1994), waardoor het product van beide componenten nagenoeg neutraal uitviel (figuur 4.9b).

Bij de premie werknemersverzekering is de progressiviteit tussen 1977 en 1985 iets toegenomen van nagenoeg neutraal naar licht progressief, waarna een kleine terugval plaatsvond tot een niveau dat globaal in de jaren negentig is behouden. Deze progressiviteitsbeweging werkt door een nagenoeg onveranderd aandeel van de premie werknemersverzekeringen in het bruto-inkomen geheel door in de eerder geconstateerde toename van de verticale herverdeling (figuur 4.9b).

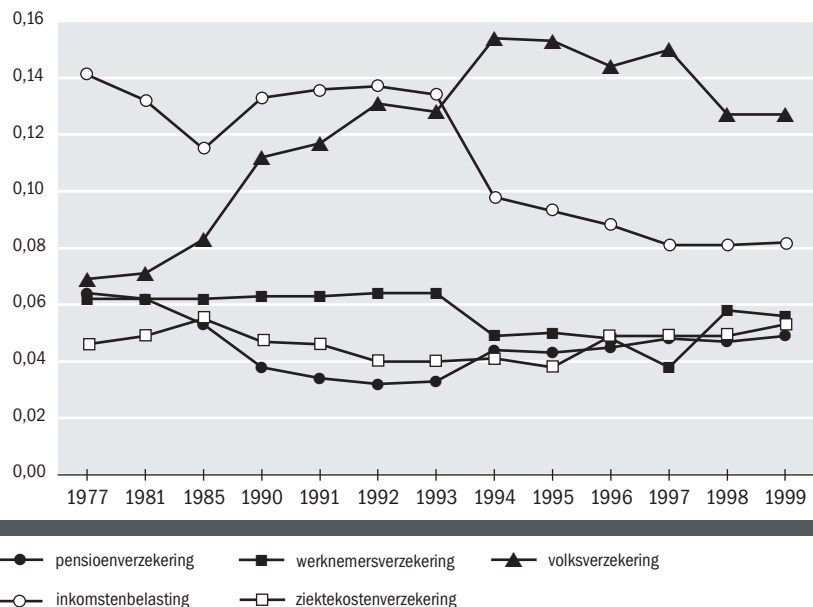
De volksverzekeringen bewegen zich qua progressiviteit rond het nulpunt van proportionaliteit: zij zijn noch regressief noch progressief. Veranderingen in het premiepercentage, zoals bij de zojuist genoemde premiebelastingsschuif, hebben dan ook numeriek weinig invloed op de mate van regressiviteit of progressiviteit van het stelsel. Ook het sterk gestegen aandeel van de premie volksverzekeringen in de jaren tachtig en begin jaren negentig heeft daardoor niet kunnen doorwerken in de mate van verticale herverdeling, die ook rond het nulpunt is blijven zweven.

Bij de premie ziektekostenverzekering ten slotte zijn twee trends waarneembaar, een opgaande trend in de periode 1991-1992, waarin de regressiviteit van de premie daalt, en een neergaande trend in de periode 1995-1996, waarin de regressiviteit van de premie stijgt. Dit neemt niet weg dat de premie ziektekostenverzekering in de gehele periode licht regressief is geweest, hetgeen toe te schrijven is aan de nominale elementen in de premieheffing. De zeer lichte stijging van de progressiviteit in de periode 1991-1992 heeft vermoedelijk te maken met de daling van het tarief van de standaardpakketpolis (met 7%). Dit tarief is in de periode 1995-1996 juist fors gestegen (met 19%), waardoor het regressieve karakter van de heffing is versterkt. De standaardpakketpolis wordt voornamelijk door ouderen geconsumeerd. Beide progressiviteitsbewegingen zijn versterkt door een afgenomen respectievelijk toegenomen aandeel van de premie ziektekostenverzekering in het bruto-inkomen (figuur 4.9b), waardoor de verandering in de verticale herverdeling iets meer tot uitdrukking komt. Het gaat hier echter om bewegingen die vlak onder het nulpunt liggen, waardoor grote relatieve veranderingen in absolute zin gering zijn. Zo komt de relatieve afname van de verticale herverdeling in de periode 1995-1996 uit op 85%, maar dan hebben we het wel over een afname van de verticale herverdeling van een niveau van $-0,004$ naar $-0,008$ Ginipunten.

Figuur 4.10a Aandeel uitkeringen in verticale herverdeling van uitkeringen op basis van primair inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

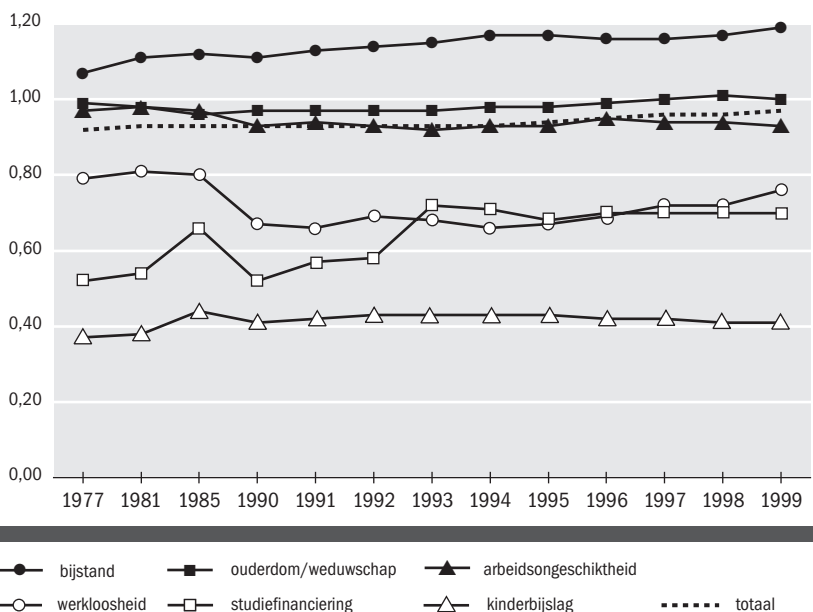

Figuur 4.10b Aandeel heffingen in verticale herverdeling van heffingen op basis van bruto-inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

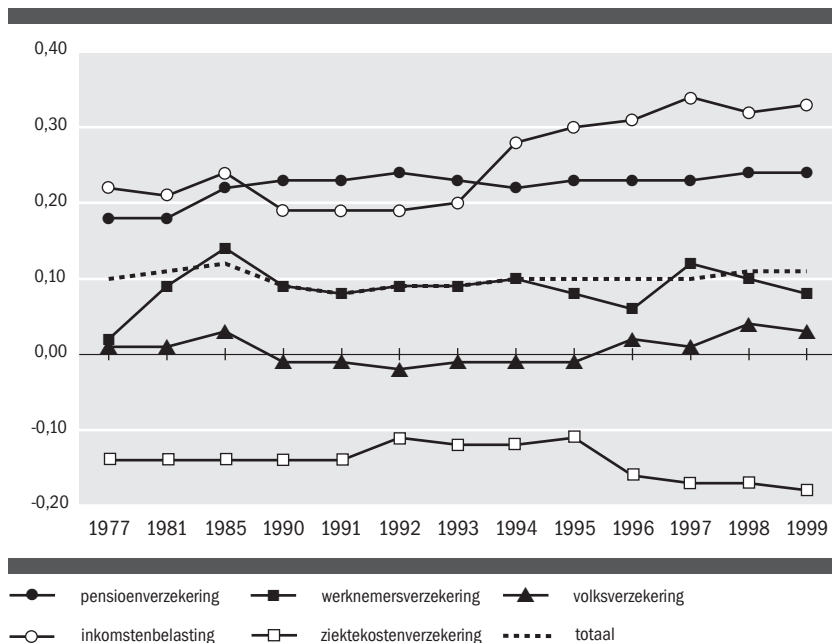
Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Figuur 4.11a Progressiviteit uitkeringen bij verticale herverdeling van uitkeringen, op basis van primair inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Figuur 4.11b Progressiviteit heffingen bij verticale herverdeling van heffingen, op basis van bruto-inkomen, 1977-1999 (Kakwani-Lambertbenadering)

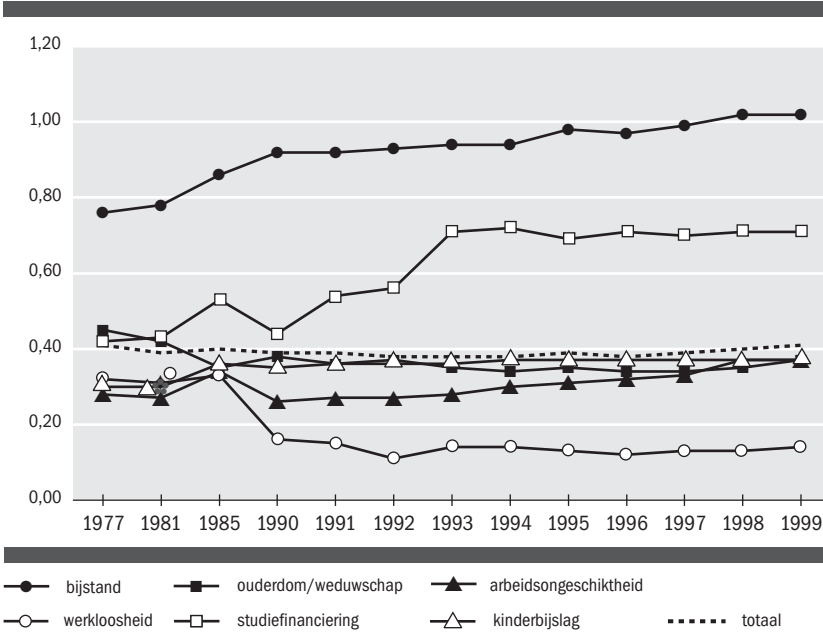

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

De ontwikkeling van de progressiviteit volgens de tweede benadering van Lerman en Yitzhaki met besteedbaar inkomen als ijkpunt, weergegeven in figuur 4.12, geeft in grote lijnen hetzelfde beeld als de zojuist besproken benadering van Lambert en Kakwani. Dat geldt met name voor het progressiviteitspatroon van de heffingen. Wel blijkt de progressiviteit van de loon- en inkomstenbelasting in figuur 4.12b steeds hoger te scoren dan de andere heffingen, hetgeen in figuur 4.11b niet het geval was. Overigens ligt de progressiviteit van alle heffingen volgens de tweede benadering iets hoger dan de eerste benadering doordat zij wel deel uitmaken van het bruto-inkomen maar niet van het besteedbaar inkomen.

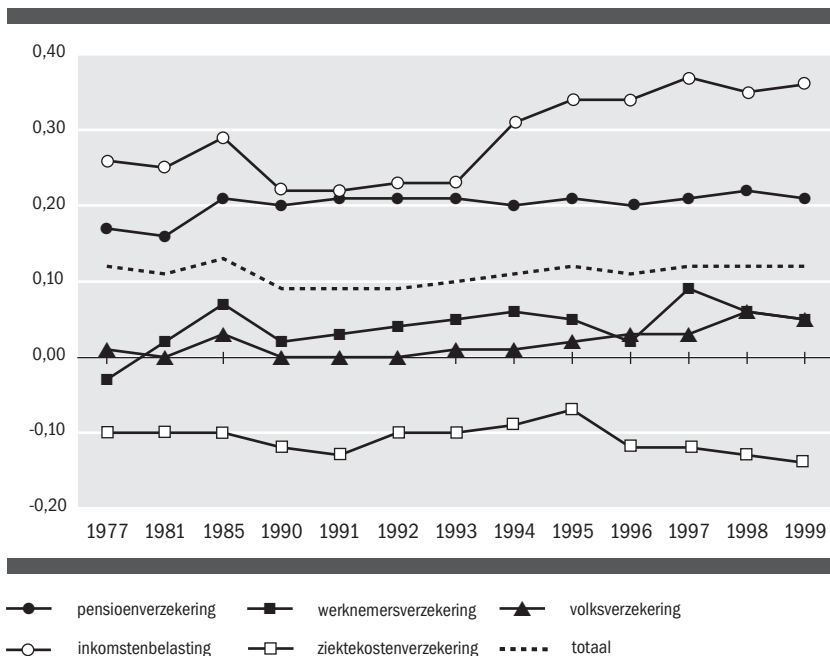
De verschillen tussen beide benaderingen van herverdeling komen echter met name tot uitdrukking in de uitkerings sfeer. Uit de vergelijking van de figuren 4.9a en 4.10a valt op te maken dat de progressiviteit van de meeste uitkeringen drastisch lager is, met uitzondering van de studiefinanciering en de kinderbijslag. Laatstgenoemde uitkeringstypen verschuiven daardoor van het laagste niveau van progressiviteit naar het middengebied (kinderbijslag) of zelfs een hoog niveau van progressiviteit (studiefinanciering). Dit komt omdat beide uitkeringstypen niet zozeer inkomensvervangend maar inkomensaanvullend zijn en daardoor in de eerste benadering – met primair inkomen als basis – als minder progressief uit de bus komen.

Figuur 4.12a Progressiviteit uitkeringen bij verticale herverdeling van uitkeringen, op basis van bruto-inkomen, 1977-1999 (Lerman-Yitzhakibenedering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Figuur 4.12b Progressiviteit heffingen bij verticale herverdeling van heffingen, op basis van besteedbaar inkomen, 1977-1999 (Lerman-Yitzhakibenadering)

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

4.7 Trendanalyse naar bevolkingsgroepen

De herverdeling van inkomen is tot nu toe op macroniveau en op het niveau van de inkomenscomponenten besproken. In deze paragraaf wordt ingegaan op de mate waarin de herverdeling van inkomen verschilt naar maatschappelijke posities die worden ingenomen. De belangrijkste positie die de verwerving van inkomen bepaalt, is de inkomensbron en de belangrijkste positie die de besteding van het inkomen bepaalt, is de huishoudenssamenstelling. Beide kenmerken staan in deze paragraaf centraal.

De herverdeling wordt gezien vanuit de benadering van de inkomensvorming, die wordt beschreven door de Kakwani-Lambertdecompositie. De stap van primair inkomen naar bruto-inkomen geeft het effect van de uitkeringen weer, de stap van bruto-inkomen naar besteedbaar inkomen het effect van de heffingen. De analyse is beperkt tot het effect van de progressiviteit, omdat dit het meest karakteristieke onderdeel van herverdeling is en inkomenspolitiek het meest relevant. Maar eerst wordt een globale indicatie gegeven van de totale herverdeling, waarbij de gemiddelde inkomens in de primaire, bruto- en besteedbare sfeer het uitgangspunt vormen.

Tabel 4.8 geeft de gemiddelde inkomens voor de periode 1977-1998 naar inkomensbron van het huishouden.

Tabel 4.8 Gemiddelde (gestandaardiseerde) inkomens naar inkomensbron huishouden, 1977-1998 (x 1.000 euro, in prijzen van 1999 [klopt het zo?])

	1977	1981	1985	1990	1994	1998	procentuele verandering	
							1977→1990	1990→1998
zelfstandige								
primair inkomen	27,7	26,5	26,5	35,6	32,2	33,3	29	-7
bruto-inkomen	29,3	28,4	28,4	37,9	34,3	35,1	29	-7
besteedbaar inkomen	18,6	17,9	18,3	23,5	21,2	22,0	26	-6
werknemer								
primair inkomen	25,3	25,3	23,6	28,6	28,6	28,6	13	0
bruto-inkomen	27,2	27,2	25,4	30,7	30,7	30,3	13	-1
besteedbaar inkomen	15,5	15,5	14,6	17,1	17,3	17,8	10	4
uitkeringsontvanger								
primair inkomen	2,4	2,3	1,8	2,5	2,1	2,2	2	-13
bruto-inkomen	17,3	17,5	15,1	18,4	17,4	16,8	6	-9
besteedbaar inkomen	12,1	12,2	10,6	11,7	11,1	11,5	-3	-2
pensioenontvanger								
primair inkomen	1,7	1,8	1,7	2,0	2,0	2,2	14	8
bruto-inkomen	14,7	15,1	14,5	16,4	16,6	17,6	12	7
besteedbaar inkomen	12,0	12,3	11,8	12,9	13,2	14,1	8	9

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

In het algemeen is het inkomensbeeld in de periode 1977-1990 zeer gunstig voor zelfstandigen (koopkrachtverbetering 1,8% per jaar), maar ook werknemers (0,8% per jaar) en pensioenontvangers (0,6% per jaar) hebben hun koopkracht zien toenemen. Uitkeringsontvangers hebben duidelijk een pas op de plaats gemaakt. Ook in de jaren negentig hebben uitkeringsontvangers als categorie hun koopkracht niet zien toenemen. Duidelijk is echter wel dat het bruto-inkomen aanzienlijk sterker is achtergebleven dan hun besteedbaar inkomen, hetgeen erop wijst dat zij in de heffings sfeer zijn gecompenseerd. Dat geldt echter ook voor werknemers wier bruto-inkomen nagenoeg gelijk is gebleven, maar wier koopkracht toch iets is gestegen. Pensioenontvangers hebben echter de meest gunstige ontwikkeling doorgemaakt, hetgeen hoofdzakelijk is toe te schrijven aan een verbetering van de pensioenuitkeringen, maar ook aan een lichte daling van de belasting- en premiedruk.

Tabel 4.9 geeft de bijdrage van de progressiviteit aan de herverdeling van het inkomen naar inkomensbron van het huishouden.

Tabel 4.9 Progressiviteit van overdrachten naar inkomensbron huishouden, 1977-1998^a

	1977	1981	1985	1990	1994	1998
zelfstandige						
+ uitkeringen	0,43	0,40	0,40	0,39	0,37	0,38
- premies	-0,14	-0,10	-0,05	-0,06	-0,05	0,01
- belastingen	0,30	0,30	0,33	0,25	0,30	0,32
werknemer						
+ uitkeringen	0,48	0,52	0,55	0,52	0,53	0,55
- premies	-0,03	-0,02	0,00	-0,02	-0,02	0,00
- belastingen	0,18	0,17	0,20	0,16	0,26	0,30
uitkeringsontvanger						
+ uitkeringen	0,76	0,80	0,81	0,78	0,81	0,82
- premies	0,04	0,02	0,04	0,02	0,02	0,06
- belastingen	0,21	0,21	0,30	0,17	0,29	0,30
pensioenontvanger						
+ uitkeringen	0,72	0,72	0,71	0,72	0,70	0,70
- premies	0,13	0,11	0,12	0,10	0,07	0,03
- belastingen	0,33	0,32	0,34	0,17	0,30	0,40

a Kakwani-Lambertbenadering.

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Uit tabel 4.9 is het algemene beeld bij de belastingheffing duidelijk te onderkennen: de belastingvereenvoudiging in 1990 heeft geleid tot een minder progressief stelsel en de aanzienlijke verlaging van het tarief van de eerste belastingschijf in 1994 heeft de progressiviteit weer op het oude niveau teruggebracht. Daarbij kan dit algemene beeld wel naar inkomensbron worden genuanceerd. In de eerste plaats heeft de progressiviteit van het belastingstelsel zich bij pensioenontvangers ook na 1994 verder ontwikkeld door de invoering en verhoging van de ouderenaftrek tot een niveau van 0,4 in 1998. Bij de premies (pensioenverzekeringen, volksverzekeringen, werknemersverzekeringen en ziektekostenverzekeringen) zijn weinig verschillen in progressiviteit te onderkennen; opgeteld bewegen zij zich bij alle groepen rond het nulpunt van proportionaliteit: zij zijn in totaliteit noch regressief noch progressief. Wel zien we bij zelfstandigen in de waargenomen periode een lichte stijging van de progressiviteit richting nulpunt en bij pensioenontvangers een lichte daling richting nulpunt. Gezien de lengte van de periode en de totale omvang van het effect gaat het hier echter om een betrekkelijk marginaal verschijnsel. Bij de sociale uitkeringen ten slotte is het beeld zeer stabiel. De progressiviteit van het uitkeringsstelsel is nauwelijks aan verandering onderhevig.

Tabel 4.10 geeft de gemiddelde inkomens voor de periode 1977-1998 naar samenstelling van het huishouden.

Tabel 4.10 Gemiddelde inkomens naar type huishouden, 1977-1998 (in 1.000 euro, in prijzen van 1999)

							procentuele verandering	
	1977	1981	1985	1990	1994	1998	1977→1990	1990→1998
65-plus, alleenstaande								
primair inkomen	2,7	3,0	2,7	3,2	2,8	2,6	18	-17
bruto-inkomen	15,2	15,7	14,7	16,6	16,3	17,0	9	3
besteedbaar inkomen	12,5	12,9	11,9	13,0	13,0	13,6	4	5
65-plus, meerpersoons								
primair inkomen	4,2	4,1	3,5	4,1	3,6	3,7	-2	-9
bruto-inkomen	17,3	17,6	16,6	19,3	19,2	20,0	12	4
besteedbaar inkomen	12,9	13,2	12,5	14,5	14,7	15,6	13	7
18-64, alleenstaande								
primair inkomen	21,9	20,2	16,0	19,3	17,9	18,9	-12	-2
bruto-inkomen	26,9	26,0	21,7	25,3	23,8	23,6	-6	-7
besteedbaar inkomen	15,7	15,4	13,4	14,5	13,7	14,2	-8	-2
18-64, eenoudergezin								
primair inkomen	12,8	11,6	9,4	12,9	11,1	11,9	1	-7
bruto-inkomen	21,9	20,9	18,1	22,2	20,0	19,1	1	-14
besteedbaar inkomen	14,8	14,2	12,5	14,0	12,9	13,1	-6	-6
18-64, paar zonder kinderen								
primair inkomen	26,0	24,8	22,4	27,9	27,7	29,6	8	6
bruto-inkomen	29,9	29,3	27,3	34,0	33,9	34,7	14	2
besteedbaar inkomen	17,2	17,1	16,0	19,2	19,2	20,4	12	6
18-64, paar met kinderen								
primair inkomen	21,4	20,7	19,3	24,2	23,8	25,1	13	4
bruto-inkomen	24,3	24,2	22,7	28,0	27,5	27,9	15	0
besteedbaar inkomen	14,4	14,3	13,5	16,1	16,0	16,9	12	5

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Alleenstaanden tot 65 jaar hebben het in de periode 1977-1998 relatief moeilijk gehad door een daling van het gemiddeld inkomen uit arbeid of vermogen (-12%). Deze daling van het primair inkomen is deels maar zeker niet geheel opgevangen door sociale uitkeringen. Per saldo is hun koopkracht met 8% gedaald, hetgeen vooral begin jaren tachtig heeft plaatsgevonden. Wel hebben zij geprofiteerd van de algemene lastenverlichting omdat hun besteedbaar inkomen minder snel is gedaald dan

hun bruto-inkomen; dit achterblijvende bruto-inkomen houdt verband met achterblijvende sociale uitkeringen, die blijkens tabel 4.8 mede zijn toe te schrijven aan beperkingen in het uitkeringsniveau van de categorie uitkeringsontvangers. Bij 65-plussers is het inkomensbeeld globaal gelijk aan dat van pensioenontvangers in tabel 4.8. Wel valt het koopkrachtbeeld van alleenstaande 65-plussers duidelijk minder gunstig uit, zij het wel positief. Een belangrijke verklaring hiervoor zijn de achterblijvende primaire inkomens. Deze zijn in de jaren negentig duidelijk gedaald, hetgeen echter meer dan gecompenseerd is door toegenomen uitkeringen en afgenomen heffingen. Eenoudergezinnen hebben zowel in de periode voor als na 1990 ongeveer 6% aan koopkracht ingeboet. In de periode 1977-1990 is dit toe te schrijven aan stijgende heffingen, in de periode 1990-1998 aan zowel achterblijvende primaire inkomsten als sociale uitkeringen, waaronder de kinderbijslag. Bij paren zonder kinderen is het koopkrachtbeeld positief. Daaraan hebben zowel de primaire inkomens (de gehele periode) als de sociale uitkeringen (in de jaren tachtig) en de lastenverlichting (in de jaren negentig) bijgedragen.

Tabel 4.11 geeft de bijdrage van de progressiviteit aan de herverdeling van het inkomen naar samenstelling van het huishouden.

Tabel 4.11 Progressiviteit van overdrachten naar type huishouden, 1977-1998^a

	1977	1981	1985	1990	1994	1998
65-plus, alleenstaande						
+ uitkeringen	0,78	0,79	0,78	0,78	0,75	0,76
- premies	0,21	0,20	0,17	0,08	0,07	0,04
- belastingen	0,37	0,35	0,37	0,19	0,31	0,40
65-plus, meerpersoons						
+ uitkeringen	0,79	0,78	0,76	0,76	0,74	0,72
- premies	0,10	0,05	0,08	0,08	0,05	0,04
- belastingen	0,32	0,33	0,34	0,25	0,36	0,42
18-64, alleenstaande						
+ uitkeringen	1,06	1,06	1,05	1,05	1,05	1,07
- premies	0,04	0,05	0,08	0,02	0,01	0,04
- belastingen	0,17	0,18	0,20	0,18	0,28	0,29
18-64, eenoudergezin						
+ uitkeringen	0,69	0,73	0,79	0,73	0,76	0,77
- premies	0,08	0,08	0,09	0,04	0,04	0,10
- belastingen	0,21	0,20	0,27	0,17	0,27	0,31
18-64, paar zonder kinderen						
+ uitkeringen	0,97	1,00	1,00	0,99	0,98	0,99
- premies	-0,02	0,00	0,02	-0,02	-0,02	0,00
- belastingen	0,19	0,18	0,20	0,18	0,27	0,31
18-64, paar met kinderen						
+ uitkeringen	0,73	0,75	0,75	0,72	0,73	0,72
- premies	-0,03	-0,02	-0,01	-0,03	-0,03	-0,01
- belastingen	0,23	0,21	0,25	0,20	0,29	0,33

a Kakwani-Lambertbenadering.

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Bij de belastingen zijn de verschillen per huishoudentype gering. Een iets afwijkend beeld wordt aangetroffen bij alleenstaanden en paren zonder kinderen, waar de vermindering van de progressieve werking zich nauwelijks heeft voorgedaan bij de vereenvoudigingsoperatie in 1990. Ook bij de premies domineert het algemene beeld het groepsspecifieke beeld. Hier zijn het de alleenstaande 65-plussers die een afwijkend patroon, hoewel geen afwijkende uitkomst, in 1998 vertonen. De progressiviteit van de premies (volksverzekeringen en ziektekostenverzekeringen) is duidelijk afgenomen, vermoedelijk onder invloed van de opheffing van de vrijwillige verzekering en de zogenaamde bejaardenverzekering in 1986, en later onder invloed

van de reeds eerder genoemde verhoging van de premie voor de standaardpakketpolis.

4.8 Herverdeling en sociale welvaart

De welvaart van een bevolking is niet alleen afhankelijk van het gemiddeld inkomen maar ook van de verdeling van dit inkomen over de bevolking. In hoofdstuk 2 is de afruil tussen het gemiddeld inkomen en de inkomensongelijkheid vastgelegd in een relatie, waarbij naast de betrokken grootheden ook de ongelijkheidsaversie is opgenomen. Een stapje verder is om ook de herverdeling van inkomen in de definitie van welvaart op te nemen. De (verandering van de) inkomensongelijkheid kan worden onderscheiden in een verticale en horizontale component. Dit betekent dat bij een welvaartsbenadering een expliciete afruil gemaakt moet worden tussen verticale en horizontale herverdeling. Een dergelijke afruil is mogelijk in het verlengde van de afruil die in paragraaf 2.5 is gemaakt tussen het gemiddeld inkomen ('efficiency') en inkomensgelijkheid ('equity').

De afruil tussen verticale en horizontale herverdeling in generieke zin is alleen mogelijk als verticale en horizontale ongelijkheid betrekking hebben op groepen die alleen verschillen in inkomen, en mogelijke andere relevante kenmerken er niet toe doen.³² Voorts is een dergelijke afruil alleen mogelijk als een expliciete uitspraak wordt gedaan over de mate van horizontale en verticale ongelijkheidsaversie.

Het begrip ongelijkheidsaversie is alleen zinvol als 'gelijken' in de uitgangspositie ook werkelijk gelijk zijn (horizontale component) en 'ongelijken' ook werkelijk ongelijk (verticale component). Het is duidelijk dat deze voorwaarde beperkingen oplegt aan de empirische mogelijkheden om de gevolgen van inkomensherverdeling in welvaartstermen te waarderen. Daarom wordt deze benadering uitsluitend toegepast op enkele heffingen in de secundaire inkomenssfeer, waarbij van 'gelijke welvaartsposities' kan worden uitgegaan. Het betreft met name de volksverzekeringen, de premies ziektekostenverzekering en de loon- en inkomstenbelasting. Bij deze overdrachten speelt het begrip 'draagkracht' immers een grote rol. Hier is gekozen voor een benadering op basis van de Atkinsonmaat, die immers al een welvaartstheoretische fundering heeft.³³ De navolgende uitwerking is geheel gebaseerd op King (1983).

De welvaart W van een inkomensverdeling y waarbij zowel verticale als horizontale herverdeling optreedt, kan als volgt worden gedefinieerd:

$$W = \mu (1 - I_v) (1 - I_h) \quad (4.5)$$

waarbij I_v de verticale ongelijkheid en I_h de horizontale ongelijkheid is. De verticale ongelijkheid is gelijk aan de traditionele Atkinsonmaat (zie paragraaf 2.4), waarin ϵ de verticale ongelijkheidsaversie weergeeft.

Onder bepaalde condities is een unieke sociale waarderingsfunctie af te leiden, die de mate van horizontale ongelijkheidsaversie meet.³⁴ De maat voor horizontale ongelijkheid (I_h) kan dan als volgt worden gedefinieerd:

$$I_h = 1 - \left[\frac{\sum_i (y_i e^{-\eta s_i})^{(1-\epsilon)}}{\sum_i y_i^{(1-\epsilon)}} \right]^{\frac{1}{(1-\epsilon)}} \quad (4.6)$$

waarbij η de mate van horizontale ongelijkheidsaversie weergeeft en s de mate van 'reranking' weergeeft. Voor de mate van 'reranking' wordt gebruikgemaakt van een geschaalde rangordecoëfficiënt. Deze is voor elk individu i , gerangschikt naar oplopend netto-inkomen (na overdrachten), als volgt gedefinieerd:

$$s_i = |y_i - y_j| / \mu \quad (4.7)$$

waarbij y het netto-inkomen is (na overdrachten), y_i het netto-inkomen van individu i en y_j het netto-inkomen van die persoon die in de bruto-inkomensverdeling (voor overdrachten) dezelfde positie inneemt, en μ het gemiddeld netto-inkomen is.

De horizontale aversieparameter η geeft nu de proportionele inkomenstoename weer die nodig is om 'reranking' te compenseren. Wanneer η gelijk is aan nul dan heeft de horizontale herverdeling geen gevolgen voor de gemiddelde welvaart, die dan gelijk is aan het gemiddeld inkomen; naarmate η groter is dan nul, weegt de horizontale herverdeling zwaarder mee in de gemiddelde welvaart omdat we bereid zijn meer inkomen op te offeren om horizontale herverdeling te elimineren. Wanneer η bijvoorbeeld de waarde 2 heeft, dan is bij een reranking (s) van bijvoorbeeld 0,2 de sociale waarde (W) van het inkomen van huishoudens die in de inkomensverdeling van positie zijn gewisseld ($y \cdot e^{-\eta \cdot s}$), verminderd met ongeveer éénderde deel (King 1983: 108).

Een faire generieke afweging van horizontale en verticale herverdeling is niet goed mogelijk omdat horizontale herverdeling gelijke posities veronderstelt. Wanneer twee huishoudens een gelijke welvaartspositie innemen, maar het ene huishouden wel een bepaalde inkomensoverdracht ontvangt en de ander niet, heeft dat doorgaans te maken met specifieke omstandigheden die verder reiken dan het inkomen. Voorzover de invloed van deze kenmerken relevant is, zou met deze invloed rekening moeten worden gehouden om 'gelijke posities' te definiëren. Het aantal te onderscheiden groepen zou daarmee echter niet alleen zeer groot worden, het zou ook zeer lastig zijn om op deze wijze – onafhankelijk van de overdracht – vast te stellen wanneer er sprake is van 'gelijke posities'. Om deze reden is uitsluitend de horizontale herverdeling van heffingen in de analyse betrokken en heeft horizontale ongelijkheid betrekking op de herverdeling van het bruto-inkomen. Desondanks moet enige voorzichtigheid worden betracht bij de interpretatie van de aversie tegen horizontale ongelijkheid.

Bij de berekeningen is uitgegaan van drie aversieniveaus: geen aversie (0), een matige aversie (1) en een sterke aversie (2). Wanneer ongelijke behandeling als niet-relevant wordt beschouwd, is de genoten welvaart gelijk aan het genoten inkomen. Naarmate de aversie toeneemt, moet er meer inkomen worden opgeofferd om de invloed van inkomensongelijkheid op de welvaart te compenseren. Dat blijkt duidelijk uit tabel 4.12.

Tabel 4.12 Welvaart van besteedbaar inkomen bij weging van verticale en horizontale ongelijkheid (Kingbenadering)^a

	gemiddeld inkomen (μ)	welvaart, bij combinaties van verticale (ε) en horizontale (η) ongelijkheidsaversie					
		1,0	1,1	1,2	2,0	2,1	2,2
1977	14,7	13,7	12,4	11,3	12,7	11,6	10,6
1981	14,7	13,6	12,3	11,1	12,6	11,5	10,3
1985	13,6	12,6	11,3	10,3	11,7	10,7	9,7
1990	15,8	14,3	13,0	11,8	12,9	11,9	10,8
1994	15,6	14,1	12,8	11,8	12,6	11,6	10,6
1998	16,4	14,7	13,5	12,4	13,1	12,2	11,1

a Horizontale herverdeling heeft uitsluitend betrekking op heffingen.

Bron: CBS (IPO) SCP-bewerking

Bij een matige verticale ongelijkheidsaversie en afwezige horizontale ongelijkheidsaversie (1,0) blijkt dat in 1977 geen welvaartsniveau van EUR 14.700 wordt bereikt maar van EUR 13.700 omdat EUR 1.000 nodig is om het welvaartsverlies als gevolg van verticale ongelijkheid te compenseren. Wordt ook horizontale herverdeling als welvaartsverlies aangemerkt, dan daalt de gemiddelde welvaart nog verder, afhankelijk van de aversie die men daartegen koestert. De gemiddelde welvaart is bij ongelijkheidsaversie dus niet alleen afhankelijk van de mate van aversie maar ook van de mate waarin verticale en horizontale herverdeling plaatsvindt. Door de introductie van horizontale en verticale ongelijkheidsaversie verandert er nauwelijks iets in de rangordering van jaren naar de mate van welvaart. Dit heeft in belangrijke mate te maken met de geringe veranderingen in horizontale en verticale herverdeling in de beschouwde periode (zie tabel 4.6). Wel is in de periode 1977-1990 de verticale ongelijkheid sterk toegenomen en de horizontale ongelijkheid van heffingen iets afgenomen. Per saldo heeft de herverdeling daardoor bijgedragen aan een daling van de totale welvaart met 2 procentpunt bij een matige en 4 procentpunt bij een hoge ongelijkheidsaversie.

4.9 Samenvatting

In de moderne verzorgingsstaat is de overheid verantwoordelijk voor aanzienlijke overdrachten tussen inkomensgroepen om alle burgers een 'minimaal' of 'vol-

waardig' bestaan te garanderen. Aan deze herverdeling van inkomen kunnen twee aspecten worden onderscheiden: de omvang en de scheefheid. De omvang heeft betrekking op het gemiddelde niveau van de overdracht (als een fractie van het inkomen) en de progressiviteit op de verdeling van overdrachten (als oplopende of afnemende fractie van het inkomen). Omvang en progressiviteit hoeven niet samen te lopen. Het is goed mogelijk dat een verzorgingsstaat geringe overdrachten realiseert, maar wel volgens een sterk progressief systeem. Dit kan tot een gelijke mate van herverdeling leiden als een systeem waarbij omvangrijke overdrachten tot stand worden gebracht, die de bestaande ongelijkheid echter grotendeels in tact laten. Bij de progressiviteit van de inkomensherverdeling kan een nader onderscheid worden gemaakt tussen horizontale en verticale herverdeling. Horizontale herverdeling heeft betrekking op de mate waarin gelijke huishoudens te maken hebben met gelijke inkomensoverdrachten en verticale herverdeling op de mate waarin ongelijke huishoudens te maken krijgen met ongelijke inkomensoverdrachten. In dit rapport wordt 'gelijkheid' afgemeten aan het gestandaardiseerd inkomen. Verticale herverdeling heeft dan betrekking op inkomensoverdrachten tussen inkomensgroepen, horizontale herverdeling op inkomensoverdrachten tussen andere sociale groepen.³⁵

Verticale herverdeling wordt bepaald door de progressiviteit van het stelsel van inkomensoverdrachten en de relatieve omvang van de betrokken inkomensoverdrachten. De progressiviteit geeft de mate aan waarin een overdracht minder dan proportioneel ten goede komt aan hogere inkomens. Een uitkering is progressief als deze meer dan proportioneel bij lagere inkomensgroepen terecht komt en een heffing is progressief als hij meer dan proportioneel door hogere inkomensgroepen wordt gedragen.

In dit hoofdstuk is inzicht gegeven in het proces van inkomensherverdeling. Daarbij gaat het om de mate waarin inkomensherverdeling plaatsvindt, hoe dit is veranderd in de loop van de tijd en in welke mate dit de inkomensongelijkheid heeft veranderd. Deze veranderingen zijn in verband gebracht met demografische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het overheidsbeleid.

Een aantal huishoudens is voor hun bestaan geheel of gedeeltelijk aangewezen op sociale zekerheid. Het stelsel van sociale zekerheid is het laatste kwarteeuw volop in beweging geweest. Globaal kan deze beweging van inkomensondersteunend naar arbeidsreïntegrerend worden gekarakteriseerd. De sociale verzekeringen worden gefinancierd uit premies, de sociale voorzieningen uit de algemene middelen van de overheid, waaronder de loon- en inkomstenbelasting. De financiering van de sociale zekerheid heeft op het niveau van de huishoudens geen directe relatie met het uitkeringsstelsel. Heffingen en uitkeringen hebben daardoor een verschillende invloed op de inkomensverdeling.

In 1999 werd door de huishoudens in Nederland volgens de Nationale rekeningen een bedrag van ruim 223 miljard euro aan primair inkomen verdiend. Daarnaast

werd voor een bedrag van ruim 61 miljard euro aan uitkeringen ontvangen. Mede om deze uitkeringen te financieren droegen de huishoudens ruim 24 miljard euro aan loon- en inkomstenbelasting af en bijna 96 miljard aan sociale premies. Dit alles resulteerde in een besteedbaar inkomen van 164 miljard euro. Dit inkomen is in de periode 1970-1999 met 67% toegenomen, maar dit inkomen moet wel door meer personen (+21%) en meer huishoudens (+41% extra) worden gedeeld. Door de bevolkingsgroei (meer personen) en de gezinsverdunding (meer huishoudens) is de groei van het besteedbaar inkomen in Nederland dus geheel geabsorbeerd. Wel is de draagkracht van huishoudens door de gezinsverdunding toegenomen, waardoor uiteindelijk de koopkracht per huishouden toch met 16% is toegenomen.

Bijna 30% van alle huishoudens beschikt niet of nauwelijks over enig primair inkomen. Uit de verdeling van uitkeringen over de primaire inkomensverdeling blijkt duidelijk het inkomensvervangende karakter van de meeste uitkeringen, met name van de bijstand als sluitstuk van het sociale zekerheidsstelsel. Alleen de kinderbijslag, die een aanvullend karakter heeft, blijkt een ander verdelingspatroon te volgen. Heffingen drukken in verhouding zwaarder op de hogere inkomensgroepen. De minste draagkrachtwerking is terug te vinden in de premie ziektekostenverzekering, die slechts voor 15% ten laste komt van de 10% huishoudens met het hoogste bruto-inkomen. Opmerkelijk is ook de betrekkelijk geringe herverdelende werking die uitgaat van de premieheffing volksverzekeringen. De inkomensongelijkheid neemt duidelijk af bij de toevoeging van respectievelijk uitkeringen aan het primair inkomen (resultaat: bruto-inkomen) en de afdracht van heffingen uit het bruto-inkomen (resultaat: besteedbaar inkomen).

Het totale bedrag aan uitkeringen in 1999 komt voor 63% terecht bij de 30% huishoudens zonder primair inkomen en voor 5% bij de 20% huishoudens met het hoogste primair inkomen. Bij het totale bedrag aan heffingen is het beeld gespiegeld: 6% van de heffingen wordt opgebracht door de 30% huishoudens met het laagste bruto-inkomen en 48% door de 20% huishoudens met het hoogste bruto-inkomen.

Bij de indeling van huishoudens naar oplopend besteedbaar inkomen blijkt dat de armste 30% huishoudens 32% van de uitkeringen ontvangt en de rijkste 20% huishoudens 18% van de uitkeringen. Daar staat tegenover dat de armste 30% huishoudens 9% van de heffingen betaalt en de rijkste 20% huishoudens 45% van de heffingen.

De totale herverdeling van het primair inkomen heeft zich in de periode 1977-1990 bewogen rond de 53%, met 1977 als laagste niveau (51%) en 1985 als hoogste niveau (55%). Het relatief lage niveau in 1977 houdt verband met de relatief gunstige economische omstandigheden en het hoge niveau in 1985 met relatief ongunstige omstandigheden. In de jaren negentig beweegt de totale herverdeling zich op een niveau van ongeveer 50%, met kleine afwijkingen naar boven (1994) en naar beneden (1999). In de jaren negentig is er nauwelijks sprake van veranderingen in het niveau van herverdeling.

De bijstand en de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen hebben weliswaar bijgedragen aan een lichte daling van de herverdeling, hetgeen enigszins is gemitigeerd door een lichte stijging van de herverdelende werking van de ouderdomsuitkering, maar het resulterend effect van dalende herverdeling van de uitkeringen op de inkomensongelijkheid (+3%) is deels tenietgedaan door een lichte toename van de herverdeling in de heffingssfeer (-2%). Daardoor is de inkomensongelijkheid van het besteedbaar inkomen per saldo met ruim 1% is gestegen. De vermindering van de inkomensongelijkheid van het primair inkomen wordt vooral door sociale uitkeringen tot stand gebracht (40%) en slechts in beperkte mate gelijkgetrokken door het stelsel van heffingen (10%).

Bij de berekening van totale herverdeling zijn twee gezichtspunten mogelijk. De eerste benadering vertrekt vanuit het primair inkomen van huishoudens, om via overdrachten van de overheid aan huishoudens (uitkeringen) en overdrachten van huishoudens aan de overheid (heffingen) bij het besteedbaar inkomen uit te komen. De tweede benadering vertrekt vanuit het eindresultaat, en beziet de mate waarin de verschillende inkomensoverdrachten aan dit resultaat hebben bijgedragen. Een nadeel van de eerste benadering is dat de herverdelende werking van de heffingen wordt beoordeeld op basis van de verdeling van het primair inkomen. In dit primair inkomen zijn uiteraard nog niet de uitkeringen opgenomen. Dit geeft een problematische interpretatie aan de herverdelende werking van de heffingen, waaraan kan worden ontkomen door de introductie van de tussenstap van het bruto-inkomen. Deze tussenstap is ook nodig omdat over de meeste uitkeringen heffingen zijn verschuldigd.

Wanneer de uitkeringen gerangschikt worden naar primair inkomen van huishoudens, zijn alleen aan de onderkant enige bewegingen in de tijd waar te nemen, maar hierin is nauwelijks een trendmatig verloop te onderkennen. De verdelingen van primair, bruto- en besteedbaar inkomen zijn de afgelopen twee decennia opmerkelijk gelijkgebleven.

De verdeling van uitkeringen over huishoudens gerangschikt naar hun besteedbaar inkomen geeft een verschuiving te zien naar het middengebied van de inkomensverdeling. In 1977 kwam 25% van de sociale uitkeringen terecht bij de 20% huishoudens met het laagste besteedbaar inkomen, hetgeen in de daaropvolgende jaren geleidelijk is gedaald naar 20% in 1999. Deze verschuiving houdt in belangrijke mate verband met de vergrijzing van huishoudens en de daarmee verbonden ouderdomsoverdrachten. Ook aan de bovenkant van de inkomensverdeling is het aandeel van uitkeringsinkomsten gedaald van 22% in 1977 voor de 20% rijkste huishoudens naar 19% in 1999. Deze afname houdt verband met de sterke groei van de arbeidsinkomsten. De verdeling van heffingen over huishoudens gerangschikt naar hun besteedbaar inkomen is in de afgelopen twee decennia nauwelijks gewijzigd. Het zijn dus in toenemende mate de midden groepen wier inkomen wordt ondersteund door het stelsel van uitkeringen.

De verticale herverdeling blijkt bij uitkeringen in sterkere mate door de progressiviteit van de overdrachten te worden bepaald en bij de heffingen door de omvang van de overdrachten als aandeel in het inkomen.

Bij de benadering die terugkijkt vanuit het besteedbaar inkomen zijn globaal zes niveaus van progressiviteit van overdrachten te onderscheiden. Het meest progressief is de bijstand, op enige afstand gevolgd door de studiefinanciering. Vervolgens komt er een derde groep van vier overdrachten die onderling weinig verschillen: arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, kinderbijslag, ouderdomsuitkeringen en de loon- en inkomstenbelasting. De werkloosheidsuitkeringen en de premies voor de aanvullende pensioenverzekering volgen daarop op geringe afstand. Een zeer lichte mate van progressiviteit is te onderkennen bij de vijfde groep, bestaande uit premies werknemersverzekeringen en premies volksverzekeringen. De mate van progressiviteit is echter zo laag, dat hier wellicht beter gesproken kan worden van proportionaliteit. De premie ziektekostenverzekering ten slotte heeft duidelijk een regressief karakter, en drukt relatief zwaarder op het inkomen naarmate dit lager is.

In de jaren negentig is de mate van verticale herverdeling nauwelijks veranderd waar het de uitkeringen betreft en enigszins veranderd waar het de heffingen betreft. Bij de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en de bijstand is vanaf 1994 een nagenoeg monotoon dalende trend waarneembaar, die voornamelijk is toe te schrijven aan een licht dalend aandeel van beide uitkeringstypen in het totaal verdiende inkomen. Bij de heffingen is niet zozeer het veranderde aandeel als wel de veranderde progressiviteit verantwoordelijk voor veranderingen in de herverdeling.

Bij het stelsel van loon- en inkomstenbelasting is de progressiviteit in de periode 1989-1990 duidelijk gedaald en in de periode 1993-1994 duidelijk gestegen. Deze trendbreuken houden verband met stelselwijzigingen. De minder progressieve werking van het fiscale stelsel in 1990 vloeit voort uit de vereenvoudigingsoperatie die uit de voorstellen van de commissie-Oort zijn voortgekomen, waaronder een verminderde progressieve werking van het belastingtarief. Deze verminderde progressieve werking wordt overigens nauwelijks aangetroffen bij alleenstaanden en paren zonder kinderen. In 1994 is deze verminderde progressie weer ongedaan gemaakt door een forse verlaging van het tarief van de eerste schijf. Deze veranderde progressieve werking van de loon- en inkomstenbelasting heeft nauwelijks geleid tot een verandering in herverdeling doordat tegelijkertijd het aandeel van de loon- en inkomstenbelasting in het bruto-inkomen is gestegen (1990), respectievelijk gedaald (1994), waardoor het product van beide componenten van verticale herverdeling – het aandeel en de progressiviteit – nagenoeg neutraal uitviel. De progressiviteit van het belastingstelsel is bij pensioenontvangers ook na 1994 verder gestegen door de invoering van de ouderenaf trek in 1998 en verhoging daarvan in latere jaren. Dit brengt de progressiviteit van het belastingstelsel bij ouderen op een iets hoger niveau dan bij de overige bevolkingsgroepen.

Bij de premie ziektekostenverzekering zijn twee lichte progressiviteitsbreuken waarneembaar, een opgaande in de periode 1991-1992 en een neergaande in de periode 1995-1996. De zeer lichte stijging van de progressiviteit in de periode 1991-1992 heeft vermoedelijk te maken met de daling van het tarief van de standaardpakketpolis. Dit tarief is in de periode 1995-1996 juist fors gestegen, waardoor het regressieve karakter van de premie ziektekostenverzekering is versterkt.

In hoofdstuk 2 is gebleken dat de welvaart van een bevolking niet alleen afhankelijk is van het gemiddeld inkomen maar ook van de mate van inkomensongelijkheid. Het is mogelijk de ongelijkheidscomponent in het welvaartsbegrip nader te onderscheiden in een horizontale en verticale component. Er moet dan zowel een uitspraak worden gedaan over de aversie tegen horizontale als de aversie tegen verticale ongelijkheid. Omdat de interpretatie van horizontale ongelijkheid bij uitkeringen problematisch is, is alleen de horizontale herverdeling van heffingen in de analyse betrokken. Bij een matige aversie tegen verticale ongelijkheid zou de gemiddelde welvaart in 1998 met 10% dalen; daar zou nog eens 8% bijkomen bij een matige aversie tegen horizontale ongelijkheid, die ontstaat door inkomensherverdeling van heffingen binnen inkomensgroepen.

Noten

1. Uiteraard gemeten met maatstaven die voldoen aan het Pigou-Daltoncriterium. Overigens wordt het begrip 'gelijk' strikt in formeel beschrijvende zin en niet in normatieve zin gebruikt.
2. Daarnaast wordt nog de bron 'aanmerkelijk belang' onderscheiden. Aangezien 'aanmerkelijk belang' slechts voor zeer weinigen een inkomensbron is, wordt die hier verder buiten beschouwing gelaten. Aanmerkelijk belang treedt op wanneer een directeur-grootaandeelhouder (een deel van) zijn aandelenbezit verkoopt; het voordeel dat bij deze verkoop wordt behaald, wordt als winst belast.
3. Bij aanmerkelijke uitbreiding van het systeem van 'persoonsgebonden budgetten' wordt deze benadering uiteraard aanvechtbaar.
4. Kakwani onderscheidt ook nog per-capita-inkomen, maar dit dient voornamelijk illustratieve doeleinden.
5. Sommige verzekeringen, zoals de WAO, zijn aanvullend ten opzichte van een volksverzekering die reeds in een basisuitkering voorziet (AAW); de premie voorziet dan uitsluitend in het aanvullende gedeelte.
6. Een ander probleem dat zich voordoet is dat sommige werknemers een aanvulling op hun loon ontvangen wegens gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid; deze aanvulling op het loon wordt in de registratie niet afzonderlijk waargenomen en blijft derhalve buiten de herverdelingsanalyse.
7. Voor een uitgebreide beschrijving, zie SCP 1998: 421-452.
8. De vervolgitkering is gebaseerd op het minimumloon, met een toeslag die afhankelijk is van het dagloon en de leeftijd van betrokkene.
9. Voorts zijn nog enkele andere wijzigingen ingevoerd, waaronder de verhoging van het huurwaardeforfait.
10. In 1983 is de medicijnknaak en in 1988 het specialistengeeltje ingevoerd, die beiden weer in 1990 zijn afgeschaft. De algemene eigen bijdrage die in 1997 is ingevoerd heeft het slechts twee jaar overleefd.
11. Chronologisch gaat het om de toevoeging van kruiswerk (1980), beschermde woonvormen (1985), gezinsverzorging als component van de thuiszorg (1997) en de verzorgingshuizen (1997-2001).
12. Het primair inkomen omvat niet de in de Nationale rekeningen (CBS) aan huishoudens toegerekende rente-inkomsten van pensioenfondsen. De onderlinge betalingen van sociale zekerheidsfondsen zijn inbegrepen.
13. De betrokken regelingen betreffen de AKW (volksverzekering), de KWL (werknemersverzekering), de KKZ (sociale voorziening) en de KTO (regeling voor overheidspersoneel). De belastinguitgave betreft het belastingvoordeel uit hoofde van de kinderaftrekregeling in de loon- en inkomstenbelasting. Deze regelingen zijn in 1980 geïntegreerd in de AKW.
14. De (bruto-)uitkeringen omvatten ook de 'onderlinge betalingen' van de sociale fondsen, die vergelijkbaar zijn met de door werkgevers verschuldigde premies in de marktsector.
15. De lichte breuk in 1990 houdt verband met de invoering van de Oortwetgeving, waarbij bij enkele regelingen (ouderdomswet, nabestaandenwet en bijstandswet) geen overhevelingstoeslag is ingevoerd maar de uitkering is 'gebruteerd'. De lichte breuk in 1993 is hoofdzakelijk toe te schrijven aan een iets achterblijvende ontwikkeling van het nationaal inkomen, en die in 1995 aan de daling van de uitkeringen wegens werkloosheid en arbeidsongeschiktheid.
16. Zo is de financiering van de arbeidsongeschiktheidswetgeving (AAW) en nabestaanden-

- wetgeving (AWW) in 1990 grotendeels verschoven naar de loon- en inkomstenbelasting, maar in 1994 weer teruggeheveld naar de premiesfeer.
17. Mede daardoor is het aandeel volksverzekeringen geleidelijk gestegen van ruim 8% in 1977 naar bijna 12% in 1982.
 18. De stijging in 1983 houdt verband met de sterke stijging van de premies voor de kinderbijslagwet (AKW) wegens het nagenoeg stopzetten van de bijdrage van de overheid uit belastingmiddelen en het ontstaan van tekorten in het fonds door achterblijvende inkomsten in de voorafgaande jaren. In 1989 daalt het aandeel premie volksverzekeringen weer door de overname van de financiering van de kinderbijslagverzekering (AKW) door de rijksoverheid.
 19. Het primair inkomen is hier exclusief toegerekende inkomsten van pensioenverzekeraars aan huishoudens en inclusief (doorbetaald) ziektegeld en uitgaven sociale werkvoorziening; deze laatste twee inkomenscomponenten zijn in de analyse op basis van de microgegevens (Inkomenspanelonderzoek) om praktische redenen wel tot het primair inkomen gerekend, en zijn voor de vergelijkbaarheid hier ook tot het primair inkomen gerekend.
 20. Deze beleggingsopbrengsten worden hier beschouwd als primair inkomen van de sector pensioenverzekeringen, omdat ze geen invloed hebben op de welvaart van huishoudens in enig jaar. In de Nationale rekeningen van het CBS worden deze opbrengsten wel (fictief) toegerekend aan gezinshuishoudingen, met als tegenpost fictieve premies.
 21. Het primair inkomen van huishoudens is exclusief de toegerekende inkomsten van pensioenverzekeraars (hier beschouwd als primair inkomen van de sector pensioenverzekering), maar inclusief ziektegeden en uitgaven sociale werkvoorziening.
 22. Dit kan worden afgeleid uit de verschoven verdeling van het primair inkomen over de betrokken inkomensgroepen (zie eerste deel van tabel 4.2b).
 23. Dit is ook de reden dat in de fiscale literatuur, waar 'equal treatment of equals' als uitgangspunt wordt genomen, horizontale ongelijkheid als negatieve factor en daarmee als correctiefactor wordt gezien op het herverdelend effect van een overdracht (Lerman en Yitzhaki 1995, Lambert en Yitzhaki 1995, Lambert en Ramos 1997).
 24. Er zijn ook andere benaderingen, die gebaseerd zijn op het 'equal treatment'-beginsel. Daarbij moeten echter op voorhand groepen worden gedefinieerd, die als 'equal' kunnen worden aangemerkt (zie bijvoorbeeld Jenkins 1988).
 25. Uit dit voorbeeld blijkt dat vanuit deze benadering zuivere horizontale herverdeling niet bestaat. Horizontale herverdeling gaat altijd gepaard met verticale herverdeling. Omdat ook bij zuivere positiewisselingen eenheden met een hogere draagkracht niet proportioneel hogere heffingen betalen (slechts de hogere die een heffing betaalt aan een lagere) en eenheden met lagere draagkracht niet proportioneel hogere uitkeringen ontvangen (slechts de lagere die een uitkering ontvangt van de hogere) is er tevens sprake van verticale herverdeling: de mate waarin huishoudens die een verschillende positie innemen in de inkomensverdeling te maken krijgen met ongelijke inkomensoverdrachten is niet proportioneel met het inkomen.
 26. Een mogelijkheid om dit probleem te ondervangen is een welvaarts theoretische benadering, hetgeen buiten het bestek van deze meer statistisch gerichte studie valt (Slesnick 1989).
 27. Bij de kwalitatieve aanduidingen van de mate van regressiviteit en progressiviteit wordt uitgegaan van de volgende waarden: $p < 0,1$: zeer licht; $0,1 < p < 0,25$: licht; $0,25 < p < 0,5$: matig; $0,5 < p < 1$: sterk; $p > 1$: zeer sterk.
 28. Behalve Kakwani heeft ook Suits een vergelijkbare, maar iets afwijkende index voor progressiviteit ontwikkeld. De twee belangrijkste verschillen zijn de schaal en de weging. Terwijl de Kakwani-index tussen -2 en 1 (bij heffingen) ligt, ligt die van Suits

- tussen -1 en 1 . Voorts heeft de Suitsindex het inkomen als basis voor proportionaliteit (x-as) en Kakwani de heffingsopbrengst. De indices verschillen met een factor die gelijk is aan de hellingshoek van de onderliggende Lorenzcurve; anders gezegd, bij Kakwani gaat het om twee curven ten opzichte van elkaar (die van heffingen ten opzichte van die van inkomen), bij Suits om een curve (van heffingen) ten opzichte van de diagonaal. Er is geen doorslaggevend argument voor de keuze van een van beide indices, hoewel de uitkomsten wel een iets ander beeld kunnen geven. Zie hiervoor Formby et al. 1984.
29. Lambert en Ramos (1997) hebben de kwantificering van de horizontale component van herverdeling benaderd middels de mean log deviation van Theil. Een nadeel van deze benadering is dat de verticale herverdeling niet in termen van progressiviteit en regressiviteit kan worden geïnterpreteerd (als afwijking van 'proportionaliteit') en homogene inkomensgroepen moeten worden gedefinieerd; een voordeel is dat een zuiverder beeld wordt verkregen van horizontale herverdeling. In de praktijk blijkt dat de benadering gebaseerd op de mean log deviation vergelijkbare uitkomsten geeft als de op de Gini-coëfficiënt gebaseerde benaderingen. Doordat de mean log deviation echter niet door één wordt begrensd, is deze coëfficiënt doorgaans iets hoger dan de Ginicoëfficiënt, maar de verhoudingen ontkopen elkaar weinig. Aangezien de verticale component in de Gini-benadering verder decomponeerbaar is in termen van gewicht en progressiviteit van het stelsel van inkomensoverdrachten (Kakwani 1984), wordt deze benadering hier gebruikt om de mate van inkomensherverdeling vast te kunnen stellen.
 30. Echte homogeniteit in termen van horizontale ongelijkheid kan alleen worden bereikt door een uniforme toekenningsgrondslag te kiezen voor alle overdrachten, voorzover deze anders zijn dan 'inkomen'. Aangezien deze grondslagen verschillen (voor de kinderbijslag geldt een andere grondslag dan voor de AOW, enzovoort) is dit een onmogelijke opgave. Men kan hier uitsluitend aan ontkomen door de analyse op deelgroepen uit te voeren (65-plussers, gezinnen met kinderen).
 31. Formby et al. (1984) waarschuwen niet alleen tegen het gebruik van indices voor progressiviteit zonder nadere controle op het omslaan van de index over de inkomensrange, maar wijzen ook op het probleem dat het gebruik van verschillende indices verschillende uitkomsten en (met name bij landenvergelijkingen) verschillende rangordeningen kan geven in de mate van progressiviteit.
 32. Een meer specifieke analyse is mogelijk wanneer op horizontaal niveau gelijke groepen worden vastgesteld, door bijvoorbeeld het effect van gewenste horizontale ongelijkheid te elimineren. Een voorbeeld hiervan is de AOW en de kinderbijslag. De resterende horizontale ongelijkheid zou dan als 'ongelijke behandeling' van gelijken kunnen worden aangemerkt.
 33. Voor andere benaderingen, waaronder gebaseerd op de Theilcoëfficiënt, zie Jenkins (1988).
 34. Deze waarderingsfunctie F heeft de volgende vorm: $F = 1 / (1 - \varepsilon) [y \cdot e^{-\eta \cdot s}]^{1 - \varepsilon}$.
 35. Bij horizontale herverdeling is het effect van verticale herverdeling uiteraard niet meer inbegrepen. Het gaat hierbij dus om huishoudens met vergelijkbare inkomens die met ongelijke inkomensoverdrachten te maken hebben. Anders gezegd: het gaat hier om inkomensoverdrachten binnen inkomensgroepen.

5 Inkomensmobiliteit

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de mate waarin personen in de loop van de tijd van inkomenspositie veranderen. In de huidige samenleving wordt de sociaal-economische positie steeds meer bepaald door keuzes die individuen zelf maken ('achievement') en steeds minder door de generaties waaruit deze individuen zijn voortgekomen ('ascription').¹ In traditionele samenlevingen gaf elke generatie zijn verworvenheden door aan de volgende. De veranderingen binnen een generatie waren maar beperkt. In de huidige maatschappij ervaren individuen echter veel meer mobiliteit. De tred in het leven versnelt en personen veranderen vaker van baan, beroep en partner. Zo blijkt uit een analyse voor de periode 1930-1980 dat de opleidingen die kinderen volgen steeds minder afhankelijk zijn van de opleidingen die de ouders hebben gevolgd. Tegelijkertijd is de relatie tussen opleidingsniveau en succes op de arbeidsmarkt verstevigd (De Graaf en Luijkx 1993). Daarmee is ook de relatie tussen het inkomen van de kinderen en dat van hun ouders minder sterk geworden. De inkomensdynamiek is niet voor alle bevolkingsgroepen even groot. Zo blijkt uit een vergelijking van de inkomenspositie van ouders (in 1981) en hun kinderen (in 1998) dat de mobiliteit tussen beide groepen relatief gering is bij zelfstandigen en relatief groot bij tweeverdieners (SCP/CBS 2000: 102).

Deze toename van de mobiliteit en de verschillen die daarbij optreden tussen sociale groepen hebben uiteraard gevolgen voor de inkomenspositie van individuen. Door de verandering van inkomensposities verandert ook de interpretatie van de (jaarlijks gemeten) inkomensongelijkheid. Men kan zich dus afvragen welke gevolgen de gerealiseerde inkomensmobiliteit heeft voor de inkomensongelijkheid. Tenslotte is de gemiddelde welvaart niet alleen afhankelijk van het gemiddeld inkomen, maar ook van de inkomensongelijkheid en de inkomensdynamiek. Door een gewogen optelling van deze samenstellende delen krijgt men een beeld van de welvaart die door inkomensmobiliteit tot stand wordt gebracht.

In de voorgaande hoofdstukken is gekeken naar de inkomensverdeling, de inkomenshervreiding en de inkomensongelijkheid. Verschuivingen van individuele personen (of huishoudens) in de inkomensverdeling bleven daarbij onderbelicht. Maar weinig verandering in de vorm van de verdeling wil niet zeggen dat er weinig beweging in de verdeling zelf is. Zo zal de vorm van de verdeling ongewijzigd blijven in het extreme geval dat alle personen onderling van positie wisselen.² Het is dus ook belangrijk om na te gaan welke personen in de inkomensverdeling bewegen en welke sprongen zij in de loop van de tijd maken. Deze bewegingen in de inkomensverdeling van personen wordt aangeduid met de term 'inkomensmobiliteit'. Doordat er de laatste jaren steeds meer paneldata beschikbaar komen die een langere periode

beslaan, neemt de mogelijkheid tot nader onderzoek toe. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de individuele posities in de inkomensverdeling, veranderingen daarin en de effecten daarvan op de inkomensongelijkheid en de welvaart. Deze paragraaf gaat in op de relevantie van onderzoek naar inkomensmobiliteit en begrenst de vraagstelling. In paragraaf 5.2 wordt ingegaan op de definitie en meting van inkomensmobiliteit. Paragraaf 5.3 beschrijft de inkomensmobiliteit in het algemeen over de periode 1989-1999. Paragraaf 5.4 gaat in op de vraag welke huishoudens te maken hebben met inkomensmobiliteit. In paragraaf 5.5 wordt gezocht naar de oorzaken van inkomensmobiliteit en in paragraaf 5.6 naar de relatie tussen inkomensmobiliteit en inkomensongelijkheid. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting.

5.1.1 Maatschappelijke relevantie

Waarom is het belangrijk om inzicht te hebben in de mobiliteit van individuen in de inkomensverdeling? Vanuit verschillende visies kan hierop een antwoord worden gegeven. Wanneer men kijkt naar het arbeidsproces kan men veronderstellen dat verwachtingen over een stijgend inkomen een positief effect hebben op de arbeidsproductiviteit ('learning on the job theory'). Mobiliteit heeft vanuit dit oogpunt dus op zich al een waarde. Vanuit economisch perspectief is mobiliteit interessant als het gaat om de mate waarin kansen op inkomen worden beperkt door factoren die buiten de macht van individuen liggen, zoals sociale herkomst en aangeboren vaardigheden (Roemer et al. 2000), en verruimd door de aanwending van 'human capital'. Vanuit een inkomenspolitieke invalshoek kan men zich afvragen wat het effect is van mobiliteit op de inkomensongelijkheid en de welvaart van personen. Het gaat daarbij om de duurzame componenten van ongelijkheid en welvaart, die verband houden met de economische mogelijkheden en de individuele realisaties van deze mogelijkheden in de loop van de tijd. Dit laatste aspect van mobiliteit zal in dit hoofdstuk centraal staan.

Een goede indicator om duurzame verschillen in welvaart van personen vast te stellen is het levensduurinkomen.³ Jaarinkomens zijn voor dit doel onvoldoende. Zo is bijvoorbeeld jaarinkomen in belangrijke mate gecorreleerd met leeftijd en levensfase. Uit paragraaf 3.5 bleek dat bij opsplitsing naar leeftijdsgroepen de tussengroepsongelijkheid een deel van de inkomensongelijkheid verklaart. Wanneer iedereen hetzelfde leeftijd-inkomensprofiel zou hebben bestaat er geen ongelijkheid tussen de levensduurinkomens. Wel blijft er dan ongelijkheid bestaan tussen de jaarinkomens van verschillende personen op een moment in de tijd (Atkinson et al. 1988), eenvoudig omdat op dat moment niet iedereen dezelfde leeftijd heeft.

Bij een hogere mate van inkomensmobiliteit is het bij een ongelijke verdeling ook waarschijnlijker dat de ongelijkheid op de langere termijn vermindert.⁴ Bij een lage mate van mobiliteit blijft daarentegen de ongelijkheid vrijwel ongewijzigd. Hier liggen door bevordering van mobiliteit mogelijkheden voor politiek ingrijpen, wanneer veranderingen in de inkomensverdeling wenselijk zijn.

Soms is beleid speciaal gericht op het verhogen van de inkomensmobiliteit. Wan-

neer bijvoorbeeld het minimumloon of de uitkeringen (relatief) verlaagd worden, zal dat de ongelijkheid in één jaar vergroten. Wanneer door dit beleid echter uiteindelijk meer mensen aan het werk komen, waardoor ze ook meer mogelijkheden hebben tot (verdere) inkomensverbetering, kan de ongelijkheid bij een langere tijd horizon juist verminderen (OECD 1997: 29).⁵ Het is daarom interessant om naast veranderingen in de jaarlijkse ongelijkheid ook te kijken naar veranderingen in de ongelijkheid van inkomens over meerdere jaren (zie paragraaf 5.6.3). Het zal in de praktijk echter vaak zeer moeilijk of zelfs onmogelijk zijn beleidseffecten te scheiden van effecten door andere oorzaken van mobiliteit (zie SCP 2001b). Dit rapport gaat hier verder niet op in.

5.1.2 Algemene vraagstelling

Het (gestandaardiseerd) inkomen van een huishouden en daarmee de positie die de huishoudensleden innemen in de inkomensverdeling kan veranderen door demografische, sociale en economische gebeurtenissen zoals de geboorte van een kind, echtscheiding, toetreding tot de arbeidsmarkt, promotie, verandering van baan en pensionering. Maar ook wanneer het inkomen en de samenstelling van een huishouden niet veranderen, kan een huishouden toch verschuiven in de inkomensverdeling doordat anderen verschuiven. Relatieve posities kunnen op deze wijze veranderen door maatschappelijke trends als vergrijzing, de toename van het aantal tweeverdieners, de verkleining van de huishoudens en de toename van het aantal echtscheidingen, wanneer deze niet gelijkmatig zijn verdeeld over de inkomensverdeling. Zo kan een toename van het aantal tweeverdieners voor (blijvende) eenverdieners betekenen dat zij zakken in de inkomensverdeling terwijl zij niet minder zijn gaan verdienen. Dit komt doordat tweeverdieners gemiddeld tot hogere inkomensgroepen behoren dan eenverdieners.

Verschuivingen in de inkomensverdeling zowel veroorzaakt door gebeurtenissen in het eigen huishouden als veroorzaakt door gebeurtenissen bij andere huishoudens (trends) worden hier aangeduid met de term inkomensmobiliteit. Meer precies, er is sprake van inkomensmobiliteit als een persoon opschuift (positief of negatief) in de inkomensverdeling.⁶

Mobiliteit heeft twee verschillende gezichten, afhankelijk van het uitgangspunt. Vanuit de jaarlijkse inkomensverdeling gezien heeft mobiliteit een gelijkheidsbevorderend effect: de inkomens over langere tijd zijn gelijk verdeeld dan de jaarinkomens.⁷ Hogere mobiliteit betekent dus op termijn een kleinere ongelijkheid in economische mogelijkheden. Uitgaande van levensduurinkomens daarentegen, betekent mobiliteit niets anders dan fluctuaties in het inkomen. Voor een deel zijn deze schommelingen redelijk goed te voorzien, zoals carrièrepatroon en pensionering, maar er zit ook duidelijk een element van onzekerheid in, bijvoorbeeld bij ontslag of verweduwing. Mobiliteit kan dan ook als ongunstig worden beoordeeld, voorzover het de financiële onzekerheid weergeeft.

Dit hoofdstuk gaat met name in op het eerstgenoemde aspect van mobiliteit.

Maar omdat financiële onzekerheid met name voor lagere inkomensgroepen (in de verdeling van levensduurinkomens) problematisch kan zijn, zal ook hieraan enige aandacht worden besteed.⁸

In dit hoofdstuk staan de volgende vragen centraal:

- Hoe groot is de inkomensmobiliteit en hoe heeft deze zich ontwikkeld?
- Welke huishoudens (of personen) hebben te maken met inkomensmobiliteit?
- Welke oorzaken liggen hieraan ten grondslag (gebeurtenissen in het eigen huishouden en maatschappelijke trends)?
- En wat zijn de effecten van inkomensmobiliteit op de inkomensongelijkheid en de welvaart?

5.1.3 Kanttekeningen

Net als in de voorgaande hoofdstukken wordt ook hier gekeken naar de verdeling van gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen. Dit inkomen wordt in dit hoofdstuk echter op persoonsniveau geanalyseerd omdat alleen personen in de loop van de tijd goed zijn te volgen. Elke persoon draagt daarmee in de loop van de tijd de kenmerken mee van de huishoudens, waarvan hij op een zeker moment deel uitmaakt. Dit heeft een aantal consequenties voor de resultaten.

Het gekozen inkomensbegrip is goed te gebruiken bij demografische veranderingen. Op individueel niveau gaat het om veranderingen in de huishoudenssamenstelling zoals huwelijk en echtscheiding, de geboorte van kinderen en het uit-huis-gaan van kinderen. Op nationaal niveau gaat het hierbij om trends als geboortegolven en de toename van het aantal echtscheidingen (eenoudergezinnen). Zowel veranderingen in de omvang van huishoudens (schaaleffecten) als de inkomenskenmerken van de huishoudensleden (samenstellingseffecten) werken door in het inkomen van het huishouden waarvan de in de analyse gevolgde persoon deel uitmaakt. Zo verlagen geboortes niet alleen het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen omdat er een persoon bij komt (schaaleffect) maar er verandert vaak ook iets in de inkomenspositie van degene die verzorgende taken gaat vervullen (samenstellingseffect).

Het gekozen inkomensbegrip is mogelijk bij grotere huishoudens minder gevoelig voor veranderingen in inkomens. Overgangen van uitkering naar werk (op minimumniveau) kunnen leiden tot kleine veranderingen in het gestandaardiseerd inkomen wanneer een kleine inkomenswinst ook nog eens – via de equivalentiefactor – gedeeld wordt door meerdere huishoudensleden. In het algemeen blijkt dit echter mee te vallen. Uit Bos et al. (1998:34) blijkt dat de veranderingen in het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen toch aanzienlijk kunnen zijn bij het vinden van werk, het verliezen van werk of de verandering van het aantal verdieners.⁹

In dit rapport is ervoor gekozen om uit te gaan van het huishoudensinkomen (zie paragraaf 2.2). Daarom gaat hier dan ook de aandacht uit naar het effect dat mobiliteit heeft op de inkomensongelijkheid van huishoudens. De meeste literatuur op het terrein van inkomensmobiliteit gaat echter uit van het individuele inkomen. Zie onder

meer de overzichtsstudie van Atkinson et al. (1992). Veranderingen die met de arbeidsmarktstatus van personen te maken hebben, hebben wel grote effecten op deze individuele inkomensmobiliteit ('earnings mobility'), maar zullen hier minder zichtbaar zijn door het gebruik van het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen.

Omdat bij inkomensmobiliteit het panelkarakter van de gegevens zeer belangrijk is, zijn de analyses in dit hoofdstuk beperkt tot de personen die gedurende de hele periode 1989-1999 in het IPO-panel voorkwamen. Personen die in de periode 1989-1999 immigreren, emigreren, opgenomen of 'ontslagen' worden uit een instelling, overlijden of geboren worden, zijn niet opgenomen in de vaste populatie die in de analyses in dit hoofdstuk wordt gebruikt. Uit SCP/CBS (2000, blz. 82-83) is bekend dat onder deze groep die niet tot de selectie behoort, relatief veel lage inkomens voorkomen. Deze selectieve uitval kan gevolgen hebben voor de gemeten inkomensmobiliteit.¹⁰ De geselecteerde groep wordt aangeduid met 'de vaste populatie'.

De berekende mate van mobiliteit hangt af van de gekozen tijdseenheid (het zogenoemde fractaleffect). Zoals gebruikelijk wordt ook hier uitgegaan van jaarlijkse gegevens, maar er zijn in principe ook kortere perioden als maanden of weken mogelijk. Wanneer de periode van de tijdseenheid langer wordt gekozen, zeg van maanden naar jaren, worden variaties in de maandinkomens niet meer aangemerkt als dynamische veranderingen maar wordt alleen nog gekeken naar één jaarbedrag.

5.2 *Het meten van inkomensmobiliteit*

Inkomensmobiliteit is een betrekkelijk nieuw begrip in de economische en sociologische theorie. De literatuur is daarom nog verre van eenduidig over de manier waarop mobiliteit moet worden gemeten en hoe de mobiliteit van verschillende perioden met elkaar moeten worden vergeleken (Fields en Ok 1996b).

Dit hoofdstuk beoogt inzicht te bieden in de mobiliteit binnen de inkomensverdeling in het algemeen en in het effect daarvan op de inkomensongelijkheid in het bijzonder. Het mobiliteitsbegrip dat gekozen wordt zal hierop aan moeten sluiten. In het algemeen wordt inkomensmobiliteit hier gedefinieerd als veranderingen in de plaats die individuen innemen in de inkomensverdeling. Personen zijn voor de beschrijving van de verdeling gerangschikt naar de hoogte van het gestandaardiseerd huishoudensinkomen. Alle personen uit een huishouden staan dus vlakbij elkaar in de rij. Er is in principe al sprake van mobiliteit als iemand één andere persoon passeert in deze verdeling, maar het is ook mogelijk om pas van mobiliteit te spreken wanneer een grotere sprong is gemaakt. De definitie van inkomensmobiliteit zal daarom verder moeten worden uitgewerkt om een hanteerbaar begrip te hebben voor empirisch onderzoek.

Laten we eens kijken naar de volgende drie overgangen van verdelingen van inkomen over twee personen, en de redenering volgen van Fields en Ok (1996b):

	inkomensverdeling periode 1	inkomensverdeling periode 2	type mobiliteit	correlatie tussen begin/ eindsituatie
I	[10.000, 30.000] →	[10.000, 30.000]	minimaal	1
II	[10.000, 30.000] →	[30.000, 10.000]	maximaal	-1
III	[10.000, 30.000] →	[20.000, 20.000]	perfect	0

De overgang in verdelingen I vertoont de kleinste mate van mobiliteit. Er is immers geen verandering in het persoonlijke inkomen van alle betrokkenen en de nieuwe positie in de verdeling is identiek aan de uitgangssituatie. Overgang I wordt daarom aangeduid met de term *minimale mobiliteit*. De correlatie tussen begin- en eindsituatie is 1: maximale positieve afhankelijkheid.

In overgang II is de verandering in de individuele inkomens groter dan die in overgang III, maar in II wordt de nieuwe positie volledig bepaald door de mogelijkheden die de uitgangssituatie biedt, terwijl in III de nieuwe positie geheel onafhankelijk is van de uitgangssituatie. In situatie II wisselen de betrokken personen van positie. De correlatie tussen begin- en eindsituatie is -1: maximale negatieve afhankelijkheid. Overgang II resulteert in gelijke inkomens over twee perioden (40.000, 40.000) zodat overgang II in deze context wordt aangeduid met de term *maximale mobiliteit*.

In overgang III is de toekomst onafhankelijk van het verleden. De correlatie tussen begin- en eindsituatie is 0: geen afhankelijkheid. Deze overgang wordt als optimaal beschouwd bij bijvoorbeeld intergenerationeel onderzoek. Proces III zegt dan bijvoorbeeld dat het inkomen van een kind onafhankelijk is van dat van de ouders, hetgeen in de literatuur wordt aangeduid met de term *perfecte mobiliteit*. Naarmate personen in een overgang van verdelingen dichter naar elkaar toe zijn gegroeid (eventueel zonder elkaar te passeren) neemt de mobiliteit in deze context toe.

Wanneer men geïnteresseerd is in het effect dat mobiliteit heeft op de ongelijkheid dan moet men indicatoren voor mobiliteit gebruiken die afhankelijk zijn van 'rerankings' ofwel afhankelijk zijn van de volgorde van personen in de verdeling. Overgang III vermindert de ongelijkheid van inkomens over twee perioden (de verdeling van het totale inkomen over twee perioden is 30.000, 50.000), overgang II minimaliseert de ongelijkheid van inkomens over twee perioden (de verdeling van het totale inkomen over twee perioden is 40.000, 40.000) en overgang I maximaliseert de ongelijkheid van inkomens over twee perioden (de verdeling van het totale inkomen over twee perioden is 20.000, 60.000). Deze drie situaties bieden ijkpunten voor de mate van mobiliteit in een inkomensverdeling.

Een tweede keuze die gemaakt moet worden is of er naast het passeren van personen in de verdeling, ook rekening moet worden gehouden met de inkomensgrootte van de sprong. Hoe groot is bijvoorbeeld de mate van mobiliteit bij de overgang:

IV: [10.000 , 30.000] → [20.000 , 60.000]

ten opzichte van overgang I. Wanneer alleen naar de volgorde van personen wordt gekeken is de mate van mobiliteit in IV even groot als die in I en is er dus sprake van minimale mobiliteit. Hetzelfde geldt wanneer men wel rekening houdt met de inkomensniveaus van de individuen maar alleen kijkt naar veranderingen in de relatieve inkomensposities. De in dit rapport gebruikte ongelijkheidsmaten meten alleen veranderingen in relatieve ongelijkheid. Dit is beargumenteerd in paragraaf 2.4. Hierdoor hebben de overgangen I en IV geen invloed op de ongelijkheid en hoeven dus qua mobiliteit in dit rapport niet van elkaar te worden onderscheiden. Dit houdt onder meer in dat een algemene inkomensgroei niet tot uitdrukking komt in het mobiliteitscijfer.¹¹

Dit rapport heeft tot doel inzicht te bieden in diverse aspecten van de inkomensongelijkheid. Het mobiliteitsbegrip dat hier wordt gekozen, zal dan ook hierop aansluiten. Daarom zullen in ieder geval 'rerankings' een verhogend effect op de te gebruiken mobiliteitsindex moeten hebben. Dat wil zeggen dat overgang II een hogere mate van mobiliteit kent dan overgang III, dat op zijn beurt weer een hogere mate van mobiliteit heeft dan overgang I.

Een eenvoudige en inzichtelijke manier om een mobiliteitsbegrip gebaseerd op 'rerankings' te onderzoeken, is te kijken naar overgangen van personen van en naar 10%-groepen in de inkomensverdeling. Paragraaf 5.3 start hier dan ook mee op het niveau van inkomensgroepen. Deze benadering kan worden verfijnd door personen een rangnummer (in de verdeling) toe te kennen om vervolgens de verandering in rangnummers te onderzoeken. In beide methoden is alleen de plaats in de inkomensverdeling relevant en niet het feitelijke inkomensniveau en de verandering daarin. Echter de inkomensniveaus, en de veranderingen daarin, hebben uiteraard wel invloed op de inkomensongelijkheid. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen daarom ook mobiliteitsindices worden gebruikt die daar wel rekening mee houden.

5.3 Inkomensmobiliteit 1989-1999

Het is belangrijk om eerst globaal inzicht te krijgen in de mate van inkomensmobiliteit in de periode 1989-1999. Daarvoor wordt ingegaan op de inkomensmobiliteit gedurende een periode van 11 jaar. Vervolgens wordt gekeken naar de verandering van de mate van inkomensmobiliteit over de jaren met behulp van een aantal mobiliteitsindices.

5.3.1 Totale inkomensmobiliteit in 1989-1999

De volgende tabellen geven telkens overgangskansen van personen tussen 10%-groepen; dit zijn tien gelijke groepen van gestandaardiseerd huishoudensinkomen.¹² Deze presentatie geeft een globaal beeld van de mate waarin personen door de inkomensverdeling schuiven. Daarbij wordt zowel het percentage personen vermeld dat

gemiddeld per jaar van 10%-groep verandert als het percentage personen dat na tien jaar van 10%-groep is veranderd. Voorts is het gemiddeld koopkrachteffect weergegeven dat met deze sprongen gepaard gaat.

Tabel 5.1 Verandering van 10%-groep in 1989-1999

	% van 10%-groep veranderd:		gemiddeld koopkrachteffect (euro)	
	na 1 jaar ^a	na 10 jaar	na 1 jaar ^a	na 10 jaar
daling van twee of meer 10%-groepen	8	26	-7260	-6670
daling van één 10%-groep	14	13	-1650	-740
dezelfde 10%-groep	53	21	260	2070
stijging van één 10%-groep	17	13	2000	4760
stijging van twee of meer 10%-groepen	8	27	6760	9230

a Gemiddelde van alle jaar-op-jaarveranderingen over 1989-1999.

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Na één jaar verblijft ruim de helft van de vaste populatie nog in dezelfde inkomensgroep (53%). Na tien jaar is iets meer dan een vijfde nog steeds of wederom in dezelfde inkomensgroep als in 1989. Ongeveer een kwart van de vaste populatie is dan meer dan één 10%-groep gezakt in de inkomensverdeling en eveneens ongeveer een kwart is juist meer dan één 10%-groep gestegen. Uit deze tabel blijkt dat er jaarlijks heel wat geschoven wordt in de inkomensverdeling. Het gaat hier zowel om kleine verschuivingen (net over de inkomensgrens van een 10%-groep heen) als grotere verschuivingen (van de onderkant van de ene 10%-groep naar de bovenkant van de volgende 10%-groep). Een persoon die zich na een jaar nog in dezelfde 10%-groep bevindt, ondervindt gemiddeld genomen een positief koopkrachteffect van EUR 260 als gevolg van de algemene welvaartsstijging. Voor degene die één 10%-groep daalt of stijgt is de gemiddelde koopkrachtsprong EUR 1650 tot EUR 2000. Wie nog verder opschuift in de verdeling ondergaat een fors effect van gemiddeld circa EUR 7000. Ook over een periode van tien jaar zijn de verhoudingen tussen de koopkrachteffecten hiermee vergelijkbaar, al vallen de effecten wat gunstiger uit door de algehele stijging van de inkomens. Ongeveer de helft van de vaste populatie ondergaat in tien jaar tijd genomen een forse koopkrachtverandering van gemiddeld EUR 6670 (voor de dalers) of gemiddeld EUR 9230 (voor de stijgers).

Tabel 5.2 geeft de kans weer dat iemand uit de ene inkomensgroep (rijen) in 1989, in 1999 in dezelfde (diagonaal), een hogere (boven de diagonaal) of een lagere (onder de diagonaal) inkomensgroep terecht komt. De kern van deze tabel wordt ook wel de *overgangsmatrix* genoemd. Zo blijkt dat van de personen die in 1989 in de zesde 10%-groep verbleven ongeveer 13% daar ook in 1999 verbleef en dat 11% van deze personen twee 10%-groepen lager uitkwam en 12% twee 10%-groepen hoger.

Tabel 5.2 Overgangen tussen 10%-groepen 1989-1999

10%-groep in 1989	10%-groep in 1999										rij totaal
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	37	16	11	8	7	5	5	4	4	5	100
2	16	25	15	12	9	9	6	4	3	1	100
3	8	17	16	14	12	12	9	6	4	2	100
4	7	10	15	14	13	13	10	9	7	3	100
5	7	8	10	14	14	12	11	11	9	4	100
6	6	7	9	11	13	13	13	12	11	6	100
7	6	6	8	10	10	12	14	14	12	8	100
8	4	5	7	9	10	11	14	14	14	12	100
9	4	4	5	6	8	9	11	16	18	18	100
10	5	2	3	4	4	6	7	11	18	41	100
kolom totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Wanneer alleen de diagonaalelementen van de overgangsmatrix zouden zijn gevuld, zou iedereen in dezelfde 10%-groep blijven en zou er sprake zijn van minimale mobiliteit. In de tabel is echter te zien dat alle cellen gevuld zijn. Dit houdt in dat alle denkbare overgangen voorkomen. Zo heeft iemand die in 1989 tot de eerste 10%-groep behoort, een kans van 37% om in 1999 ook tot de eerste 10%-groep te behoren, 16% kans om dan tot de tweede 10%-groep te behoren, enzovoort. Er is duidelijk sprake van mobiliteit. Wel is de kans om in 1999 tot dezelfde 10%-groep te behoren als in 1989 (de diagonaalelementen) het grootst. De kansen om in andere 10%-groepen dan die van 1989 terecht te komen, nemen af naarmate die 10%-groepen verder verwijderd zijn van de uitgangsgroep en dus verder van de diagonaal af liggen (in dezelfde rij). In slechts twee gevallen wordt hiervan afgeweken (bij de overgang van de derde en vierde 10%-groep naar de naastgelegen lagere groep).

Een uitzondering op dit algemene beeld zijn de overgangen van de eerste 10%-groep naar de tiende 10%-groep en omgekeerd, van de tiende 10%-groep naar de eerste 10%-groep.

De kans om in 1989 en 1999 tot dezelfde 10%-groep te behoren, is groter aan de uiteinden van de verdeling. Dit is in belangrijke mate een gevolg van de indeling. Een inkomensstijging in de hoogste 10%-groep levert geen 10%-groepwisseling op. Hetzelfde geldt voor een inkomensdaling in de laagste 10%-groep. De inkomensspreiding is in deze 10%-groepen dan ook groter dan in de tussenliggende 10%-groepen.¹³

Personen die in 1989 en 1999 tot dezelfde 10%-groep behoren, kunnen wel in de tussenliggende jaren inkomensveranderingen hebben meegemaakt. Tabel 5.3 geeft inzicht in de totale mobiliteit gedurende de onderzochte periode. Van alle personen

is voor de onderzochte periode de hoogst bereikte 10%-groep in enig jaar en de laagst bereikte 10%-groep in enig jaar aangegeven.

Tabel 5.3 Hoogste en laagste 10%-groep waartoe personen hebben behoord in de periode 1989-1999 (in procenten)

laagste 10%-groep waartoe persoon heeft behoord	hoogste 10%-groep waartoe persoon heeft behoord										diagonaal totaal	rij totaal
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	2,1	3,1	2,6	2,2	2,3	2,5	2,6	2,7	3,0	4,6		27,6
2		0,7	1,9	2,3	2,1	2,2	2,2	2,0	1,8	1,3	4,6	16,6
3			0,1	1,1	1,8	2,0	2,1	2,4	2,2	1,5	4,3	13,1
4				0,1	0,7	1,5	1,9	2,4	2,6	1,8	6,0	11,0
5					0,0	0,6	1,4	2,0	2,7	2,1	8,6	8,8
6						0,0	0,6	1,6	2,5	2,5	11,8	7,3
7							0,0	0,7	2,1	2,8	14,2	5,7
8								0,1	1,2	3,1	15,5	4,4
9									0,2	3,2	16,4	3,4
10										2,3	13,1	2,3
kolom totaal											5,6	100
		2,1	3,7	4,7	5,6	6,9	8,9	10,9	13,8	18,3	25,2	

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Op de diagonaal staat het percentage personen dat gedurende de hele periode 1989-1999 niet van 10%-groep is veranderd. Zo verkeerde bijvoorbeeld 2,1% van de bevolking gedurende de hele periode in de laagste 10%-groep. Het totaal van deze 'blijvers' blijkt een zeer kleine groep te zijn, namelijk 5,6% (onderaan in de kolom 'diagonaal totaal'). In combinatie met tabel 5.1 blijkt dus dat zo'n 15% van de bevolking (21 - 5,6) wel inkomensmobiliteit ervaart, maar na tien jaar weer terug is bij af.

In de cellen boven de diagonaal staat het percentage personen dat wel van 10%-groep veranderde. De omvang van bijvoorbeeld de groep waarvan het inkomen varieerde van 10%-groep 1 tot en met 10%-groep 3 is 2,6%. Voor ruim 13% van de personen is de mobiliteit in de betrokken periode beperkt gebleven tot één naastgelegen 10%-groep en ruim 16% heeft verschuivingen over totaal twee 10%-groepen meegemaakt (zie weer de kolom 'diagonaal totaal'). Dit betekent dat bij ongeveer 35% van de personen de afstand tussen het laagste en het hoogste jaarinkomen in de onderzochte periode hooguit twee inkomensgroepen bedraagt.

Verder heeft in tien jaar bijna 28% van de Nederlanders ooit behoort tot de laagste 10%-groep en 25% tot de hoogste 10%-groep. 'Armoede' wordt dus, in de vaste populatie, ongeveer net zo breed beleefd als 'rijkdom'.¹⁴

Zoals eerder vermeld kan inkomensmobiliteit geconcentreerd zijn in een bepaald gedeelte van de inkomensverdeling. Wanneer personen zich beneden een bepaalde

grens in de inkomensverdeling bewegen kan dit duiden op een situatie van financiële onzekerheid en daarmee op een problematische situatie. Het is daarom van belang om na te gaan hoelang personen in een bepaald gebied van de inkomensverdeling verblijven. Om hier enig zicht op te krijgen zijn in tabel 5.4 personen ingedeeld in 10%-groepen van het gemiddeld inkomen over de totale periode 1989-1999. In de tabel wordt aangegeven welk tijdsaandeel zij gemiddeld genomen in de verschillende 10%-groepen van de afzonderlijke jaren hebben doorgebracht. Zo geeft het getal in cel 1,1 aan dat personen die op basis van hun gemiddeld inkomen in de periode 1989-1999 in de eerste 10%-groep thuishoren, gemiddeld 63% van de tijd in de eerste 10%-groep hebben doorgebracht.

Tabel 5.4 Tijd doorgebracht in 10%-groepen (op jaarbasis) voor personen ingedeeld naar gemiddeld inkomen over de periode 1989-1999 (in procenten)

10%-groep van gemiddeld gestandaardiseerd besteedbaar inkomen over 1989-1999	tijdsaandeel doorgebracht in de 10%-groep op jaarbasis										rij totaal
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	63	27	4	2	1	1	1	0	0	0	100
2	15	42	28	8	4	2	1	1	0	0	100
3	7	16	33	24	10	5	3	1	1	0	100
4	5	7	17	29	21	10	5	3	1	1	100
5	3	4	9	18	28	20	10	5	2	1	100
6	2	2	5	10	19	28	19	11	4	1	100
7	2	1	2	5	10	20	29	19	10	3	100
8	1	1	1	2	5	10	22	32	20	6	100
9	1	0	1	1	2	4	9	23	41	18	100
10	1	0	0	0	1	1	2	5	20	70	100
kolom totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

De grootste massa van tabel 5.4 ligt rond de diagonaal. Dit geeft aan dat grote fluctuaties slechts incidenteel voorkomen. Uit de eerder gepresenteerde tabel 5.3 blijkt dat slechts zo'n 2% van de populatie in de periode 1989-1999 voortdurend tot de eerste 10%-groep behoort en bijna 28% ooit in die periode tot die 10%-groep heeft behoord. Dit geeft de indruk van een grote inkomensmobiliteit, ook onder de laagste inkomensgroep. Echter, het is maar de vraag welk deel van die 28% ook over de hele periode gezien tot de laagste inkomens behoort. Uit tabel 5.4 blijkt dat personen die gezien het inkomen over de gehele periode 1989-1999 tot de eerste 10%-groep moeten worden gerekend, gemiddeld 90% van de tijd (63% + 27%) hebben doorgebracht in de eerste twee 10%-groepen. Zij kennen beduidend minder beweging in hun inkomenspositie dan hogere inkomensgroepen. Hier hebben we uiteraard ook

te maken met een randeffect omdat dalers in de laagste inkomensgroep per definitie niet meer van inkomensgroep kunnen verwisselen.

Bij deze indeling blijkt ook dat de mobiliteit bij de topinkomens kleiner is dan bij de middeninkomens. Dit heeft wederom te maken met het feit dat men niet hoger kan eindigen dan de hoogste 10%-groep.

5.3.2 Verandering in de inkomensmobiliteit

In deze paragraaf wordt ingegaan op verandering in de mate van mobiliteit. Ingegaan wordt op de vraag of de mate van inkomensmobiliteit aan het begin van de jaren negentig anders is dan aan het eind van de jaren negentig. Om de mobiliteit in verschillende perioden goed te kunnen vergelijken zijn mobiliteitsindices nodig. Iedere poging echter, om de hele inkomensverdeling en veranderingen daarin samen te vatten in een enkel getal gaat samen met een verlies aan informatie. Vanwege de extra tijdsdimensie is dit voor mobiliteitsindices nog pregnanter dan voor ongelijkheidsmaten (Shorrocks 1978). Verschillende indices leggen het accent op verschillende aspecten van de inkomensverdeling en de inkomensmobiliteit en resulteren daardoor in verschillende uitkomsten. In deze paragraaf wordt daarom ingegaan op een aantal eenvoudige mobiliteitsindices die een nauwe relatie hebben met de overgangsmatrix, die is besproken in paragraaf 5.3.1.

Voor een beter begrip van de mate van mobiliteit wordt naast de mobiliteit in de betreffende jaren ook de waarde van de mobiliteitsindices voor extreme situaties gegeven: die van perfecte mobiliteit en die van maximale mobiliteit. Bij perfecte mobiliteit gaat het om een volstrekt willekeurig proces, waarbij elke persoon een gelijke kans heeft om in een bepaalde 10%-groep terecht te komen. De kans op een bepaalde positie in het laatste jaar is onafhankelijk van de positie in het eerste jaar. Met andere woorden: de toekomst is onafhankelijk van het verleden. De waarden van alle cellen in de overgangsmatrix zouden dan even groot zijn, namelijk 1%. Bij zo'n willekeurig proces blijft 10% van de populatie in dezelfde 10%-groep.¹⁵

Maximale mobiliteit komt overeen met een situatie waarin de positie van personen wordt gespiegeld ten opzichte van de mediaan: de laagste inkomensgroep in het ene jaar wordt de hoogste inkomensgroep in het andere jaar, de een na laagste inkomensgroep in het ene jaar wordt de een na hoogste inkomensgroep in het andere jaar, enzovoort. In het geval van maximale mobiliteit is iedereen gemiddeld genomen over de twee perioden gelijk af.

In tabel 5.5 zijn twee mobiliteitsmaten weergegeven. De eerste maat van mobiliteit is het aandeel van de bevolking dat van 10%-groep verandert in een bepaalde periode. Hierin worden dus alle veranderingen in gelijke mate meegeteld. De tweede maat geeft de gemiddelde spronggrootte. De sprongen kunnen worden gemeten door de relatieve plaatsen in de inkomensverdelingen met elkaar te vergelijken en vervolgens van elkaar af te trekken.

De twee genoemde maten kennen een even grote waarde toe aan opwaartse mobi-

liteit als aan neerwaartse mobiliteit. Om enig inzicht te bieden in verschillen tussen opwaartse en neerwaartse mobiliteit, zijn de aandelen met opwaartse en neerwaartse mobiliteit afzonderlijk aangegeven. Dit geldt ook voor de gemiddelde spronggrootte van alleen de opwaartse sprongen, respectievelijk de neerwaartse sprongen. De gemiddelde spronggrootte is berekend op basis van de gemiddelde procentuele verandering van personen in de inkomensverdeling. Zo geeft de waarde 9 voor de gemiddelde opwaartse spronggrootte in de periode 1989-1990 aan dat opwaarts mobiele gemiddeld 9 procentpunt omhoog schuiven in de inkomensverdeling.

Tabel 5.5 Mobiliteit 1989-1999

	89-90	90-91	91-92	92-93	93-94	94-95	95-96	96-97	97-98	98-99	gemid. per jaar 89-99 ^a	theoretische waarde bij perfecte mobiliteit	theoretische waarde bij maximale mobiliteit	
op basis van 10%-groepen														
aandeel dat verandert	50	47	46	46	47	47	46	48	47	47	47	79	90	100
waarvan opwaarts	27	25	24	25	25	24	25	25	25	25	25	40	45	50
waarvan neerwaarts	24	22	21	21	23	23	21	23	22	22	22	39	45	50
op basis van procentuele verschuiving														
gemiddelde spronggrootte ^b	9	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	22	33	50
waarvan opwaarts ^b	9	8	8	7	8	9	7	9	8	7	8	23	33	50
waarvan neerwaarts ^b	9	9	8	9	8	8	9	8	9	9	9	22	33	50

a Hierbij worden de verdelingen van 1989 en 1999 met elkaar vergeleken.

b Gemiddelde spronggrootte weergegeven in procentpunten van het aantal opgeschoven plaatsen in de inkomensverdeling.

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-berekening

Na tien jaar tijd is 79% van de populatie veranderd van 10%-groep. Uit de jaar-op-jaarmutaties in de periode 1989-1999 blijkt dat gemiddeld 47% in het volgende jaar tot een andere 10%-groep behoort. Niet verwonderlijk is dat de mobiliteit toeneemt naarmate de beschouwde periode langer is. Na tien jaar is de mobiliteit echter nog wel enigszins verwijderd van maximale mobiliteit.

Personen zijn van het ene jaar op het andere jaar gemiddeld 8 procentpunten opgeschoven in de inkomensverdeling. In 1999 bevinden personen zich gemiddeld 22 procentpunten verwijderd van waar zij in 1989 waren. Het aandeel dat zich opwaarts beweegt is steeds iets groter dan het aandeel dat zich neerwaarts beweegt. Dit hangt ermee samen dat de opwaartse sprongen over het algemeen iets kleiner zijn dan de neerwaartse sprongen.

Verder komt uit deze tabel naar voren dat volgens deze vrij globale maatstaven de jaar-op-jaarmobiliteit nauwelijks veranderd is in de negentiger jaren.

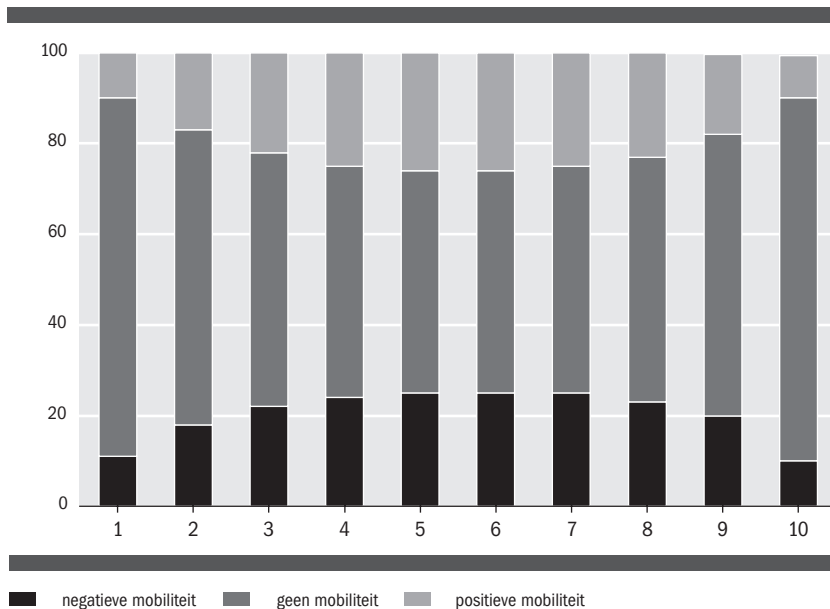
5.4 Inkomensmobiliteit van bevolkingsgroepen

In deze paragraaf wordt ingegaan op verschillen in mobiliteit voor personen met verschillende kenmerken. In het algemeen blijkt dat ruim 60% van de personen in een bepaald jaar minder dan 5 procentpunten verwijderd is van de plaats die zij hebben in de inkomensverdeling van het voorafgaande jaar. Voor 20% geldt dat zij van het ene op het andere jaar meer dan 5 procentpunten stijgen in de inkomensverdeling, terwijl eveneens voor 20% geldt dat zij meer dan 5 procentpunten dalen. Er zijn ook grotere sprongen mogelijk. Het is zelfs zo dat 4% van de populatie in één jaar een sprong maakt waarbij meer dan 35% van de bevolking wordt gepasseerd, waarvan de helft in positieve en de helft in negatieve richting (zie de tabel in bijlage D).

Figuur 5.1 geeft de mobiliteit van personen naar verschillende achtergrondkenmerken. Mobiliteit wordt hierbij niet meer afgebakend als wisseling van 10%-groep, maar als het passeren van meer dan 5% van de bevolking. Tot de groep 'geen mobiliteit' behoort dus iedereen die van het ene op het andere jaar minder dan 5 procentpunten is opgeschoven in de inkomensverdeling, in positieve dan wel negatieve richting. Boven in de figuren staan de stijgers, onderin de dalers.

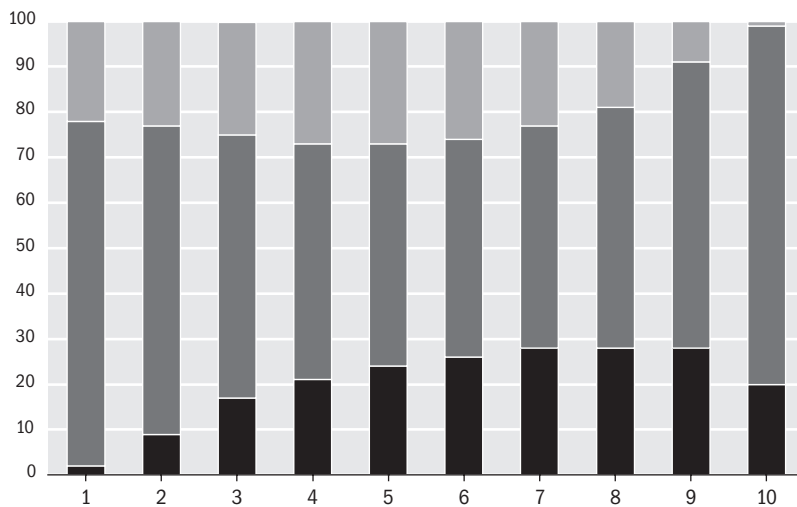
Bij de indeling naar 10%-groep van de verdeling van het totale inkomen over 1989-1999 blijkt dat de grootste mate van mobiliteit zich afspeelt in het midden van die verdeling. Boven in (respectievelijk onder in) de verdeling van het totale inkomen komen immers alleen degenen terecht die maar één kant uitkunnen (zie ook tabel 5.4).

Figuur 5.1a Individuele verschuivingen in de inkomensverdeling van jaar op jaar in de periode 1989-1999 van personen in 10%-groepen van het totale inkomen

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

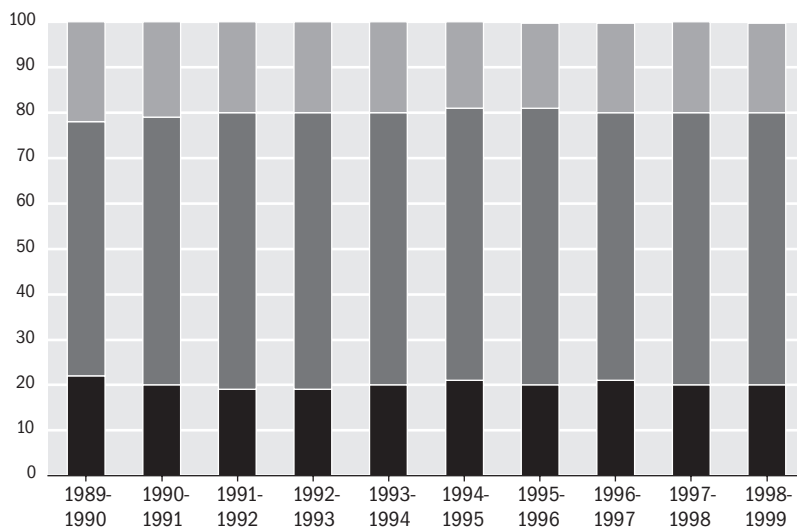
Figuur 5.1b Individuele verschuivingen in de inkomensverdeling van jaar op jaar in de periode 1989-1999 van personen in 10%-groepen van het inkomen in het voorgaande jaar

■ negatieve mobiliteit ■ geen mobiliteit ■ positieve mobiliteit

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Figuur 5.1c Individuele verschuivingen van personen in de inkomensverdeling van jaar op jaar, in de periode 1989-1999

■ negatieve mobiliteit ■ geen mobiliteit ■ positieve mobiliteit

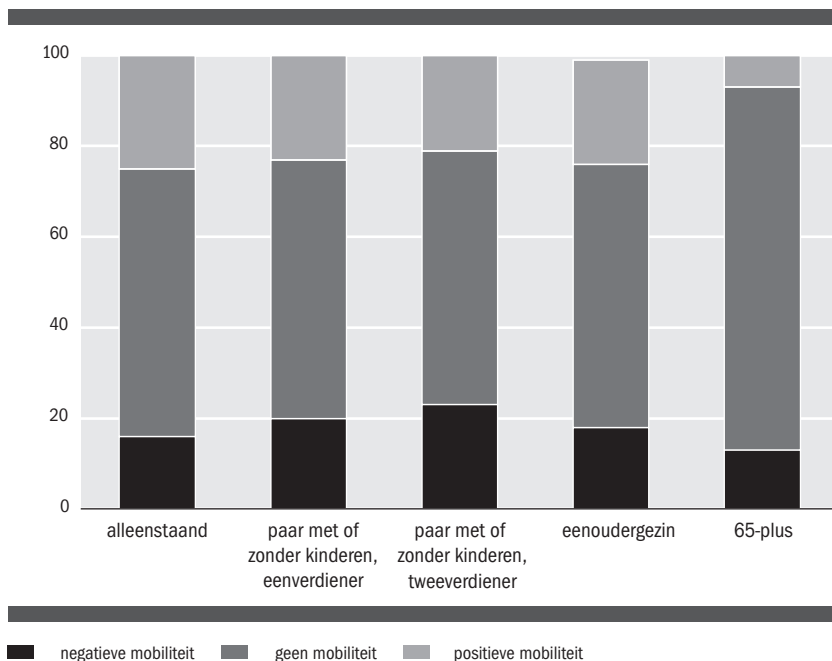
Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

De indeling naar 10%-groep van de inkomensverdeling van het voorgaande jaar laat uiteraard zien dat mensen onder in die verdeling nauwelijks verder kunnen zakken terwijl mensen boven in de verdeling nauwelijks verder kunnen stijgen. Wederom is de mobiliteit het grootst in het midden van de verdeling.

De afzonderlijke jaren laten, zoals verwacht na tabel 5.5, weinig verschillen zien. Bij de indeling naar huishoudenssamenstelling zien we echter grote verschillen in mobiliteit. De 65-plus huishoudens hebben een veel lagere inkomensmobiliteit: 84% van de oudere alleenstaanden en 78% van de oudere paren verschuiven hooguit 5 procentpunten in de inkomensverdeling. Verder komt onder 65-plussers iets vaker negatieve dan positieve mobiliteit voor. Werkende alleenstaanden daarentegen hebben vaker te maken met positieve mobiliteit dan met negatieve mobiliteit. Dit hangt waarschijnlijk samen met hun levensloop en de daarmee samenhangende inkomenspositie: alleenstaanden behoren vaker tot de eerste 10%-groep dan paren met of zonder kinderen.

Verder lijken de eenverdieners en de eenoudergezinnen met inkomen uit arbeid ook iets meer mogelijkheden te hebben tot positieve inkomensmobiliteit dan de tweeverdieners. De tweeverdieners hebben de mogelijkheid tot een dubbel inkomen immers reeds benut.¹⁶ Daarnaast komen onder alleenstaanden en eenoudergezinnen bepaalde gebeurtenissen die een negatieve mobiliteit kunnen 'veroorzaken' niet of

Figuur 5.1d Individuele verschuivingen in de inkomensverdeling van jaar op jaar in de periode 1989-1999 van personen naar gezinssamenstelling

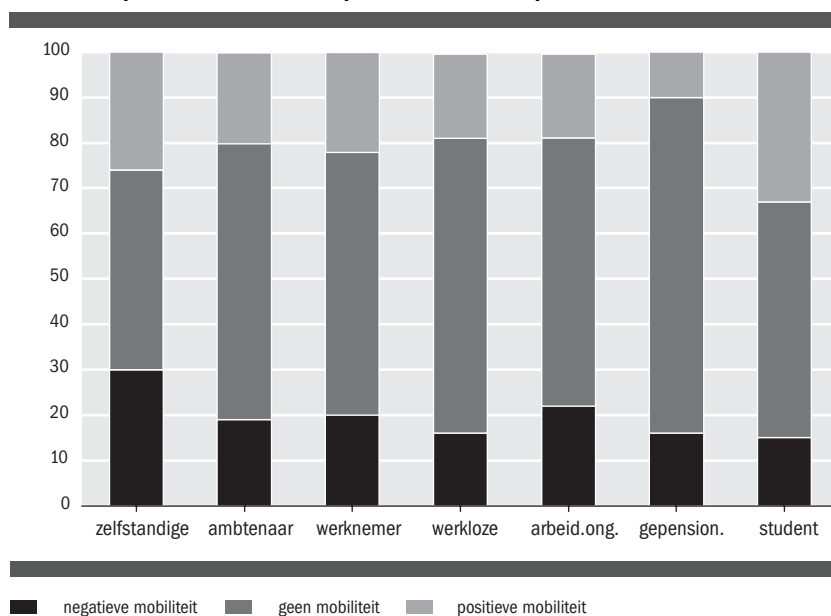

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

veel minder vaak voor, zoals echtscheiding en de geboorte van een kind (zie verder ook tabel 5.6).

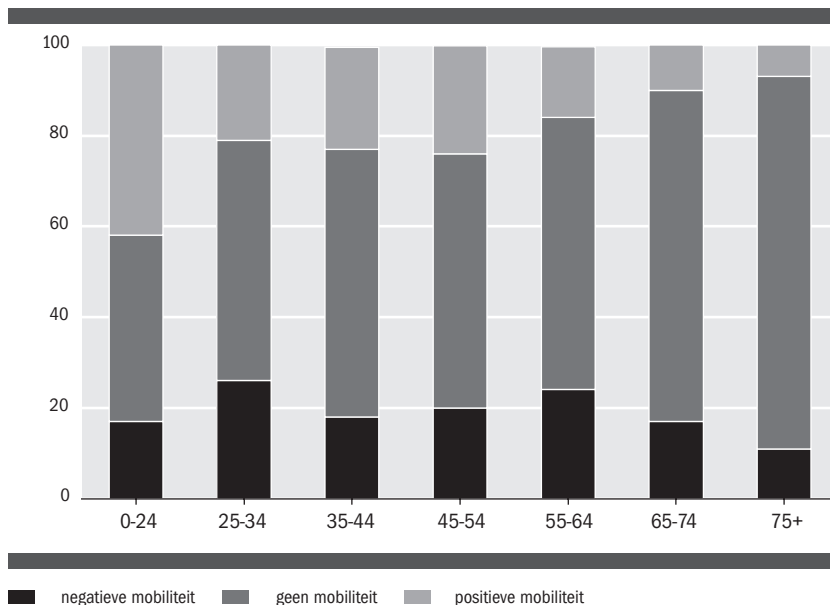
Naar sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden valt op dat zelfstandigen een zeer hoge mate van mobiliteit kennen. Slechts 44% heeft een mobiliteit van minder dan 5 procentpunten. Ambtenaren en werknemers vertonen allebei het algemene beeld. Ook wanneer het hoofd een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering heeft is de mate van inkomensmobiliteit vrij gemiddeld. Wanneer het hoofd een pensioenuitkering heeft, is de mobiliteit relatief laag. Daarentegen zijn er veel studenten (WSF) met positieve inkomensmobiliteit.

Figuur 5.1e Individuele verschuivingen in de inkomensverdeling van jaar op jaar in de periode 1989-1999 van personen naar beroep

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Figuur 5.1f Individuele verschuivingen in de inkomensverdeling van jaar op jaar in de periode 1989-1999 van personen naar leeftijd

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Naar leeftijd van het hoofd ingedeeld, blijkt duidelijk het grote aantal positieve verschuivingen onder de jongsten (deels het effect van studenten) en de relatief stabiel gesitueerde ouderen. Het relatief grotere aantal dalers onder de 25-34-jarigen heeft onder meer verband met de geboorte van kinderen, waardoor enerzijds de huishoudensomvang toeneemt en dus het gestandaardiseerd inkomen afneemt en anderzijds er mogelijk een afname is in de arbeidsparticipatie van het huishouden.

5.5 Gebeurtenissen en maatschappelijke trends

Inkomensmobiliteit ontstaat niet zomaar. Er zijn twee belangrijke groepen van oorzaken aan te wijzen. Ten eerste kunnen er gebeurtenissen zijn in het eigen huishouden. Ten tweede kunnen de inkomens van andere huishoudens veranderen. Beide type gebeurtenissen kunnen onder invloed staan van maatschappelijke trends.

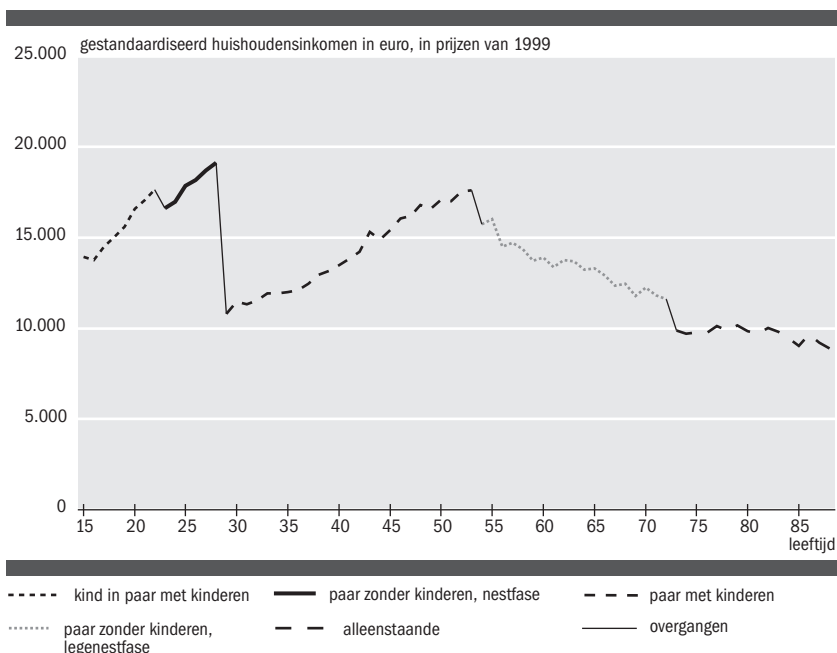
In het eigen huishouden kan de huishoudenssamenstelling wijzigen met gevolgen voor de kosten en mogelijk ook voor de inkomsten van het huishouden als geheel. Naast de samenstelling kan ook het inkomen van (een van de leden van) het huishouden zelf veranderen. Wanneer zich zulke veranderingen voordoen zal het huishouden waarschijnlijk een andere plaats in de inkomensverdeling gaan innemen. Maar wanneer één huishouden stijgt in de inkomensverdeling zal er ook (tenminste) één ander huishouden dalen in de inkomensverdeling. Inkomensmobiliteit kan dus ook ontstaan wanneer andere huishoudens van positie veranderen. Dit is in sterke mate het geval bij maatschappelijke trends, die verschillend uitwerken op individuele

huishoudens. Zo kan onder invloed van de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen het ene huishouden een tweeverdienershuishouden worden en het ander niet. Het ongewijzigde eenverdienershuishouden zal dan wel degelijk de opmars van het tweeverdienershuishouden ondervinden doordat het door deze tweeverdieners wordt gepasseerd. Met name deze laatste beweging maakt inkomensmobiliteit tot een moeilijk analyseerbare grootheid. In deze paragraaf wordt een poging gedaan enige verheldering te brengen in de oorzaken van inkomensmobiliteit. Eerst komen de individuele gebeurtenissen aan bod. Vervolgens wordt door middel van enkele illustraties aangegeven hoe de inkomensmobiliteit wordt beïnvloed door maatschappelijke trends.

5.5.1 Mobiliteit door gebeurtenissen in het eigen huishouden

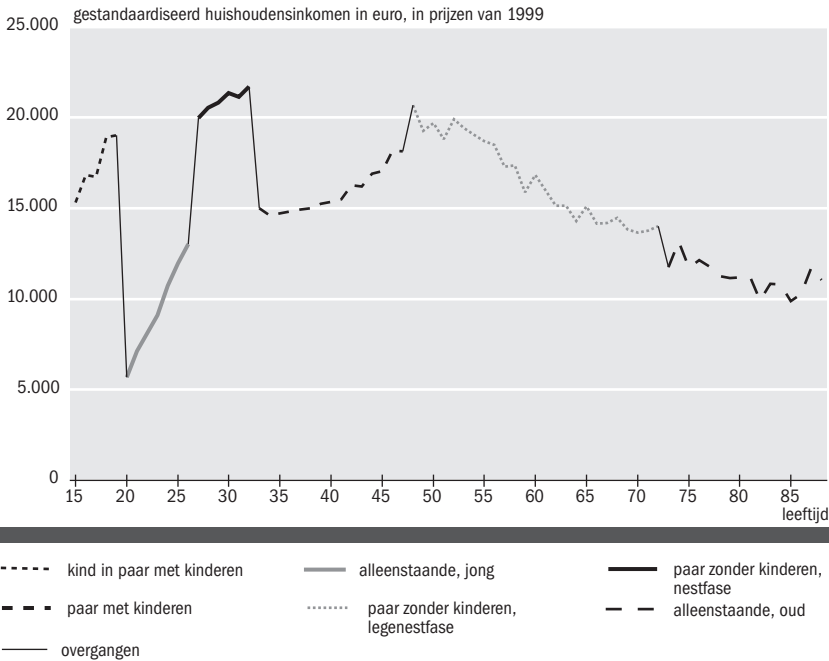
Inkomen wordt voor een belangrijk deel bepaald door het aantal verdieners in een huishouden en de trede van de carrièreladder waarop die verdieners op dat moment staan. Zo ontstaat een individueel leeftijd-inkomensprofiel dat voor een groot deel van de bevolking ongeveer het patroon volgt dat in figuur 5.2 is aangegeven. Deze figuur geeft het mediane gestandaardiseerd inkomen weer van het huishoudentype dat het meeste voorkomt bij een bepaalde leeftijd. Figuur 5.2a geeft het beeld voor 1989, figuur 5.2b voor 1999. Zo zijn personen van 40 jaar meestal hoofd of partner in een huishouden met kinderen, terwijl personen van 60 jaar juist vaak hoofd of part-

Figuur 5.2a Het individuele leeftijd-inkomensprofiel naar huishoudentype in 1989

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Figuur 5.2b Het individuele leeftijd-inkomensprofiel naar huishoudenstype in 1999

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

ner zijn in een kinderloos huishouden. Het resultaat is een leeftijd-inkomensprofiel op groepsniveau. De sprongen geven dus inkomensverschillen tussen twee groepen weer en hebben nadrukkelijk geen betrekking op individuele veranderingen. Zo was de koopkracht van het meest voorkomende type op 28-jarige leeftijd (paar zonder kinderen) in 1989 gemiddeld 8.300 euro hoger dan het meest voorkomende type op 29-jarige leeftijd (paar met kinderen).

De meeste personen jonger dan twintig jaar zijn kind in een twee-oudergezin. Het gestandaardiseerd inkomensniveau van het kind hangt in belangrijke mate samen met het inkomen van de ouders. De ouders komen naarmate het kind ouder wordt over het algemeen ook steeds hoger op de carrièreladder. Wanneer dat kind op eigen benen gaat staan is de inkomensdaling dan ook groot. Deze daling is in 1999 veel sterker dan in 1989. Deels komt dit doordat de overgang van het ene type huishouden in het andere type huishouden in 1999 zich bij een jongere leeftijd voordoet en deels heeft dit te maken met het aantal verdieners in het eigen huishouden van het uitwonende kind. Tegenwoordig geldt voor steeds meer jongeren dat er na het verlaten van het ouderlijk huis eerst een periode als alleenstaande wordt doorgemaakt. Dit is in de figuur voor 1999 ook zichtbaar. In 1989 is dit niet het meest voorkomende huishoudenstype onder jongeren, hetgeen moet worden toegeschreven aan het gering aantal jaren dat men jong en alleenstaand is of het geringe aantal personen dat jong en alleenstaand is.

Op het moment dat de jonge alleenstaande uit 1999 huwt of gaat samenwonen vindt een forse inkomensstijging plaats. Onder jonge paren zonder kinderen komen vaker de zogenaamde dubbelverdieners voor (Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). Ook het gestandaardiseerd inkomen heeft dan een forse impuls gekregen doordat het inkomen fors toeneemt, terwijl de kosten (uitgedrukt in de equivalentiefactor) veel minder stijgen vanwege schaalvoordelen. Op het moment dat er kinderen komen gaat in veel gevallen een van de partners minder werken en nemen ook de kosten van het huishouden toe. De kinderbijslag vergoedt slechts een fractie van de kosten van kinderen (SCP/CBS 1998: 51-72). Deze factoren hebben beide een daling van het gestandaardiseerd inkomen tot gevolg: het zogenaamde gezinsdal (NGR 2001: 62). Wanneer de kinderen het huishouden verlaten en de ouders weer met z'n tweeën een huishouden voeren, verandert het gestandaardiseerd inkomen weer wat. Het blijft dan nog een tijdje stabiel maar zet op een gegeven moment een dalende trend in. Doordat een van beide of beide partners (al dan niet vervroegd) met pensioen gaat, daalt het inkomen en wordt het inkomen al snel lager dan in het 'gezinsdal'.

De sprongen op groepsniveau, zoals in deze figuren, zijn over het algemeen veel groter dan de sprongen die op individueel niveau worden gemaakt. Dit is het duidelijkst bij de overgang van een paar zonder kinderen naar een paar met kinderen. Ten eerste zijn het vaak de tweeverdieners met een hoog inkomen die geen of op latere leeftijd kinderen krijgen (Hooghiemstra 1997). Zij komen dus veelvuldig voor onder de paren zonder kinderen maar minder vaak onder de jonge paren met kinderen. Ten tweede hebben paren met kinderen gemiddeld meer dan één kind, hetgeen de equivalentiefactor vergroot en dus het gestandaardiseerd inkomen verlaagt.

Ook de grote sprong van de thuiswonende jongere naar de status van een alleenstaande (in 1999) is hier mede aan toe te schrijven. Klaus (2000) vond dat niet-werkende jongeren op latere leeftijd gaan samenwonen of huwen dan werkende jongeren. Hierdoor betreft het inkomen van de jonge alleenstaande in de figuur vaker het inkomen van niet-werkenden, hetgeen de sprong waarschijnlijk vergroot.

In tabel 5.6 is de mobiliteit weergegeven die het gevolg is van bepaalde gebeurtenissen. Van personen die een bepaalde gebeurtenis meemaken is het aandeel aangegeven dat wordt geconfronteerd met negatieve, positieve of geen mobiliteit. Maar eerst wordt de mediaan gegeven van de inkomensverandering, de koopkrachtverandering en de positieverandering in de inkomensverdeling van personen die de betreffende gebeurtenis meemaken.¹⁷

Om verschillende redenen mag er echter niet worden geconcludeerd dat zo'n inkomensverandering het gevolg is van de betreffende gebeurtenis. Er kan sprake zijn van een schijnrelatie of een andere causaliteitsrichting. Een schijnrelatie kan optreden als de invloed van verschillende gebeurtenissen 'tegelijktijd' wordt gemeten of als er een invloed is van een niet-gemeten variabele die wordt opgepikt door een wel gemeten variabele.¹⁸ Wanneer relevante gebeurtenissen tegelijktijd worden gemeten is moeilijk vast te stellen welke gebeurtenis als eigenlijke oorzaak

kan worden aangemerkt. Daarnaast kunnen er niet-gemeten gebeurtenissen zijn die het inkomen veranderen en daarmee inkomensmobiliteit veroorzaken. Hierbij kan gedacht worden aan promotie of baanverandering van een van de huishoudensleden of aan het ontvangen van een erfenis of andersoortig eenmalig inkomen. Voorts doet zich hier een causaliteitsvraagstuk voor. De betreffende gebeurtenis kan immers ook verband houden met de financiële positie zelf. Zo krijgen vrouwen met een hoger inkomen vaak later hun eerste kind dan vrouwen met een lager inkomen (Klaus 2000).

De tabel dient als volgt te worden gelezen. Van de personen heeft bijvoorbeeld 1% te maken met huwelijk of samenwonen. Dit valt bij hen samen met een mediane inkomensverandering van 86% (maar het een hoeft niet de oorzaak van het ander te zijn). De mediane koopkrachtverandering is met 32% lager, omdat nu ook de toegenomen kosten van het huishouden zijn verrekend (standaardisatiefactor). De mediane verplaatsing in de inkomensverdeling bedraagt 18%. Van de personen die trouwen of gaan samenwonen ondervindt 16% een achteruitgang van de koopkracht, 16% bemerkt geen effect en 68% gaat erop vooruit.

Bij ruwweg 20% van de huishoudens treedt minstens een van de onderzochte gebeurtenissen op. Ongeveer de helft hiervan hangt samen met de komst of het vertrek van een of meer kinderen, waarbij de gevolgen voor zowel het ouderlijk huishouden als voor het kind zijn verdisconteerd.

De richting van de mobiliteit bij de verschillende gebeurtenissen voldoet aan de verwachtingen (zie de laatste drie kolommen). Uitbreiding van het huishouden leidt tot een positieve mobiliteit wanneer de toegevoegde persoon een eigen inkomen heeft doordat in dat geval de baten doorgaans hoger uitvallen dan de kosten. Dit doet zich in het bijzonder voor bij huwen/samenwonen: 68% van de gevallen heeft te maken met positieve mobiliteit. Onder jonge alleenstaanden die huwen of gaan samenwonen ondervindt een nog groter deel een positieve inkomensmobiliteit (77%). Het inkomen is na het huwen of samenwonen bijna twee keer zo hoog als voor de gebeurtenis. Dit hogere inkomen moet ook met meer personen gedeeld worden, zodat de koopkracht gemiddeld ongeveer eenderde is toegenomen. Met deze toegenomen koopkracht schuiven zij gemiddeld ruim twee 10%-groepen op in de verdeling van het gestandaardiseerd inkomen.

De geboorte van een kind leidt vrijwel nooit (5%) tot een verbetering op de inkomensladder. Ongeveer tweederde van de huishoudens ondervindt een benedenwaartse beweging op deze ladder en een kleine éénderde blijft op dezelfde trede staan. De verschuivingen zijn veel scherper wanneer het om het eerste kind gaat: ruim 80% van de huishoudens daalt dan af op de inkomensladder. Het koopkrachtverlies komt bij de geboorte van een kind gemiddeld uit op 11%, maar is 16% wanneer het eerste kind in het gezin verschijnt. De terugkeer van een kind in het gezin levert in verhouding weinig mobiliteit op voor het ontvangende gezin.

Tabel 5.6 Inkomensmobiliteit^a in relatie met gebeurtenissen in het eigen huishouden, 1989-1999 (inclusief overlap)

	huishouden met gebeurtenis	mate van verandering (%)			aandeel dat in koopkracht verandert		
		verandering (%) in inkomen ^e	verandering in koopkracht ^f	mediane positie verandering	neerwaarts	opwaarts	
		(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5) (6)
uitbreiding huishouden							
huwelijk/samenwonen	1	86	32	18	16	16	68
voor alleenstaanden tot 35 jaar	1	95	36	23	11	12	77
een kind meer in het huishouden ^b	4	3	-9	-7	58	30	12
geboorte kind	2	1	-11	-9	67	28	5
geboorte eerste kind	1	0	-16	-13	82	15	3
kind keert terug naar ouderlijk huishouden ^b	2	3	3	1	16	59	25
verkleining huishouden							
overlijden partner/(echt)scheiding	1	-41	-18	-11	60	20	20
naar alleenstaande tot 45 jaar ^d	0	-48	-4	-2	47	14	39
naar eenoudergezin tot 45 jaar ^d	0	-42	-30	-19	70	16	14
een kind minder in het huishouden ^c	4	-19	-5	-3	46	34	20
kind verlaat het ouderlijk huishouden ^c	1	-47	-22	-18	70	15	16
verandering aantal verdieners bij paren							
van 0 verdieners naar 1 verdieners	1	8	8	2	13	50	37
van 0 verdieners naar 2 verdieners	0	20	20	11	11	26	63
van 1 verdieners naar 0 verdieners	1	-6	-6	-4	47	41	12
van 1 verdieners naar 2 verdieners	3	10	8	5	13	40	47
van 2 verdieners naar 0 verdieners	0	-18	-17	-10	69	19	11
van 2 verdieners naar 1 verdieners	2	-5	-5	-4	48	39	13

a Er is sprake van negatieve inkomensmobiliteit als het huishouden meer dan 5 procentpunten is gedaald in plaatsen in de inkomensverdeling, er is sprake van positieve inkomensmobiliteit als het huishouden meer dan 5 procentpunten is gestegen, in andere gevallen is er sprake van geen inkomensmobiliteit.

b Bij de gebeurtenis 'een kind meer in het huishouden' wordt de inkomensmobiliteit van het ouderlijke huishouden weergegeven (is inclusief geboorte kind), bij de gebeurtenis 'kind keert terug in het ouderlijk huishouden' wordt de inkomensmobiliteit van het kind gegeven. Bij de laatste gebeurtenis kan het er in de praktijk ook op neerkomen dat de (bejaarde) ouder bij het (volwassen) kind in gaat wonen.

c Bij de gebeurtenis 'een kind minder in het huishouden' wordt de inkomensmobiliteit van het ouderlijke huishouden weergegeven (is inclusief overlijden kind), bij de gebeurtenis 'kind verlaat het ouderlijk huishouden' wordt de inkomensmobiliteit van het kind gegeven.

d Voor de gebeurtenis bestond het huishouden uit een paar met kinderen.

e De mediane verandering in het ongestandaardiseerd inkomen.

f De mediane verandering in het gestandaardiseerd inkomen.

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Een verkleining van het huishouden valt veelal samen met een verlaging van het inkomen. Het sterkst doet zich dit gelden bij kinderen die het ouderlijk huishouden verlaten en op eigen benen gaan staan: 70% van hen ondervindt een negatieve inkomensmobiliteit. Het vertrekkende kind zakt met een gemiddelde koopkrachtdaling van ruim 20% bijna 20%-procentpunt in de inkomensverdeling. Het achterblijvende huishouden ondervindt iets minder gevolgen in termen van koopkracht en positieverandering, maar deze gevolgen zijn doorgaans wel negatief voor het betrokken huishouden. De mediane inkomensachteruitgang is 19%. Uiteraard dalen de kosten van het achterblijvende huishouden ook, maar per saldo resteert toch nog een koopkrachtdaling van 5%. Bijna de helft van de huishoudens daalt op de inkomensladder wanneer een kind het ouderlijk huishouden vaarwel zegt en slechts een vijfde stijgt op deze ladder.

Ook bij echtscheiding of overlijden van de partner komt een daling in de inkomenspositie in meer dan de helft van de gevallen voor. Alhoewel de inkomensdaling niet veel verschilt tussen een overblijvend eenoudergezin of een overblijvende alleenstaande, komt een eenoudergezin er toch aanzienlijk slechter vanaf. Het achterblijvende eenoudergezin moet het inkomen met meer personen delen. Voor hen is de mediane koopkrachtdaling 30%, terwijl de mediane vertrekkende partner als alleenstaande slechts 4% aan koopkracht inlevert (kolom 2).

Wanneer hoofd of partner werk vindt of verliest blijft een groot deel (zo'n 40 à 50%) in de buurt van de oude plek in de inkomensverdeling. Bij het vinden van werk zijn zoals verwacht meer stijgers dan dalers, terwijl dit bij het verliezen van werk juist omgekeerd is. De mediane verschuivingen zijn om en nabij de 5 procentpunt. Dat is in verhouding tot de mobiliteit die het gevolg is van veranderingen in huishoudenssamenstelling niet erg groot. Met name bij de overgangen van geen verdiener naar eenverdiener (en omgekeerd) zal in veel gevallen een uitkering worden vervangen door inkomen uit arbeid (of omgekeerd), hetgeen kennelijk niet al te grote veranderingen in het gestandaardiseerd inkomen teweeg brengt. Wanneer beide partners in een zeker jaar werk vinden of verliezen is de mobiliteit ook twee keer zo groot.

Zoals eerder is gezegd hoeft de verschuiving in de inkomensverdeling niet direct een gevolg te zijn van een waargenomen gebeurtenis. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor bijvoorbeeld de onverwachte uitkomst dat 11% van de mensen bij wie een nulverdienershuishouden een tweeverdienershuishouden wordt toch daalt in de inkomensverdeling. Iemand kan dalen in de inkomensverdeling doordat veel anderen hem in positieve richting passeren. Dit fenomeen komt in de volgende paragraaf aan de orde.

5.5.2 Mobiliteit door maatschappelijke trends

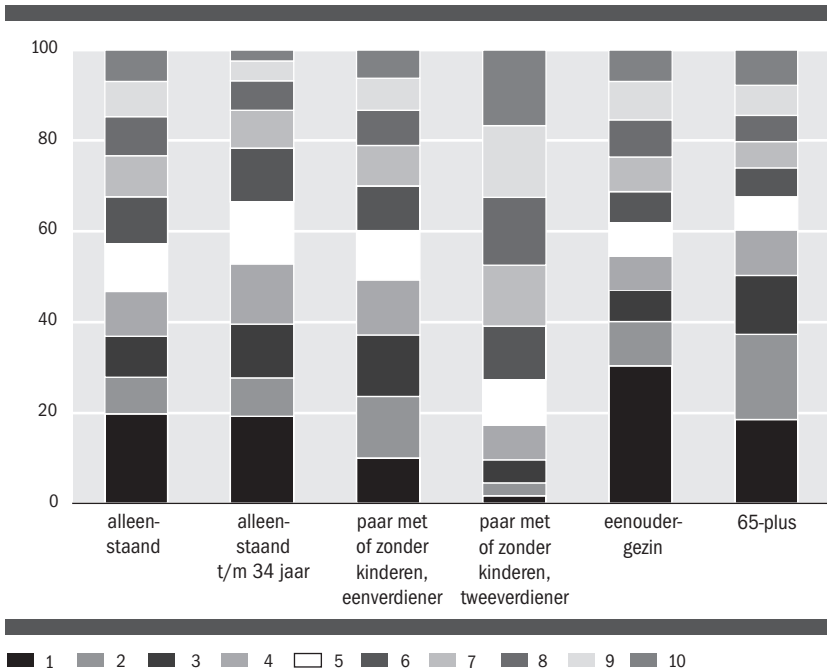
Ook wanneer het inkomen en de samenstelling van een huishouden niet veranderen, kan een huishouden verschuiven in de inkomensverdeling. Dat komt doordat maatschappelijke trends als vergrijzing (de toename van het aantal ouderen) en individu-

alisierung (de toename van het aantal tweeverdieners, de verkleining van huishoudens en de toename van het aantal echtscheidingen) gevolgen hebben voor de inkomenspositie van anderen. Hierdoor verandert mogelijk toch de plaats van een qua inkomen en samenstelling onveranderd huishouden.

De effecten van (trends) verschuivingen van groepen op de inkomensposities van anderen hangen onder meer af van de oude en de nieuwe positie van de verschoven groepen. Zo maakt het bijvoorbeeld nogal uit of het de hogere of lagere inkomens onder de tweeverdieners zijn die bij de komst van het eerste kind eenverdiener worden. Dat geldt ook voor de mate waarin echtscheidingen vaker voorkomen onder lagere inkomens dan onder hogere inkomens. Ter illustratie wordt in de volgende figuren ingegaan op een aantal trends. Daarbij worden de posities van huishoudens in de inkomensverdeling weergegeven, onderscheiden naar enkele situaties.

In figuur 5.3a wordt ingegaan op de gevolgen van de groeiende groep alleenstaande jongeren en 65-plussers voor de inkomenspositie van andere huishoudenstypen.¹⁹

Figuur 5.3a Verdeling van huishoudens naar samenstelling over inkomensgroepen (10%-groepen)

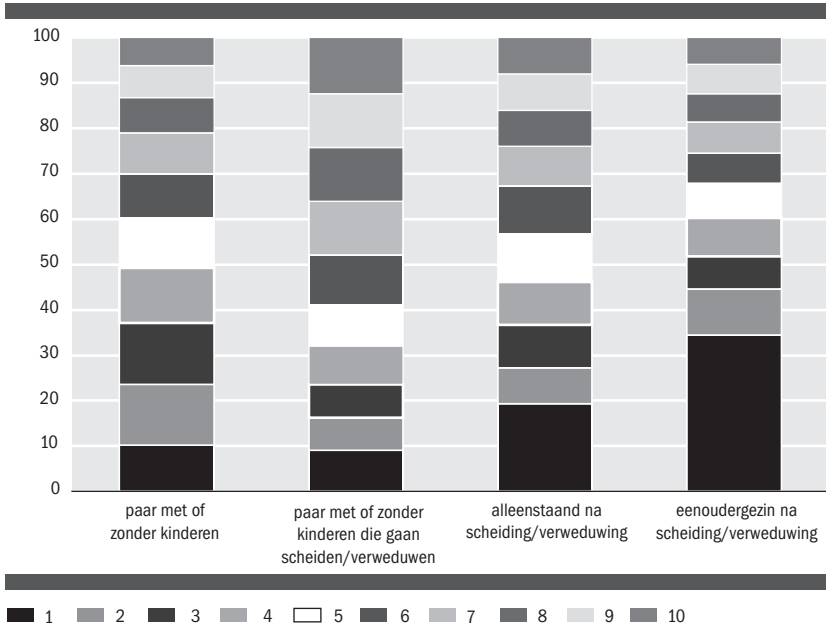
Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

Alleenstaanden behoren vaker dan paren tot de eerste 10%-groep. Voor jongere alleenstaanden (t/m 34 jaar) geldt daarnaast dat zij vaker tot de onderste helft van de inkomensverdeling behoren dan anderen. Ouderen behoren vaker tot de onderste

drie 10%-groepen en eenoudergezinnen tot de onderste twee 10%-groepen. Het toemenen van het aantal eenoudergezinnen, 65-plussers en jonge alleenstaanden leidt voor personen uit huishoudens met een andere samenstelling dus tot een opwaartse mobiliteit.

De volgende figuur gaat in op de mogelijke gevolgen van het verliezen van een partner. Dit kan het gevolg zijn van echtscheiding of van overlijden van de partner. Voor het gemak wordt er in de tekst alleen gesproken over echtscheiding.

Figuur 5.3b Verdeling van paren voor en na echtscheiding of verzuwduwing over inkomensgroepen (10%-groepen)

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

In de eerste kolom is de inkomensverdeling gegeven van paren met of zonder kinderen. De tweede kolom laat de verdeling zien van huishoudens die op het punt van scheiding staan. Bij een vergelijk van de twee kolommen valt op dat het dus relatief meer hogere inkomens betreft die gaan scheiden. Hiermee is echter niet gezegd dat (het verwerven van) het hogere inkomen zelf debet is aan de hogere kans op echtscheiding.

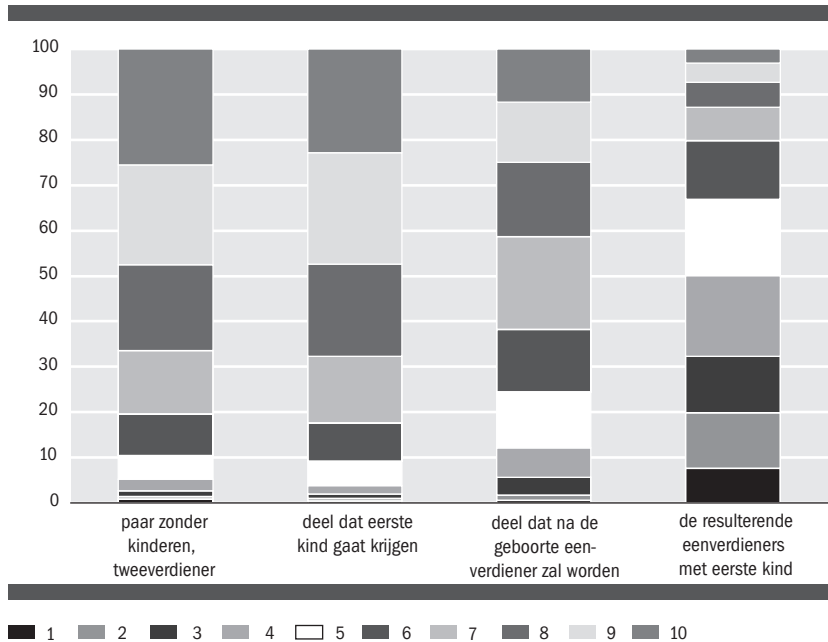
Na de echtscheiding ontstaan er twee huishoudens: twee alleenstaanden (bij huishoudens zonder kinderen) of een alleenstaande en een eenoudergezin (bij huishoudens met kinderen). Beide huishoudens zijn er over het algemeen financieel minder goed aan toe dan voor de echtscheiding. Dit is deels een gevolg van het verlies aan schaalvoordelen dat het grotere huishouden had ten opzichte van twee op zichzelf

staande deelhuishoudens. De negatieve inkomensmobiliteit valt voor eenoudergezinnen duidelijk sterker uit dan voor alleenstaanden.

De trend van een toenemend aantal echtscheidingen heeft dus tot gevolg dat er enige hogere inkomens uit de verdeling wegvallen en er meer lagere inkomens voor terugkomen. Voor andere huishoudens zal dit doorgaans resulteren in een positieve mobiliteit.

De laatste figuur in deze paragraaf gaat in op de geboorte van een eerste kind bij tweeverdieners.

Figuur 5.3c Verdeling van huishoudens naar tweeverdienerschap en de geboorte van het eerste kind over inkomensgroepen (10%-groepen)

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

In de eerste kolom is de inkomensverdeling gegeven van alle tweeverdieners zonder kinderen. De tweede kolom geeft de verdeling van de tweeverdieners zonder kinderen die op het punt staan hun eerste kind te krijgen. Deze twee kolommen wijken niet noemenswaardig van elkaar af. De derde kolom geeft de inkomensverdeling van de tweeverdieners zonder kinderen waarbij een van de partners gaat stoppen met werken na de geboorte van het eerste kind.²⁰ Hierbij is duidelijk te zien dat bij de tweeverdieners niet alle inkomensgroepen even vaak gaan stoppen met werken na de geboorte van het eerste kind. Onder de stoppers komen duidelijk minder vaak inkomens uit de hoogste twee 10%-groepen voor. Als een van de partners is gestopt met werken (vierde kolom) geeft dit een grote negatieve inkomensmobiliteit. Toen

het nog tweeverdieners waren behoorde slechts 12% tot de eerste vier 10%-groepen. Nadat een van de partners is gestopt, en er rekening is gehouden met de kosten van het geboren kind, behoort 50% tot de eerste vier 10%-groepen. De overgang van tweeverdiener naar eenverdiener na de geboorte van een eerste kind leidt dus tot een opwaartse mobiliteit van de andere huishoudens.

5.6 Inkomensmobiliteit en inkomensongelijkheid

In deze paragraaf wordt ingegaan op het effect van inkomensmobiliteit op ongelijkheid. Bij het meten van ongelijkheid op één moment in de tijd tref je iedereen in een verschillende fase in zijn loopbaan of levensloop aan. Alleen als voor iedereen het inkomen in de tijd hetzelfde blijft, zal de gemeten inkomensongelijkheid onafhankelijk zijn van de in acht genomen tijdsperiode (Creedy 1991). Wanneer echter iedereen wel een tijdje een relatief laag inkomen heeft en ook een tijdje een hoger inkomen krijgt, dan is de ongelijkheid gemeten over een langere periode kleiner dan die gemeten over een kortere periode. Friedman (geciteerd in Atkinson et al. (1992: 25)) stelt dat wanneer twee samenlevingen dezelfde verdeling van jaarinkomens hebben, maar de eerste samenleving een hoge mate van mobiliteit kent en de tweede samenleving nauwelijks mobiliteit kent (zodat de meeste personen jaar in jaar uit op dezelfde plaats in de inkomensverdeling blijven), de tweede samenleving een meer ongelijke samenleving is. Wanneer in de ene periode zowel de inkomensongelijkheid kleiner is, als de mobiliteit groter, dan in een andere periode, geldt volgens de definitie van Friedman dat de samenleving in de ene periode gelijk is dan die in de andere periode. Paragraaf 5.6.1 gaat in op deze benadering, die grote overeenkomsten heeft met het begrip Lorenzdominantie in paragraaf 2.6. Het gaat hier om een partiële ordening, omdat voor sommige te vergelijken perioden geen uitsluitel gegeven kan worden. Een mogelijkheid om altijd uitsluitel te krijgen is door expliciet aan te geven hoe inkomensongelijkheid en mobiliteit tegen elkaar uitgeruild kunnen worden. Paragraaf 5.6.2 volgt deze weg ingeslagen door King (1983). Een andere en zeer directe methode is over te gaan tot het meten van de ongelijkheid van inkomens gemeten over een zo lang mogelijke periode. Paragraaf 5.6.3 beschrijft de mobiliteitsindex van Shorrocks (1978) die op dit idee is gebaseerd. Chakravarty et al. (1985) gaan ook uit van de inkomens over een langere periode, maar zij houden, in tegenstelling tot Shorrocks, rekening met de richting van het effect dat mobiliteit heeft op de ongelijkheid. Hiertoe wordt een basisjaar gekozen, waarvoor een referentieverdeling wordt bepaald. Ook deze index komt aan de orde in paragraaf 5.6.3. Door de verschillende benaderingen is de index van Shorrocks meer geschikt om te kijken naar verschillen tussen groepen en is de index van Chakravarty et al. meer geschikt om te kijken naar verschillen tussen jaren.

5.6.1 Voorkeur voor een lage mate van inkomensongelijkheid en een hoge mate van mobiliteit

Net als bij ongelijkheid is de mate van mobiliteit niet eenduidig samen te vatten in een uniek getal, want de waarde hangt af van de gekozen mobiliteitsindex. Voor het vergelijken van verdelingen naar de mate van ongelijkheid is er een maatstaf gebaseerd op zeer basale veronderstellingen die voor iedereen acceptabel zijn: te weten Lorenzdominantie (zie paragraaf 2.6). De Lorenzcurve is gebaseerd op het cumulatieve inkomen. Naarmate de Lorenzcurve van een verdeling hoger ligt is de verdeling gelijk. Men kan van een lager gelegen Lorenzcurve opschuiven naar een hoger gelegen Lorenzcurve door een reeks van (ordering bewaardende) overdrachten van rijkere personen aan armere personen. Dit geeft echter slechts een partiële ordening van inkomensverdelingen naar de mate van ongelijkheid. Wanneer de Lorenzcurven van twee verdelingen elkaar snijden kan er geen uitspraak worden gedaan over de mate waarin de ene verdeling gelijk is dan de andere.

Veel ongelijkheidsmaten (onder meer die van Atkinson, Gini en Theil) kunnen beschouwd worden als uitbreiding van de Lorenzdominantie (Fields en Fei 1978). Verdelingen waarvoor het vergelijken van Lorenzcurven uitsluitel geeft over de vraag welke verdeling het meest gelijk is, worden door de maten van Atkinson, Gini en Theil alle op dezelfde wijze geordend naar de mate van ongelijkheid zoals die volgt uit de Lorenzcurven. Ook bij het vergelijken van de mate van inkomensmobiliteit bestaat zo'n basisinstrument (Atkinson 1981). Hierbij wordt uitgegaan van een overgangsmatrix, waarbij elk element $P_{i,j}$ de kans aangeeft die iemand uit inkomensgroep i heeft om het volgende jaar tot inkomensgroep j te behoren (zie bijlage D).

Overgangsmatrix

Voor het vergelijken van de mate van inkomensmobiliteit bestaat een basisinstrument, waarbij wordt uitgegaan van een overgangsmatrix P . Het blijkt in de praktijk echter zeer lastig om een dergelijke overgangsmatrix te ordenen naar de mate van mobiliteit. Daarom wordt er (vergelijkbaar met de Lorenzcurven) gekeken naar de 'cumulatieve overgangsmatrix' (zie bijlage D).

Wanneer deze vorm van dominantie van mate van mobiliteit wordt toegepast op de overgangen van 10%-groepen tussen 1989 en 1999 krijgen we het volgende (tabel 5.7).

Tabel 5.7 Ordening van jaren naar mate van mobiliteit gebaseerd op de cumulatieve overgangsmatrix van 10%-groepen

	'89- '90	'90- '91	'91- '92	'92- '93	'93- '94	'94- '95	'95- '96	'96- '97	'97- '98	'98- '99	gemiddeld over '89-'98
'89-'90
'90-'91	.	.	>	>	>
'91-'92	.	<	<
'92-'93
'93-'94
'94-'95
'95-'96
'96-'97
'97-'98
'98-'99	.	<
gemiddeld over '89-'99	.	<	>

. geen uitsluitel

< de mobiliteit in de periode genoemd in de rij is kleiner dan de mobiliteit in de periode genoemd in de kolom

> de mobiliteit in de periode genoemd in de rij is groter dan de mobiliteit in de periode genoemd in de kolom

Bron: CBS (IPO '89-'98) SCP-bewerking

Van veel vergelijkingen van (koppels van) jaren is niet te zegen welke de grootste mate van mobiliteit heeft. Van de 55 jaarcombinaties (2 uit 11) zijn er slechts twee ondubbelzinnig te rangschikken. De mate van mobiliteit in '90-'91 is groot te noemen (groter dan gemiddeld) terwijl de mobiliteit in '91-'92 klein is.

Nu kunnen deze uitkomsten worden gecombineerd met de vergelijking van de ongelijkheid volgens Lorenzdominantie (figuur 2.7). Deze aanpak levert maar één ordening op, namelijk dat het jaar 1990 qua gelijkheid en mobiliteit te verkiezen is boven 1991. Voor alle andere combinaties van jaren kan op deze manier geen ordening worden gevonden. In de volgende paragrafen worden methoden besproken waarbij inkomensongelijkheid kan worden uitgeruild tegen mobiliteit. Dergelijke methoden leveren in alle gevallen een ordening maar zijn steeds gebaseerd op een bepaalde mate van ongelijkheidsaversie en immobiliteitsaversie.

5.6.2 Expliciete uitruil tussen ongelijkheid en mobiliteit

Het is een subjectieve zaak hoe men de verhouding tussen gemiddeld inkomen, inkomensongelijkheid en mobiliteit waardeert. Dit kwam in de hoofdstukken 2 en 4 al aan de orde in welvaartsbenaderingen. Ook hier is het mogelijk verdelingen te ordenen op basis van preferenties.

In paragraaf 4.8 is al ingegaan op de benadering van King (1983). Het daar besproken begrip 'horizontale ongelijkheid' vertoont grote overeenkomsten met het hier onderzochte begrip 'mobiliteit'. Beide begrippen hebben betrekking op wis-

selingen van de individuele posities in de inkomensverdeling. Bij de overgang van verdeling y_{t-1} naar verdeling y_t wordt de mate van 'reranking' net als in hoofdstuk 4 gegeven door:

$$s_i(y_p, y_t) = \frac{|y_{p,i} - y_{t,i}|}{\mu(y_t)} \quad (5.1)$$

waarbij y_p de verdeling is van inkomen y_t in de volgorde waarin de personen voorkomen in verdeling y_{t-1} , en $\mu(y_t)$ staat voor het gemiddeld inkomen van verdeling y_t .

King veronderstelt dat horizontale ongelijkheid (ongelijke behandeling van gelijken) een negatieve invloed heeft op de maatschappelijke welvaart, terwijl mobiliteit (beweging door de inkomensverdeling) juist een positieve bijdrage levert aan de maatschappelijke welvaart. Analoog aan vergelijking 4.5 wordt de welvaart W bij een overgang van verdeling y_{t-1} naar verdeling y_t , in het geval van mobiliteit gegeven door:

$$W(y_t, s) = \mu(y_t) \frac{1 - I_v(y_t)}{1 - I_m(y_t, s)} \quad (5.2)$$

waarbij $I_m(y_t, s)$ de mate van mobiliteit is in de overgang van verdeling y_{t-1} naar verdeling y_t en $I_v(y_t)$ de (verticale) inkomensongelijkheid is in de verdeling y_t berekend met de maat van Atkinson ($I_v(y_t) = A_\epsilon$, zie paragraaf 2.4).

Naarmate de mobiliteit toeneemt komt I_m dichter bij 1 en wordt de welvaart W dus groter. In tegenstelling tot de methode uit de voorgaande paragraaf kan deze wijze van waarden ook worden gebruikt wanneer mobiliteit ten koste is gegaan van de gelijkheid. De mate van mobiliteit wordt hierbij gegeven door:

$$I_m(y_t, s) = 1 - \left[\frac{\sum_i (y_{t,i} e^{\gamma s_i})^{1-\epsilon}}{\sum_i y_{t,i}^{1-\epsilon}} \right]^{\frac{-1}{(1-\epsilon)}} \quad (5.3)$$

waarbij γ de mate van immobiliteitsaversie is die kan variëren van 0 (geen voorkeur voor mobiliteit) tot oneindig (complete aversie tegen immobiliteit). Verder is ϵ de ongelijkheidsaversieparameter van Atkinson.

Met de mobiliteitsindex I_m die hier wordt gebruikt is er alleen sprake van mobiliteit wanneer er 'rerankings' plaatsvinden ($s_i \neq 0$ en daarmee $I_m = 0$). Voor individuen die op dezelfde plaats blijven in de verdeling geldt immers dat $s_i = 0$. Dit betekent dat de overgangen van inkomensverdelingen:

VIa: [10.000, 30.000] → [10.000, 30.000]

VIIa: [10.000, 30.000] → [10.000, 40.000]

met deze index dezelfde mate van mobiliteit kennen, namelijk minimale mobiliteit. De ongelijkheid en het gemiddeld inkomen in de twee jaren verschillen wel bij deze overgangen, zodat ook de maatschappelijke welvaart verschilt. Wanneer er geen sprake is van 'reranking' ($I_m = 0$) zijn we dus weer terug bij de welvaartsdefinitie uit paragraaf 2.6. Ook wanneer er geen belang wordt gehecht aan mobiliteit, en de immobiliteitsaversie $\gamma = 0$ en dus $I_m = 0$, wordt de welvaart W in vergelijking 5.2 bepaald door het gemiddeld inkomen en de ongelijkheid in de verdeling y_t . Alleen de situatie i in jaar t speelt dan nog een rol. De welvaart W is dus bij de afwezigheid van een immobiliteitsaversie gelijk aan de welvaart in de situatie dat de status-quo van jaar t steeds gecontinueerd zou worden.

Om inkomensverdelingen op deze wijze te kunnen ordenen naar toenemende maatschappelijke welvaart zijn expliciete keuzen voor de mate van ongelijkheidsaversie (ϵ) en de mate van immobiliteitsaversie (γ) nodig. Dit is niet anders dan reeds aan de orde is gekomen in paragraaf 2.6, waarin het gemiddeld inkomen en de inkomensongelijkheid bepalend zijn voor de ordening van inkomensverdelingen naar de mate van welvaart. Daarbij was het nodig een gewicht toe te kennen aan de mate van ongelijkheid ten opzichte van de hoogte van het gemiddeld inkomen.

In tabel 5.8 is een overzicht gegeven van de waarde van de maatschappelijke welvaart W in 1999 ten opzichte van die in 1989 voor verschillende waarden van ϵ en γ . De welvaart is daarbij het gewogen gemiddelde van inkomen, ongelijkheid en mobiliteit. De weging vindt plaats op basis van de aversie die er bestaat tegen ongelijkheid en immobiliteit. Deze aversie leidt tot welvaartsverlies.

Tabel 5.8 Maatschappelijke welvaart (Kings benadering) voor verschillende waarden van ongelijkheids- en immobiliteitsaversie; verandering naar 1999 uitgaande van 1989

ongelijkheidsaversieparameter ϵ	welvaart in 1999 op basis van de inkomensmobiliteit van 1989 op 1999 en verschillende waardering van immobiliteit; immobiliteitsaversieparameter γ				
	status-quo 1989	0 (status-quo 1999)	$\frac{1}{2}$	1	2
	0	15.720	17.790	30.370	x
$\frac{1}{2}$	15.080	17.030	20.550	33.250	x
1	14.470	16.290	18.980	22.110	30.000
2	13.150	14.240	16.420	18.600	23.000

x zeer hoge waarden

Bron: CBS (IPO '89-'99; de vaste populatie met in alle jaren een positief inkomen, betreft 98% van de vaste populatie) SCP-bewerking

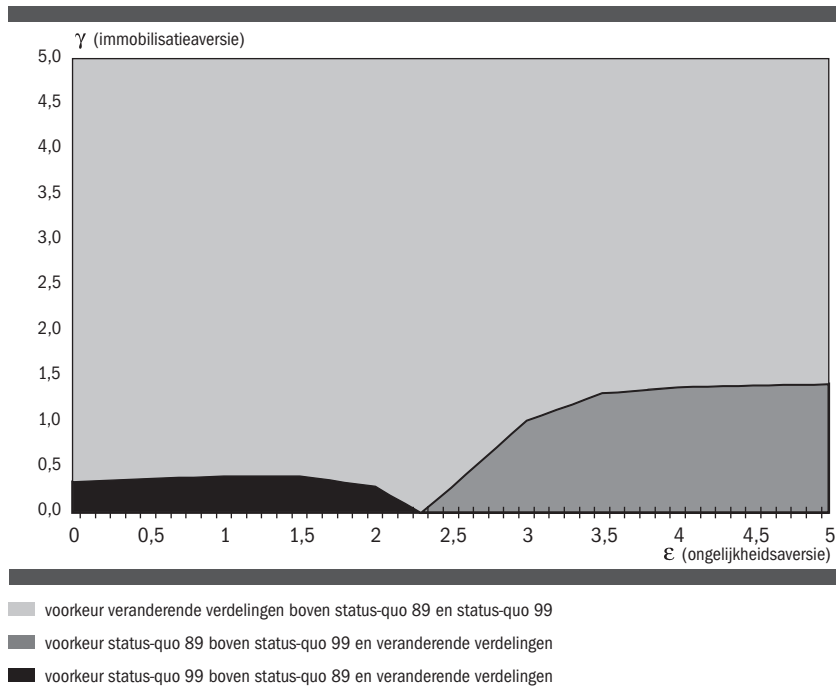
Een hogere waarde in tabel 5.8 vertegenwoordigt een hoger welvaartsniveau (volgens King). De waarden zelf worden mede bepaald door het gemiddeld inkomen.²¹

In die zin zou men kunnen zeggen dat de welvaart in 1989, bij afwezigheid van een ongelijkheidsaversie en immobiliteitsaversie, EUR 15.720 per persoon bedraagt. Het gemiddeld inkomen in 1999 (in vaste prijzen) was hoger dan dat in 1989. Daardoor is bij een lage ongelijkheidsaversie (ε) de welvaart in (de status-quo van) 1999 hoger dan die in 1989. Wel was de ongelijkheid in 1999 groter dan die in 1989. Naarmate men meer belang hecht aan de mate van gelijkheid in de verdeling (hogere ε) zal men dus de welvaart in 1989 hoger gaan waarderen ten opzichte van die in 1999. Zo wordt bij $\varepsilon = 0$ de welvaart in 1989 bijna 12% lager gewaardeerd dan in 1999 (15.720/17.790) maar bij een $\varepsilon = 2$ loopt dit verschil terug tot minder dan 8%. Bij een waarde voor de ongelijkheidsaversie $\varepsilon = 2,3$ vindt de omslag plaats. Wanneer men nog meer waarde aan gelijkheid hecht dan bij deze waarde, zal men de welvaart in 1989 hoger waarderen dan die in 1999.

De inkomensmobiliteit van 1989 op 1999 geeft hierop een extra dimensie. Als er een zeker belang ($\gamma = 2$) wordt gehecht aan het feit dat niet steeds dezelfde personen de onderkant of juist de bovenkant van de verdeling vormen, en er dus sprake is van 'rerankings', dan is de veranderende inkomensverdeling van 1989 naar 1999 te verkiezen boven de status-quo van een van beide jaren.

Doordat de 'status-quo' een bijzondere betekenis heeft in de welvaartsbenadering volgens King is de uitkomst afhankelijk van de mobiliteitsrichting. In tabel 5.8 is bekeken of de verandering van 1989 op 1999 te verkiezen is boven de status-quo van 1989 of 1999. Maar men zou ook kunnen kijken of de verandering van 1999 naar 1989 te verkiezen is boven de status-quo van deze jaren. In figuur 5.4 is aangegeven bij welke waarden van ε en γ de inkomensverdeling van 1999 respectievelijk die van 1989 een hogere welvaartswaardering hebben ten opzichte van de veranderingen van 1999 naar 1989, respectievelijk 1989 en 1999, en ten opzichte van elkaar. Hierin zijn dus beide richtingen aangegeven.

Figuur 5.4 Maatschappelijke welvaart volgens King

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

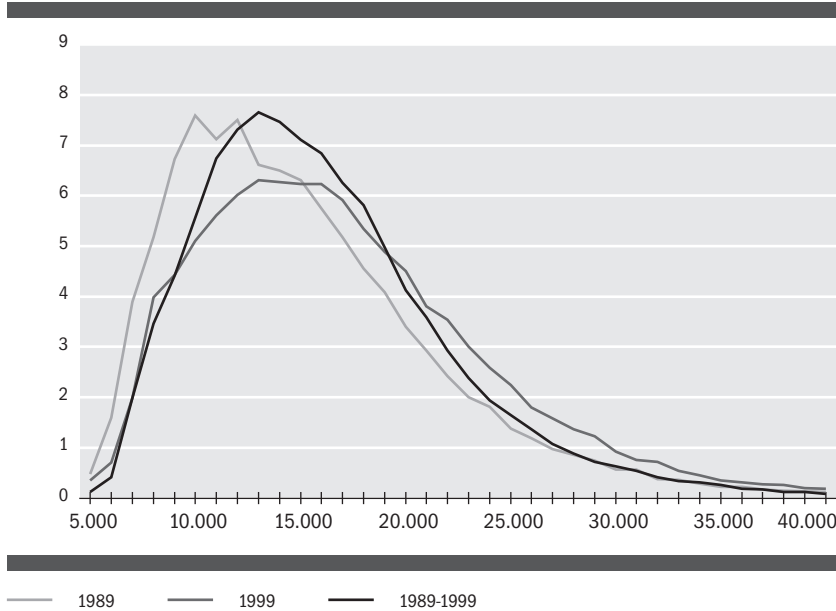
De figuur geeft aan waar de voorkeur van de lezer ligt, afhankelijk van diens voorkeuren met betrekking tot ongelijkheid (horizontale as) en tot mobiliteit (verticale as). Uit de figuur blijkt duidelijk dat wanneer er meer belang wordt gehecht aan de gelijkheid van de verdeling (grotere ϵ), de gelijkere verdeling (1989) wordt verkozen boven de minder gelijke verdeling (1999), terwijl deze laatste vanwege het hogere gemiddeld inkomen bij lage ongelijkheidsaversie de voorkeur geniet. Verder is duidelijk waar te nemen dat wanneer men een hoger belang hecht aan mobiliteit (hogere waarde van γ), veranderende verdelingen worden verkozen boven een status-quo.

Het voortzetten van een verdeling (de status-quo) geniet de voorkeur als er niet te veel belang wordt gehecht aan inkomensmobiliteit (lage waarden voor γ). Naarmate het om een gelijkere inkomensverdeling gaat (in de figuur de status-quo van 1989) zal ook de voorkeur voor het handhaven van die verdeling sterker zijn. Alleen wanneer men een grote waarde hecht aan inkomensmobiliteit (hogere γ) zal men ondanks de hogere mate van gelijkheid in de verdeling toch de voorkeur uit laten gaan naar een verandering in de inkomensverdeling.

5.6.3 Effect van mobiliteit op de ongelijkheid tussen inkomens over langere perioden
In figuur 5.5 is de verdeling gegeven van het gestandaardiseerd huishoudensinko-

men dat personen gemiddeld ontvingen in de periode 1989-1999. Daarnaast zijn ook de verdelingen van de afzonderlijke jaren 1989 en 1999 gegeven.²²

Figuur 5.5 De verdeling van het gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen over de periode 1989-1999 (euro, in prijzen van 1999)

Bron: CBS (IPO '89-'99; vaste populatie) SCP-bewerking

In 1999 was het gemiddeld gestandaardiseerd inkomen hoger dan dat in 1989 (de curve ligt verder naar rechts), maar tevens was de ongelijkheid groter (dikkere rechter staart en lagere piek). Wanneer naar de verdeling van het gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen in de periode 1989-1999 wordt gekeken valt op dat dit gelijk is verdeeld dan het gestandaardiseerd inkomen in de afzonderlijke jaren 1989 en 1999.

Shorrocks (1978) geeft een mobiliteitsindex M die de mate aangeeft waarmee de inkomensongelijkheid daalt wanneer de inkomens over een steeds langere periode worden gemeten.

$$M_S = 1 - \frac{I(Y_T)}{\sum_{k=1}^m w_k I(Y_k)} \quad \text{met } w_k = \mu_k / \mu_T \quad \text{en } Y_T = \sum_{k=1}^m Y_k \quad (5.4)$$

waarbij I de gebruikte ongelijkheidsmaat, m het aantal jaren, Y_k de inkomensverdeling van jaar k , Y_T de verdeling van de inkomens over de hele periode van m jaar en μ het gemiddeld inkomen van de betreffende periode is.

De teller geeft de ongelijkheid weer tussen de inkomens gemeten over een lange periode, te weten m jaar. De noemer is een gewogen gemiddelde van de ongelijkhe-

den van de afzonderlijke jaren. De gewichten w_k komen overeen met het inkomens-aandeel van de betreffende periode in het totaal.

Shorrocks bewijst dat wanneer bepaalde ongelijkheidsmaten worden gebruikt, waaronder de Ginicoëfficiënt en Theil-achtige maten, de teller altijd kleiner of gelijk is aan de noemer.²³ Dit houdt onder meer in dat de inkomensongelijkheid gemeten over langere tijd altijd kleiner of gelijk is aan de ongelijkheid van de meest ongelijke verdeling van een van de afzonderlijke jaren.

Wanneer er op de langere duur volstreekte gelijkheid ontstaat ($I(Y_T) = 0$) dan is de mobiliteitsindex maximaal ($M_S = 1$) en als er geen mobiliteit is (hetgeen hier wil zeggen dat de relatieve inkomens niet veranderen) dan geldt voor alle jaren $I(Y_k) = I(Y_T)$, zodat $M_S = 0$. Deze mobiliteitsindex geeft dus aan in hoeverre de waargenomen mobiliteit de inkomensgelijkheid op lange termijn bevordert.²⁴ Tabel 5.9 geeft de resultaten van deze mobiliteitsindex.

Tabel 5.9 Effect van mobiliteit op de gelijkheid voor bepaalde groepen 1989-1999 (Mobiliteitsindex van Shorrocks)

	Gini	op basis van:		
		Theil	mean log deviation	Atkinson ($\epsilon = 2$)
hele populatie	0,12	0,24	0,25	0,33
huishoudenssamenstelling ^a				
alleenstaanden 65-	0,11	0,22	0,24	0,29
alleenstaanden 65+	0,03	0,07	0,07	0,09
eenoudergezinnen met minderjarige kinderen	0,14	0,28	0,31	0,42
eenoudergezinnen met meerderjarige kinderen	0,15	0,29	0,31	0,40
paren zonder kinderen 65-	0,09	0,19	0,20	0,28
paren zonder kinderen 65+	0,05	0,10	0,10	0,10
paren met minderjarige kinderen	0,12	0,25	0,27	0,38
paren met meerderjarige kinderen	0,18	0,33	0,35	0,41
paren 65- met of zonder kinderen met ^a				
0 verdieners	0,12	0,23	0,24	0,30
1 verdieners	0,14	0,28	0,30	0,40
2 verdieners	0,14	0,28	0,30	0,39

a Indeling naar de situatie van 1989.

Bron: CBS (IPO '89-'99) SCP-bewerking

De huishoudenskenmerken in tabel 5.9 zijn steeds die uit 1989. In 1989 worden dus 'homogene' groepen gevormd waarbinnen huishoudens in de loop van de tijd uiteraard verschillende ontwikkelingen zullen doormaken. Aan het eind van de onder-

zochte periode (1999) is er dus in de regel geen sprake meer van een 'homogene' groep.

De grootste uitzondering hierop zijn de ouderen. Met name onder de alleenstaande ouderen zal de huishoudenssamenstelling nauwelijks veranderen. Huishoudens die in 1989 bestaan uit een paar van 65 jaar of ouder zullen deels in 1999 uit alleenstaanden bestaan.

Uit de tabel blijkt dat er sprake is van een geringe gelijkheid bevorderende mobiliteit die, afhankelijk van de gekozen maat, ligt tussen de 12% en 33%. Onder ouderen is het gelijkheid bevorderende effect van inkomensmobiliteit echter zeer gering (tussen de 3% en 10%). Bij een nadere analyse (niet in de tabel) blijkt dat voor de ouderen niet geldt dat de ongelijkheid van het gemiddeld inkomen over de hele periode beter is dan die in alle afzonderlijke jaren. Naarmate deze vaste populatie steeds ouder wordt (in de latere jaren) wordt de verdeling van hun inkomens steeds gelijkjer (voor alle onderzochte ongelijkheidsmaten) en voor de alleenstaande ouderen zelfs gelijkjer dan die van het gemiddeld inkomen over de hele periode.

De inkomensmobiliteit onder huishoudens met kinderen heeft een sterker gelijkmakend effect, dan die onder huishoudens zonder kinderen. Huishoudens met kinderen kunnen meer gebeurtenissen met inkomensgevolgen meemaken dan huishoudens zonder kinderen. Hierdoor zijn de inkomenspatronen onder huishoudens met kinderen meer divers en is het gelijkheid bevorderende effect van mobiliteit dus groter.

Wanneer wordt gekeken naar het aantal verdieners, dan blijkt dat het gelijkheid bevorderende effect van mobiliteit onder de nulverdieners (beide partners hebben minder dan 30% van het minimumloon aan inkomen uit arbeid en zijn geen zelfstandige) het kleinste te zijn. Dit kan een samenstellingseffect zijn: nulverdieners zijn relatief vaker paren zonder kinderen. Het ongelijkheidspatroom van deze onderscheiden groepen (niet in de tabel) is heel verschillend. De tweeverdieners hebben in aanvang (1989) het meest gelijke inkomen en dit wordt steeds ongelijker naarmate de tijd vordert. Dit zal voor een deel samenhangen met de afnemende homogeniteit van de groep, zoals eerder vermeld. Een deel van de personen die behoren tot de tweeverdieners in 1989 behoren in latere jaren tot een eenverdienershuishouden, of (door echtscheiding) tot een eenoudergezin of zijn alleenstaand.

Voor de nulverdieners geldt juist het omgekeerde: zij hebben bij aanvang de minst gelijke verdeling en die wordt steeds gelijkjer naarmate de tijd vordert.

De eenverdieners hebben zowel bij aanvang als aan het eind een inkomensongelijkheid die tussen die van de andere twee groepen in valt. Verder schommelt deze ongelijkheid maar licht over de onderzochte periode op een vrij constant niveau. De eenverdieners zitten qua inkomen dus dicht bij elkaar en kunnen met kleinere inkomensveranderingen al opschuiven in de inkomensverdeling. Voor tweeverdieners zijn daar grotere inkomensveranderingen voor nodig en die vinden kennelijk ook plaats gezien de vergelijkbare uitkomst van het mobiliteitseffect. Onder de

nulverdieners zijn er blijkbaar minder positieveranderingen ondanks het feit dat de inkomens over de tijd wel dichter bij elkaar komen.

Een andere benadering van het mobiliteitseffect op de inkomensgelijkheid is die van Dutta en Weymark (Cakravarty et al. 1985). Deze is in tegenstelling tot die van Shorrocks richtingafhankelijk. Deze CDW-mobiliteitsindex is positief wanneer de gelijkheid toeneemt en is negatief wanneer de gelijkheid afneemt. De overgang [10.000, 90.000] → [50.000, 50.000] heeft dus een positieve waarde voor de index terwijl de overgang [50.000, 50.000] → [10.000, 90.000] een negatieve waarde heeft. Net als bij de Shorrocksindex duidt mobiliteit hier op veranderingen in relatieve inkomens.

De CDW-mobiliteitsindex is gebaseerd op een socialewelvaartsfunctie. Een belangrijk begrip hierbij is 'het gemiddeld inkomen dat – indien gelijk verdeeld over de bevolking – nodig is om hetzelfde welvaartsniveau te bereiken als een bepaalde verdeling' (zie ook de maat van Atkinson en figuur 2.7 in paragraaf 2.6). Laten we dit zogenaamde 'gelijkverdeelde equivalente inkomensniveau' bij een verdeling Y aangeven met Y_{ede} .

De index M_{CDW} wordt nu gevormd met behulp van twee zulke equivalente inkomensniveaus, behorend bij de verdeling van geaggregeerde inkomens gemeten over m jaar: $Y_T = (Y_1 + \dots + Y_m)$ en die behorend bij een hypothetische immobiele transformatie van de basisverdeling (bijvoorbeeld de verdeling uit jaar j): $Y_x = (\mu_T / \mu_j) Y_j$, die dus hetzelfde gemiddelde heeft als de geaggregeerde verdeling en dezelfde relatieve inkomensverdeling heeft als de basisverdeling:

$$M_{CDW} = \frac{Y_{T\ ede}}{Y_{x\ ede}} - 1 \quad (5.5)$$

De teller geeft het welvaartsniveau weer van de geaggregeerde verdeling, terwijl de noemer het welvaartsniveau weergeeft van de getransformeerde basisverdeling (basisverdeling met opgehoogd gemiddelde). Als er geen mobiliteit is,²⁵ zijn de geaggregeerde verdeling en de getransformeerde basisverdeling identiek en neemt de index de waarde 0 aan. Wanneer de geaggregeerde verdeling gelijk is verdeeld dan de basisverdeling heeft de index een positieve waarde en wanneer de geaggregeerde verdeling minder gelijk is verdeeld dan de basisverdeling heeft de index een negatieve waarde.

Wanneer de geaggregeerde verdeling een gelijke verdeling is, geeft deze index, in tegenstelling tot die van Shorrocks, niet de waarde 1. Dat komt door de bijzondere plaats die de basisverdeling inneemt bij deze mobiliteitsindex. De overgang $(\mu - \delta, \mu + \delta) \rightarrow (\mu + \delta, \mu - \delta)$ hangt af van δ . Naarmate δ groter is, is de mobiliteitsindex ook groter.

Met behulp van de maat van Atkinson (A_g) en de socialewelvaartsfunctie waarop deze maat is gebaseerd kan een concrete invulling worden gegeven aan deze mobiliteitsindex. Het substitueren van

$$Y_{ede} = \mu(Y) [1 - A_\epsilon(Y)] \quad (5.6)$$

in 5.5 levert:

$$M_{CDW} = \frac{A_\epsilon(Y_x) - A_\epsilon(Y_T)}{1 - A_\epsilon(Y_x)} \quad (5.7)$$

Terwijl de index van Shorrocks meer geschikt was om na te gaan in hoeverre mobiliteit verschillende implicaties had op de ongelijkheid voor bepaalde groepen, is de index van Chakravarty, Dutta en Weymark meer geschikt om jaren te vergelijken. Door telkens een ander jaar als basisjaar te kiezen, kan voor alle jaren worden gekeken wat de mobiliteit in de periode 1989-1999 heeft betekend voor de ongelijkheid.

Tabel 5.10 Effect van mobiliteit op de ongelijkheid met behulp van de mobiliteitsindex van Chakravarty, Dutta en Weymark 1989-1999^a

basis- jaar	$\epsilon = 0.5$	$\epsilon = 1.0$	$\epsilon = 1.5$	$\epsilon = 2.0$
1989	1	2	3	6
1990	1	2	4	6
1991	1	2	4	8
1992	1	2	3	5
1993	1	2	3	6
1994	1	2	4	7
1995	1	2	3	5
1996	1	2	4	9
1997	1	2	3	6
1998	1	2	4	8
1999	1	6	11	21

a De tabel geeft de uitkomsten van $100 * M_{CDW}$.

Bron: CBS (IPO '89-'99; de vaste populatie met in alle jaren een positief inkomen, betreft 98% van de vaste populatie) SCP-bewerking

Deze mobiliteitsindex is gebaseerd op de ongelijkheidsmaat van Atkinson, waarbij de ongelijkheidsaversie ϵ een relevante parameter is. Bij grotere ϵ wordt ongelijkheid (aan de onderkant van de verdeling) als een groter nadeel beschouwd.

Alle waarden in de tabel zijn positief. Dit betekent dat het toevoegen van de inkomens van andere jaren bij het basisjaar in alle gevallen de ongelijkheid verkleint. De verdeling van het gemiddeld inkomen is gelijk dan die van enig afzonderlijk jaar. De inkomensmobiliteit die heeft plaatsgevonden in de periode 1989-1999 heeft de inkomensgelijkheid bevorderd.

De grootste waarden voor de CDW-mobiliteitsindex worden gevonden in 1999. De inkomensmobiliteit heeft op dit jaar dus het grootste effect, hetgeen betekent dat

het gelijkmakende effect van de bijdrage van de inkomens uit de andere jaren bij de inkomensverdelingen van 1999 het grootst was.

Pas bij een redelijk grote mate van ongelijkheidsaversie zijn ook duidelijke verschillen waarneembaar tussen andere jaren.

5.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de bewegingen onderzocht van individuen in de inkomensverdeling en de gevolgen daarvan op de inkomensongelijkheid en de welvaart. Wanneer een inkomensverdeling weinig verandering vertoont, wil dat niet zeggen dat er weinig beweging in de verdeling is. Zo zal een verdeling ongewijzigd blijven als personen onderling van positie wisselen, maar weinigen zullen dan het gevoel hebben dat er niets is veranderd. De beweging van personen in de verdeling van inkomens wordt aangeduid met de term 'inkomensmobiliteit'. In dit hoofdstuk is onderzocht hoe groot deze inkomensmobiliteit is, welke personen daar in meerdere of mindere mate mee te maken hebben, door welke gebeurtenissen en maatschappelijke trends dit wordt veroorzaakt en welke invloed daarvan uitgaat op de inkomensongelijkheid en de welvaart.

Bij het onderzoek naar inkomensmobiliteit is uitgegaan van de zogenaamde vaste populatie in de periode 1989-1999. Het betreft hier personen die gedurende deze gehele periode in Nederland aanwezig zijn geweest. Dit betekent dat personen die door geboorte of immigratie zijn ingestroomd of door sterfte of emigratie zijn uitgestroomd, buiten beeld zijn gebleven. Voorts is consequent uitgegaan van personen met het gestandaardiseerd inkomen van het huishouden, waarvan zij op enig moment deel hebben uitgemaakt. Dit inkomen is uitgedrukt in koopkracht van 1999.

Om de inkomensmobiliteit in perspectief te plaatsen wordt de waargenomen inkomensmobiliteit afgezet tegen de maximale inkomensmobiliteit. Bij maximale mobiliteit wordt de laagste inkomensgroep in het ene jaar de hoogste inkomensgroep in het andere jaar, de een na laagste inkomensgroep in het ene jaar wordt de een na hoogste inkomensgroep in het andere jaar, enzovoort. Maximale mobiliteit moet niet worden verward met perfecte mobiliteit, waarbij de kans op een bepaalde positie in het laatste jaar onafhankelijk is van de positie in het eerste jaar. In dit onderzoek zijn posities vaak aangeduid met de 10%-groep waarvan men deel uitmaakt. Daarbij zijn telkens 10% van de personen ingedeeld in groepen naar oplopend inkomen.

Voor de bepaling van de omvang van de mobiliteit kunnen verschillende indicatoren worden gebruikt. Wanneer wordt gekeken naar de verandering van personen in 10%-groepen blijkt dat gemiddeld ruim de helft van de populatie na één jaar nog in dezelfde inkomensgroep verblijft. Na tien jaar blijkt nog ruim een vijfde deel van de populatie in dezelfde inkomensgroep te verblijven. De kans is echter groot dat een aantal van hen tussentijds in een ander inkomensgroep heeft doorgebracht. Slechts

6% is alle jaren in de periode 1989-1999 in dezelfde 10%-groep aangetroffen. Ongeveer een kwart van de populatie is in tien jaar tijd meer dan één 10%-groep gezakt en eveneens een kwart is meer dan één 10%-groep gestegen. De kansen om in 1999 in een andere inkomensgroep dan in 1989 terecht te komen, nemen af naarmate die 10%-groepen verder verwijderd zijn van de uitgangsgroep, maar deze afname vlakt wel sterk af. Zo bedraagt de gemiddelde kans om vanuit de eerste inkomensgroep in 1989 tien jaar later in de bovenste helft van de inkomensverdeling te komen bijna een kwart, maar daarbij maakt het nauwelijks uit of dit de zesde 10%-groep is (5% kans) of de tiende 10%-groep (eveneens 5% kans). Bij een daling op de inkomensladder is het beeld vergelijkbaar, maar iets minder geprononceerd. Wie in 1989 tot de hoogste inkomensgroep behoorde had maar een kans van één op zes om tien jaar later in de onderste helft van de inkomensverdeling te eindigen.

Personen kunnen in de beschouwde periode in verschillende 10%-groepen zijn ingedeeld. Beginjaar en eindjaar vertellen dus maar een deel van het verhaal. Dat blijkt duidelijk uit het feit dat ongeveer 20% van de populatie in het beginjaar en het eindjaar in dezelfde inkomensgroep verbleven, maar dat dit voor de gehele periode slechts gold voor een kleine 6% van de populatie. Hieruit blijkt dus dat zo'n 15% van de populatie wel op weg is in de inkomensverdeling, maar na tien jaar weer terug is bij af. In totaal heeft ongeveer 35% van de personen een inkomenssprong gemaakt die niet verder reikt dan twee inkomensgroepen. Ook heeft in tien jaar ruim een kwart van de Nederlanders ooit behoord tot de laagste 10%-groep en eveneens een kwart tot de hoogste 10%-groep.

Uit de jaar-op-jaarmutaties in de periode 1989-1999 blijkt dat gemiddeld 47% in het volgende jaar tot een ander 10%-groep behoort. Dit betekent dat de gemiddelde mobiliteit ruim de helft bedraagt van de perfecte mobiliteit (90%) en iets minder dan de helft van de maximale mobiliteit (100%). Niet verwonderlijk is dat de mobiliteit toeneemt naarmate de beschouwde periode langer is. Na tien jaar is de mobiliteit 79%.

Er kan ook op een andere manier naar mobiliteit worden gekeken, namelijk op basis van het inkomen dat gedurende de gehele periode is ontvangen. Wanneer personen op basis van dit tienjaarsinkomen in inkomensgroepen worden ingedeeld, dan kan het verschil met de posities in de afzonderlijke jaren worden bepaald. Het blijkt nu dat personen gemiddeld bijna 40% van hun tijd in dezelfde 10%-groep hebben doorgebracht, 20% van hun tijd in één 10%-groep hoger hebben doorgebracht en 17% van hun tijd één 10%-groep lager hebben doorgebracht. Ongeveer 12% van hun tijd hebben zij of twee 10%-groepen hoger of twee 10%-groepen lager doorgebracht.

Er zijn twee belangrijke groepen van oorzaken aan te wijzen voor inkomensmobiliteit. Ten eerste kunnen er gebeurtenissen zijn in het eigen huishouden, ten tweede kunnen de inkomens van andere huishoudens veranderen. In het eigen huishouden kan de samenstelling veranderen met mogelijk gevolgen voor de kosten en de inkomsten van het huishouden als geheel. Kosten en inkomsten samen bepalen de koop-

kracht van het huishouden. Naast de samenstelling kan ook het inkomen van (een van de leden van) het huishouden zelf veranderen. Inkomensmobiliteit kan echter ook ontstaan wanneer andere huishoudens van positie veranderen. Dit kan worden veroorzaakt door maatschappelijke trends (zoals een toename van het aantal echtscheidingen), die verschillend uitwerken voor individuele huishoudens.

De hoogte van het inkomen wordt voor een belangrijk deel bepaald door het aantal verdieners in een huishouden, het aantal huishoudensleden en de trede van de carrièreladder waarop die verdieners op dat moment staan. Dit carrière-effect kan worden weergegeven door een zogenaamd modaal leeftijd-inkomensprofiel. De meeste personen jonger dan twintig jaar zijn kind in een twee-oudergezin. Het welvaartsniveau van het kind hangt dan in belangrijke mate samen met dat van de ouders. De ouders komen naarmate het kind ouder wordt over het algemeen ook steeds hoger op de carrièreladder. Wanneer dat kind met een partner gaat samenwonen, is de inkomensdaling bescheiden, maar wanneer het eerst een periode als alleenstaande leeft, hetgeen steeds vaker voorkomt, is de inkomensdaling zeer groot. Op het moment dat de jonge alleenstaande gaat samenwonen vindt een forse inkomensstijging plaats: het inkomen heeft een forse impuls gekregen doordat er twee inkomens worden ingebracht en de schaalvoordelen de kosten drukken. Op het moment dat er kinderen komen, gaat mogelijk een van de partners minder werken en nemen ook de kosten van het huishouden toe. De kinderbijslag vergoedt slechts een deel van de kosten van kinderen. Deze factoren hebben beide een daling van het gestandaardiseerd inkomen tot gevolg: het zogenaamde gezinsdal. Wanneer de kinderen het huishouden verlaten en de ouders weer met z'n tweeën een huishouden voeren stijgt het inkomen weer iets, maar daarna zet een nagenoeg monotoon dalende trend in doordat een van beide of beide partners – al dan niet vervroegd – met pensioen gaat en op latere leeftijd een van beide partners komt te overlijden. Deze dalende trend vanaf het 50ste levensjaar leidt uiteindelijk tot een halvering van het inkomen aan het einde van de levensloop.

Het modale leeftijd-inkomensprofiel geeft het meest typerende beeld voor de gehele bevolking. Op individueel niveau kan het beeld echter heel anders uitvallen. Uitbreiding van het huishouden gaat in 68% van de gevallen gepaard met positieve inkomensmobiliteit wanneer partners – al dan niet gehuwd – gaan samenwonen maar leidt in 58% van de gevallen tot negatieve inkomensmobiliteit wanneer het gaat om de geboorte van een kind. Wanneer het de geboorte van het eerste kind betreft is de negatieve inkomensmobiliteit nog scherper: 82% van de betreffende huishoudens daalt op de inkomensladder. Het inkomen neemt bij samenwonen gemiddeld met 32% toe en bij gezinsuitbreiding met gemiddeld 9% af. Daarmee passeren personen die gaan samenwonen 18% van de overige huishoudens en zien huishoudens bij de geboorte van een kind 7% van de overige huishoudens langs zij komen.

Inkrimping van het huishouden leidt in 60% van de gevallen tot negatieve inkomensmobiliteit wanneer een partner door scheiding of overlijden het huishouden verlaat en in 46% van de gevallen wanneer een kind het huishouden verlaat. In beide

situaties ondervindt 20% van de huishoudens een positieve mobiliteit. Het verlies van een partner leidt bij een achterblijvende alleenstaande nauwelijks tot koopkrachtverlies (-4%) maar leidt bij een achterblijvend eenoudergezin tot een gemiddeld koopkrachtverlies van 30%.

Wanneer een kostwinner of partner werk vindt of verliest, blijft ongeveer 40% in de buurt van de oude plek in de inkomensverdeling. Alleen bij de overgang van geen verdieners naar eenverdieners blijven iets meer huishoudens op dezelfde plek. De mediane koopkrachtveranderingen zijn om en nabij de 5% in de min of in de plus. Dat is in verhouding tot de mobiliteit die het gevolg is van veranderingen in huishoudenssamenstelling niet erg groot. Wanneer beide partners in een zeker jaar werk vinden of verliezen, is de mobiliteit ook twee keer zo groot dan wanneer een van de partners werk vindt of verliest.

Maatschappelijke trends als vergrijzing en individualisering kunnen gevolgen hebben voor de inkomenspositie van degenen die niet door deze trends worden geraakt. Deze gevolgen hangen onder meer af van de oude en de nieuwe positie van de huishoudens die wel door deze trends worden geraakt. Doordat bijvoorbeeld alleenstaanden, eenoudergezinnen en ouderen in verhouding zijn oververtegenwoordigd in de lagere 10%-groepen zal een trendmatige toename van de relatieve omvang van deze groepen voor huishoudens met een andere samenstelling automatisch leiden tot een opwaartse mobiliteit, en omgekeerd, de relatieve toename van het aantal tweeverdieners tot een neerwaartse mobiliteit van andere huishoudenstypen. Daarbij doen zich wel enige nuanceringen voor. Zo blijkt dat na de geboorte van het eerste kind bij tweeverdieners partners uit de hogere inkomensgroepen minder geneigd zijn te stoppen met werken dan partners uit de lagere inkomensgroepen.

De vraag naar de mate waarin mobiliteit de inkomensongelijkheid vergroot of verkleint is niet triviaal. In het algemeen kan gesteld worden dat een samenleving beter af is wanneer zowel het inkomen toeneemt als de inkomensongelijkheid afneemt, en de inkomensmobiliteit toeneemt. Deze ontwikkelingen doen zich in de praktijk echter slechts sporadisch tegelijk voor, zodat het noodzakelijk is om een expliciete uitruil aan te geven tussen inkomenshoogte, inkomensongelijkheid en inkomensmobiliteit om de welvaartsniveaus te kunnen vergelijken. Deze expliciete uitruil vergt uitspraken over de mate van ongelijkheidsaversie en immobiliteitsaversie.

Het gemiddeld inkomen is in 1999 hoger dan dat in 1989. Omdat in 1999 ook de inkomensongelijkheid groter is, zal een gemiddeld huishouden bij een grote ongelijkheidsaversie toch 1989 verkiezen boven 1999. Wordt daarboven ook nog een zeker belang gehecht aan het feit dat niet steeds dezelfde personen de onderkant of juist de bovenkant van de verdeling vormen, dan is bij een grote immobiliteitsaversie een veranderende inkomensverdeling te verkiezen boven de status-quo van een van beide jaren. Aangezien de inkomensmobiliteit in de periode 1989-1999 tamelijk groot is, neemt de welvaart sterk toe naarmate men meer hecht aan mobiliteit. Zo wordt de

welvaart in 1989 bij een matige ongelijkheidsaversie gewaardeerd op EUR 14.470 en in 1999 op EUR 16.290 per persoon, maar dit laatste bedrag komt ruim 15% hoger uit bij een lichte waardering van mobiliteit en zelfs ruim 35% hoger bij een matige waardering van mobiliteit.

Het gemiddeld verdiende inkomen in de periode 1989-1999 is gelijk verdeeld dan het inkomen in de afzonderlijke jaren in de periode 1989-1999. Uit analyses blijkt dat er sprake is van gelijkheid bevorderende mobiliteit. Dit gelijkheid bevorderende effect is niet bij alle bevolkingsgroepen even sterk. Met name bij ouderen is het gelijkheid bevorderende effect van inkomensmobiliteit gering, terwijl dit bij gezinnen met kinderen juist sterk is. Gezinnen met kinderen hebben nu eenmaal meer te maken met inkomensgerelateerde gebeurtenissen, waardoor de inkomenspatronen meer divers zijn en het gelijkheid bevorderende effect van mobiliteit blijkbaar groter is.

Het gelijkheid bevorderende effect van mobiliteit blijkt weinig te verschillen tussen huishoudens, onderscheiden naar het aantal verdiemers. De eenverdieners zitten qua inkomen dicht bij elkaar en kunnen met kleinere inkomensveranderingen al opschuiven in de inkomensverdeling. Voor tweeverdieners zijn daar grotere inkomensveranderingen voor nodig en die vinden kennelijk ook plaats gezien het vergelijkbare mobiliteitseffect.

Op basis van een alternatieve benadering blijkt dat het toevoegen van de inkomens van andere jaren aan dat van het referentiejaar in alle gevallen de ongelijkheid verkleint. De verdeling van het gemiddeld inkomen is gelijk dan die van enig afzonderlijk jaar. De inkomensmobiliteit die heeft plaatsgevonden in de periode 1989-1999 heeft de inkomensgelijkheid dus bevorderd. De toevoeging van de andere jaren aan het jaar 1999 geeft het grootste effect. Dat wil zeggen dat het feit dat de inkomensverdeling van 1999 niet op zichzelf staat, maar er ook voorgaande jaren waren, een groot deel van de ongelijkheid in 1999 verzacht.

Noten

1. Zie voor een inleidende discussie Leisering and Walker (1998).
2. Dit in tegenstelling tot berekeningen van inkomensongelijkheid waarbij anonimiteit (of symmetrie) een fundamentele veronderstelling is.
3. In dit hoofdstuk wordt geen aandacht besteed aan het simuleren van de levensduurinkomens zelf of van de ongelijkheid in die levensduurinkomens. Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen, waarvan hier wordt uitgegaan, leent zich minder goed voor zo'n berekening. Inschattingen van levensduurinkomens worden in de literatuur wel gemaakt van arbeidsinkomen of op basis van consumptie (zie bijvoorbeeld Creedy 1991). Gekozen is hier een beschrijving te geven van de inkomensmobiliteit en in te gaan op de relatie tussen mobiliteit en ongelijkheid.
4. Wanneer bepaalde relatieve ongelijkheidsmaten worden gebruikt, zoals gedaan in dit rapport, is de ongelijkheid van de verdeling van gemiddelde of totale inkomens altijd kleiner of gelijk aan een (met gemiddelde of totale inkomens) gewogen som van de ongelijkheden van de afzonderlijke verdelingen. Echter wanneer men absolute ongelijkheidsmaten gebruikt, is dit niet gegarandeerd (Kolm 1976). Zie ook paragraaf 5.6.3.
5. In SCP (2001b: 211-217) worden enkele theoretische illustraties uitgewerkt waarin beleid wordt gevoerd waardoor een daling van de uitkeringen een toename van de arbeidsparticipatie tot gevolg heeft. Hierbij wordt duidelijk dat het al dan niet afnemen van de ongelijkheid als gevolg van dit beleid onder meer afhangt van de daling van het gezamenlijke inkomen van de blijvende uitkeringsontvangers en de stijging van het gezamenlijke inkomen van de werkvinders. Wanneer er een grote daling is in het gezamenlijke inkomen van de blijvende uitkeringsontvangers zullen er veel werkvinders moeten zijn om tot een afname van de ongelijkheid te komen. Een grote toename in de inkomens van de werkvinders kan juist ook tot gevolg hebben dat de ongelijkheid toeneemt.
6. Bij hogere inkomensgroepen is absoluut gezien een grote inkomensverandering nodig om op te schuiven in de inkomensverdeling, terwijl bij lagere inkomensgroepen (zeker bij clusters van AOW- en bijstandsgerechtigden) absoluut gezien kleine inkomensveranderingen al genoeg zijn. Verder kunnen personen in de onderste onderscheiden groep (bijvoorbeeld eerste deciel) niet verder zakken en personen in de bovenste groep niet verder stijgen. Hierdoor zal de inkomensmobiliteit gemeten zoals hier als verschuiving in de inkomensverdeling over het algemeen kleiner zijn dan inkomensmobiliteit gemeten als verandering van inkomensniveau.
7. Vanuit een intergenerationeel perspectief heeft mobiliteit ook een gelijkheid bevorderend effect. Bij een hoge mate van mobiliteit zijn personen niet 'gehandicapt' of 'bevoordeeld' door hun origine. Dit intergenerationele perspectief komt echter niet aan de orde in het onderhavige rapport.
8. Zie ook hoofdstuk 6 in SCP/CBS (2000).
9. Verder is het niet vanzelfsprekend dat tweeverdieners de hogere regionen van de verdeling van gestandaardiseerd besteedbaar inkomen bevolken. Het is immers mogelijk dat de tweede verdienster niet (veel) meer verdient dan de kosten die deze persoon met zich meebrengt gemeten in de equivalentiefactor. In dat geval wijkt het gestandaardiseerd inkomen van een tweeverdienerspaar zonder kinderen niet veel af van dat van een alleenstaande.
10. Uit studies gericht op inkomen uit arbeid blijkt dat de mobiliteit afneemt met de leeftijd (Atkinson et al. 1988). Naarmate de steekproef uit oudere personen bestaat zal deze mobiliteit dus afnemen. De mobiliteit in 1999 zal daarom bij gelijkblijvende steekproef,

ceteris paribus, lager zijn dan die van 1989. Atkinson et al. (1988) noemen ook nog een andere reden, namelijk dat een constante steekproef vermoedelijk de meest stabiele individuen bevat. Dit bezwaar is met een administratieve steekproef zoals het IPO waarschijnlijk niet erg groot. Bij een panel gebaseerd op vrijwillige deelname zal de uitval door individuen met een minder stabiele situatie (echtscheiding, verlies werk, enz.) mogelijk vele malen groter zijn.

Bij een vergelijk van de inkomensmobiliteit over 1990-1996 met de hier gebruikte vaste populatie (aanwezig in alle jaren van 1989-1999) en de vaste populatie over 1990-1996 beschreven in Bos et al. (1998: 37-38) blijkt dat de mobiliteit wordt onderschat wanneer de vaste populatie over een langere periode wordt beschouwd. Er wordt dan een kleiner aandeel personen gevonden dat meer dan één 10%-groep verschuift in de inkomensverdeling en een groter aandeel personen dat hoogstens één 10%-groep verschuift in de inkomensverdeling. Dit verschil bedraagt 2 procentpunt.

11. In de Engelstalige literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen 'structural mobility' die voortkomt uit een algemene inkomensgroei en 'exchange mobility' die voortkomt uit onderlinge inkomensoverdrachten. Hier komt een algemene inkomensgroei niet in de mobiliteitscijfers tot uitdrukking, maar gaat de aandacht uit naar 'rerankings' hetgeen dicht bij het begrip 'exchange' mobiliteit ligt. Wanneer gebruik wordt gemaakt van een indeling in inkomensgroepen (kwartielen (25%-groepen), decielen (10%-groepen), enz.) of van plaatsnummers in een inkomensverdeling, wordt op een eenvoudige manier het probleem omzeild hoe de mobiliteit als gevolg van algemene inkomensgroei, en de mobiliteit als gevolg van overdrachten, van elkaar te scheiden.
12. De indeling in 10%-groepen is hierbij per jaar vastgesteld.
13. Wel is de kans dat een extreem laag of hoog inkomen in een volgend jaar nog extremer wordt relatief klein; dit zou immers alleen kunnen optreden bij een gestaag stijgende ongelijkheid en daarvan is in de periode 1989-1999 geen sprake.
14. Uit SCP/CBS (2000) is bekend dat een vaste populatie een onderschatting geeft van het aandeel armen. Zowel onder personen die toetreden tot de Nederlandse bevolking (door geboorte of immigratie) als onder hen die uittraden uit de Nederlandse bevolking (door sterfte of emigratie) komen relatief meer armen voor dan in de vaste populatie.
15. Omdat een mobiliteitsindex de hele overgangsmatrix samenvat in een enkel cijfer, zijn er meerdere overgangsmatrices met dezelfde uitkomst als in het geval van perfecte mobiliteit. Met andere woorden, wanneer de uitkomst van een mobiliteitsindex van een bepaalde overgangsmatrix hetzelfde is als die bij perfecte mobiliteit wil dit nog niet zeggen dat er ook sprake is van perfecte mobiliteit. Deze conclusie kan alleen worden getrokken op basis van de gehele overgangsmatrix.
16. Wanneer in een multivariate analyse wordt gecorrigeerd voor onder meer de 10%-groep, echtscheiding en veranderingen in het aantal verdieners, blijkt er voor tweeverdieners toch ook sprake te zijn van positieve inkomensmobiliteit. Deze tweeverdieners kunnen door promotie te maken, meer uren te gaan werken of een beter betalende werkgever te vinden, meer gaan verdienen waardoor het huishoudensinkomen stijgt.
17. Een positieverandering wordt uitgedrukt in het aantal procentpunten dat iemand in positieve dan wel negatieve richting opschuift in de inkomensverdeling. Voor iedereen wordt deze positieverandering berekend en daaruit wordt de mediane positieverandering bepaald.
18. 'Tegelijkertijd' betekent hier binnen een kalenderjaar.
19. De toename van ouderen is hier, vanwege de vaste populatie, echter een kunstmatig gegeven en heeft geen relatie met de feitelijke vergrijzing van de bevolking. In een vaste populatie wordt iedereen alleen maar ouder. Er komen immers geen jonge mensen bij en er vallen geen oudere mensen af.

20. In deze analyse wordt iemand tot de verdieners gerekend wanneer het inkomen meer bedraagt dan 30% van het minimumloon. Zij die tot de 'stoppers' worden gerekend kunnen dus best nog een kleine deeltijd baan hebben, maar dan met inkomsten onder de 30% van het minimumloon.
21. De waarde van de welvaart volgens King is bij ongelijkheidsaversie van 0 en een immobiliteitsaversie van 0 gelijk aan het gemiddelde inkomen.
22. Deze verdelingen kunnen afwijken van verdelingen eerder in deze publicatie omdat het hier de verdeling van het gestandaardiseerd inkomen over de vaste populatie betreft.
23. De ongelijkheidsmaat I moet hiervoor een maat zijn die onafhankelijk is van proportionele veranderingen in de inkomens, dat wil zeggen: $I(aY) = I(Y)$; en moet als volgt te schrijven zijn $I(Y) = g(Y/\mu)$ waarbij $g(\cdot)$ convex is.
24. Wanneer een ongelijkheidsmaat additief decomponeerbaar is, dan geldt die eigenschap ook voor de mobiliteitsindex (OECD 1997:59). Het indelen van groepen geeft echter wel complicaties. Persoons- en huishoudenskenmerken kunnen immers veranderen over de tijd. Dit levert niet alleen problemen op bij het indelen in groepen van de verdeling over lange tijd maar betekent ook dat personen bij de jaarlijkse verdelingen niet altijd in dezelfde groep zouden worden ingedeeld. Hierdoor wordt de splitsing in mobiliteits-effecten op de ongelijkheid tussen groepen en mobiliteitseffecten op de ongelijkheid binnen groepen vertroebeld. Om deze reden is hier afgezien van een dergelijke analyse.
25. Dit geldt als er geen mobiliteit is in de zin van Chakravaty et al. (1985), hetgeen betekent dat voor iedere persoon het individuele inkomensaandeel in het totaal niet verandert.